

GENUSFORSKNINGENS RELEVANS

slutrapport från integreringsarbete i åtta svenska forskningsråd

Rapport från Expertgruppen för genusforskningens integrering
under
Samverkansgruppen för Tvärvetenskap, Genusforskning och Jämställdhet

September 2000

Lena Trojer, ordförande i Samverkansgruppen och Expertgruppen
Maud Eduards, HSFR
Marianne Glass, SJFR
Elisabeth Gulbrandsen, Norges forskningsråd
Bengt Gustafsson, Uppsala universitet
Sofie Björling, TFR
Gunnar Leman, NFR
Erland Bergman, SFR
Ingegerd Runesson, MFR
Hilda Rømer Christensen, Koordinator för kvinno- och könsforskning,
Forskningsforum, Danmark
Ingrid Sandahl, Rymdstyrelsen
Barbro Westerholm, FRN

INNEHÅLL	Sidan
Förord	4
1. Sammanfattning	5
2. Vad är genusforskning?	6
3. Bakgrund	
3.1. Forskningspropositionen	7
3.2. Samverkansgruppens uppdrag för genusforskning	8
4. Identifiering	
4.1. Sammanfattande identifiering	9
4.2. Internationella sammanhang	10
5. Integrering	
5.1. Motiv för genusforskningens relevans	11
5.2. Förslag	12

BILAGOR

Bilaga 1. HSFRs ansvarsområde	
Maud Eduards och Emma Isaksson	
B1.1. Inledning	15
B1.2. Undersökningens uppläggning	15
B1.3. Genusaspekter	16
B1.4. Ansökningar som anser sig införliva genusaspekter	17
B1.5. Renodlad genusforskning	20
B1.6. Avslutande diskussion	21
B1.7. Inför framtiden	22
Bilaga 2. SFRs ansvarsområde	
Kerstin Engström	
B2.1. Inledning	24
B2.2. Undersökningen	24
B2.3. Kön eller genus?	25
B2.4. Ansökningarna	26
B2.5. Sammanfattande diskussion av resultaten	31
B2.6. Framtiden	32
B2.7. Protokollutdrag från rådets möte 2000 006 08	37
Bilaga 3. Rapport om MFRs arbete med genusfrågor	
Barbro Wijma och Ingegerd Runesson	
B3.1. Inledning	37
B3.2. Kartläggning av köns- och genusaspekter	37
B3.3. Genusperspektiv i medicinsk forskning	39
Bilaga 4. NFRs ansvarsområde	
Carin Dackman	
B4.1. Uppdraget	41
B4.2. Genusforskning	41
B4.3. Reflektioner och frågor efter genomgång av ansökningar	42

B4.4. Systematic knowledge – Systematic ignorance	42
B4.5. Forskningens riktning	43
B4.6. Språket som kulturbärare in i vetenskaplig kunskap	44
B4.6. Metaforer	44
B4.7. Fördjupad genomgång av området evolutionsbiologi eg beteendekologi	45
B4.8. Slutsatser	46
Bilaga 5. TFRs ansvarsområde	
Christina Mörtberg	
B5.1. Teknikvetenskap och genusforskning / Bakgrund	49
B5.2. Vetenskap, teknik och samhälle	50
B5.3. Vad är och kan genusforskningsperspektiv vara?	53
B5.4. En annan vetenskap?	55
B5.5. Integrering – genusforskningens (pr)övningar	57
B5.6. Slutsatser och rekommendationer	64
Bilaga 6. Integrering av kvinne- og kjønnsforskning i Norges forskningsråd	
B6.1. Bakgrunn	68
B6.2. Nordiskt samarbeid om integrering	69
B6.3. Statsfeminisme og integrering	70
B6.4. Kvinneforskning og framveksten av det forskningsavhengige samfunn	73
B6.5. Frigjøringspolitikk, livspolitik og integrering	75
B6.6. Hva er kvinneforskning? / Vad är genusforskning?	76
Bilaga 7. Det forjættede land ”revised” Kønnsforskning og forskningspolitikk Danmark – Sverige	
B7.1. Inledning	82
B7.2. Kønnsforskning og forskningspoliti Danmark – Sverige	82
B7.3. Kønspektic mellem det specielle og det generelle	85
B7.4. Mellem det moderne og det postmoderne	86
Bilaga 8. FRNs genusforskningsprogram 1991 – 1999	
B8.1. Inledning / Kort historik	91
B8.2. Bakgrund och hittillsvarande verksamhet inom FRN	92
B8.3. Den organisatoriska inramningen	93
B8.4. Genusforskningskommittéen 1998 – 2000 och utvärderingen	93
B8.5. Framtiden	94
Bilaga 9. Kvinneforskningens samfunnskontrakt	
B9.1. Kontraktsbegrepet i norsk forskningpolitisk diskusjon	95
B9.2. Er noe av dette relevant for kvinneforskning?	96
B9.3. ”Kvinneperspektiv” som kontraktsformulering?	98
B9.4. Mobiliseringsretorikk og/eller kollektive læreprosesser?	99

FÖRORD

Regeringen utfärdade den 19 december 1996 en förordningen om samverkan mellan vissa forskningsfinansierande myndigheter (SFS 1996:1579). Enligt denna ska det finnas en samverkansgrupp med representanter för Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR), Medicinska forskningsrådet (MFR), Naturvetenskapliga forskningsrådet (NFR), Teknikvetenskapliga forskningsrådet (TFR), Forskningsrådsnämnden (FRN), Rymdstyrelsen, Skogs- och jordbrukets forskningsråd (SJFR) samt Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR).

Genom Samverkansgruppen ska myndigheterna i samråd främja och samordna sin forskningsstödande verksamhet när det gäller

- 1) tvärvetenskaplig forskning,
- 2) ett ökat medvetande om genusperspektiv i forskningen
- 3) insatser för jämställdhet.

Gruppen har kallat sig Samverkansgruppen för tvärvetenskap, genusforskning och jämställdhet.

Samverkansgruppen sammankallade under 1998 en expertgrupp för genusforskningens integrering. Den har bestått av representanter från de åtta råden, en resursperson samt personer från Norges forskningsråd och Danmarks forskningsforum. De är Ning de Coninck Smith, (Forskningsforum Danmark, deltog t.o.m. september 1998), Maud Eduards (HSFR), Marianne Glass (SJFR från oktober 1999), Elisabeth Gulbrandsen (Norges forskningsråd), Bengt Gustafsson (Uppsala universitet), Charlotte Hall (TFR deltog t.o.m. februari 2000) ersatt av Sofie Björling, Gunnar Leman (NFR), Inga Persson, senare ersatt av Erland Bergman (SFR), Ingegerd Runesson (MFR), Hilda Rømer Christensen (Koordinator för kvinno- och könsforskning, Forskningsforum, Danmark), Ingrid Sandahl (Rymdstyrelsen), Lena Trojer (ordförande i Samverkansgruppen och expertgruppen) och Barbro Westerholm (FRN).

Expertgruppen har haft elva sammanträden, inklusive seminarier på Norges forskningsråd samt Danmarks forskningsstyrelse.

Expertgruppens uppdrag har varit att utveckla och stärka förutsättningarna för forskningsrådets stöd till genusforskning. Inom ramen för Samverkansgruppen, har expertgruppen dessutom påbörjat ett målmedvetet arbete för att integrera genusforskning i det forskningsfinansiella systemet. Med hjälp av ledamöterna från Danmark och Norge har integrationsfrågorna satts in i ett bredare nordiskt sammanhang.

Expertgruppen presenterar här sin slutrapport. Kapitel 1 till 5 är en gemensam del. I varsin bilaga presenterar de av forskningsråden anlidade experterna och de nordiska representanterna sina enskilda bidrag.

Målet med slutrapporten är att den nya rådsorganisationen ska kunna arbeta vidare utifrån detta underlag.

Stockholm 11 september 2000

Lena Trojer
Ordförande i Samverkansgruppen och Expertgruppen

1. Sammanfattning

Expertgruppen framför följande slutsatser och rekommendationer:

- Genusforskning är ett vetenskapligt kompetensområde.
- Genusforskningen är stadd i snabb utveckling, nationellt så väl som internationellt. Den är både teori- och nyttogenererande.
- Genusforskning har olika inriktningar och teoriramar inom olika forskningsområden. *Identifiering* av genusforskning inom de olika forskningsrådets verksamhetsområden har påbörjats och tar sig skilda uttryck.
- Det krävs tydliga forskningspolitiska prioriteringar för att integrera genusforskning. Integrering av genusforskning är en utmaning i sig. Utöver att integreras i de olika forskningsfinansierande myndigheternas verksamheter behöver genusforskning också i fortsättningen återfinnas i särorganiserad form.
- Integrering av genusforskning kräver långsiktigt arbete, kompetens och samordning inom rådsorganisationen. Expertgruppens rekommendationer och förslag bör tas tillvara vid uppbyggnaden av de nya myndigheterna för forskningsfinansiering.
- För *integrering* av genusforskning i de forskningsfinansierande myndigheterna behövs
 1. en dialog mellan forskare med adekvat kompetens och respektive råd för att tillsammans identifiera genusforskning och dess relevans inom verksamhetsfältet.
 2. en förankrad policy för integrering av genusforskning inom de forskningsfinansierande myndigheterna; samt
 3. utvecklade och användbara bedömnings- och utvärderingsrutiner. Det är viktigt att genusforskare, liksom andra forskare, blir sakkunnigt bedömda på sina egna vetenskapliga premisser. Det räcker inte att som sakkunnig vara intresserad av ämnet. Kompetens betyder här att vara insatt i forskningstraditionen, dvs att i bred mening kunna överblicka genusforskningens teoretiska, metodologiska och empiriska insikter.
- Utbyte av erfarenheter mellan forskningsfinansierande myndigheter inom Sverige samt på nordisk och internationell nivå är viktigt för att stärka detta integrerings- och förändringsarbete.

2. Vad är genusforskning?

Genusforskning har två generella ”studieobjekt”

- kvinnor / män / kön / genus / köns- och maktrelationer
- vetenskapens kunskapsprocesser / dess teori- och metodinnehåll

Genusforskning är numer ett samlande begrepp för ett omfattande och snabbt växande forskningsfält. Det är ett eget vetenskapligt kompetensområde med en drygt 20-årig internationell tradition. Att genusforskning inte kan samlas under en snäv definition gör inte genusforskningen mindre intressant – tvärtom. Genusforskare återfinns både inom etablerade ämnesområden och på tvärs över traditionella discipliner. Ämnestillhörigheten sträcker sig över medicin, teknik, naturvetenskap, humaniora (teologi, språk, historia m m), samhällsvetenskap (ekonomi, sociologi, statsvetenskap, pedagogik m m).

Många exempel på genusforskningsprojekt går att finna i den projektdatabas som presenteras på hemsidan www.genus.lu.se/femdok. FRNs projektkatalog ger också en bild av genusforskningens rika flora av projekt. Bilaga 1 och 2 ger exempel på genusforskningsprojekt inom HSFRs och SFRs verksamhetsområden.

Den typ av frågor som genusforskare kan ställa illustreras av ett projekt inom företags ekonomi om nya medicinska behandlingsformer och hur de etableras. Forskarna vill undersöka på vilket sätt sjukhusyrkenas starka könssegregering påverkar etableringen av nya behandlingsformer samt hur sjukdomar bedöms och behandlas beroende på om de oftast drabbar kvinnor eller män (se bilaga 1). Ett annat axplock kommer från den naturvetenskapliga världen, där molekylärbioleger visat hur föreställningar om kön finns invävda i vetenskapliga texter om celler, organeller och molekyler (se bilaga 4). Ett exempel är beskrivningen av konjugerande *E. coli* bakterier, där den bakterie som har en plasmid och överför denna betecknas *male*. Den bakteriecell som mottar plasmiden betecknas *female*. Kulturella föreställningar om kön, där aktiv kopplas till maskulin och passiv kopplas till feminin, blir här uppenbara, liksom vår tendens att ange kön på icke-könade varelser och företeelser. Denna typ av projekt kan leda till forskning om kunskapsprocesser och dess konsekvenser, samt peka på alternativ.

Jämställdhetsfrågor och genusforskning är *inte* samma sak. Samverkansgruppens uppdrag anger att jämställdhet och genusforskning ska hanteras åtskiljt. Jämställdhetsfrågorna handlar om en jämnare representation av kvinnor och män i rådets interna och externa verksamheter. Att främja genusforskning innebär som ovan nämnts att utveckla särskilda vetenskapliga kompetenser inom de olika rådets verksamhetsfält.

3. Bakgrund

Svensk forskningspolitik har i allt större utsträckning tagit upp könsrelaterade frågor. Diskussionerna har framför allt handlat om kvantitativ jämställdhet, exempelvis det låga antalet kvinnliga forskare inom vissa discipliner, det låga antalet kvinnor på högre tjänster samt kvinnors tillgång till forskningsmedel. Det är ovanligare att genusforskning som vetenskapligt kompetensområde tas upp i den forskningspolitiska debatten. Ett exempel är de genusforskningsprofessorer som har skapats inom en rad ämnesområden – från humaniora och samhällsvetenskap till medicin och teknikvetenskap. Besluten kan ses som en forskningspolitisk åtgärd för att påverka forskningssystemet. En annan tydlig markering görs i forskningspropositionen från 1996, som anger att genusforskning kan och skall bedrivas inom alla fakultetsområden. Eftersom denna proposition gällt under Samverkansgruppens verksamhetstid, har formuleringen varit en viktig förutsättning för arbetet i expertgruppen.

Ett par decenniers arbete med genusrelaterade frågor pekar på att det inte är enkelt att integrera genusforskning i traditionella discipliner. Erfarenheterna har visat att det inte är en linjär process mellan särorganisering av genusforskning (exempelvis centra/fora för genusforskning i det forskningsutförande systemet samt FRNs genusforskningskommitté i det forskningsfinansiella systemet) och integrering av genusforskning i de befintliga forskningsfinansierande och forskningsutförande systemen.

3.1. Forskningspropositionen

I januari 1995 tillsatte regeringen en utredning med syfte att föreslå åtgärder för att främja både genusforskning och en jämnare könsrepresentation inom forskningens alla nivåer. I utredningen, så väl som bland svenska genusforskare, hävdas att genusforskningen gynnas bäst av en strategi som bygger på en både autonom och en integrerad ställning. Den autonoma ställningen exemplifieras av de centra och fora för genusforskning (kvinnoforskning) som bildades vid alla svenska universitet och vissa högskolor i slutet av 70-talet och början på 80-talet samt etableringen av FRN:s genusforskningskommitté 1991. Utredningen försköt tyngdpunkten mot den autonoma ställningen med förslag om en centraliserad kvinnoforskningsmyndighet och ett eget forskningsråd för genusforskning. Det förstnämnda tog form genom Nationella sekretariatet för genusforskning vid Göteborgs universitet med start 1998. Det sistnämnda förkastades av regeringen. Istället betonades integrering av genusforskning i det befintliga systemet, med tydlig markering att ansvaret för resurstilldelning till genusforskning skulle ligga på alla statliga forskningsfinansierande myndigheter. Samtidigt blev FRN:s genusforskningskommitté kvar inom FRN.

Den aktuella forskningspropositionen – Forskning och samhälle 1996/97:5 – skiljer konsekvent mellan genusforskning och jämställdhetsfrågor. Denna åtskillnad är nödvändig för att öka förståelsen av genusforskning som ett vetenskapligt kompetensområde, som vilken annan forskningsverksamhet som helst. Detta framgår tydligt i propositionen i följande uttalande (s.55):

Regeringen anser att det är väsentligt att genusforskningen integreras i den ordinarie forskningen och att de ordinarie forskningsfinansierande organen fördelar medel även till genusforskning.

I tillhörande budgetproposition upprepas och förstärks betydelsen av genusforskning. Varje forskningsråd åläggs att vidta åtgärder för att förverkliga de i propositionen uppsatta målen för sitt ansvarsområde.

3.2. Samverkansgruppens uppdrag för genusforskning

Ett av Samverkansgruppens tre uppdrag är att främja verksamhet, som kan stödja genusforskning.

Som ett led i att förstärka arbetet med genusforskningens integrering inom de myndigheter som deltar i Samverkansgruppen tillsattes en expertgrupp. Expertgruppen kom att kallas Expertgruppen för genusforskningens integrering. Den är alltså inte en expertgrupp för genusforskning rent allmänt utan en expertgrupp som ska utveckla kompetens i integreringsfrågorna och därmed bidra till att det skapas prioriterings- och beslutsstrukturer som gör det möjligt att värdera och stödja genusforskning inom Samverkansgruppens åtta myndigheter.

Samverkansgruppen beslutade även att:

- expertgruppen på uppdrag av forskningsråden skulle inkalla personer med genusforskningskompetens inom rådens egna ansvarsområden. Dessa personer har haft till uppgift att identifiera genus(forsknings)aspekter i ansökningshandlingar, att göra sammanställningar av hur de sökande har hanterat genusaspekter i sina projekt samt att genom analyser av annat material komplettera rådens informationstexter för projektansökningar.
- det föreslagna arbetet skulle göras av så många råd som möjligt för att få en belysning av genusforskningsaspekter inom de åtta forskningsrådets ansvarsområden.

Samverkansgruppens uppdrag vad gäller genusforskning har tydligt avgränsats till **rådssystemet**, dvs Samverkansgruppens åtta forskningsråd. Att främja ett ökat medvetande om genusperspektiv inom det **forskningsutförande systemet** – universitet och högskolor – åligger Nationella sekretariatet för genusforskning. Samordning mellan Samverkansgruppen och Nationella sekretariatet har åstadkommits genom att ordförande i Nationella sekretariatet är medlem av Expertgruppen och Samverkansgruppens ordförande är styrelseledamot i Nationella sekretariatet.

Denna slutrapport redovisar ett antal av forskningsråden anlidade experters arbeten med att identifiera genusforskning inom sina respektive verksamhetsområden. Syftet är att detta arbete i sin tur ska skapa bättre förutsättningar för genusforskningens vidare integrering inom råden. Expertgruppen finner att de olika forskningsråden har kommit olika långt i sitt identifieringsarbete och att uppdraget har utförts på olika sätt. De enskilda experternas redovisningar ger förklaringar till varför denna skillnad existerar. Dessutom noterar expertgruppen att integreringsprocesserna tar sig olika uttryck inom de skilda forskningsråden.

Expertgruppens arbete har utvecklats och berikats genom kontinuerligt utbyte av erfarenheter med norska och danska experter. Dessa erfarenheter finns redovisade i särskilda bilagor i rapporten.

4. Identifiering

Genusforskning har olika inriktningar och teoriramar inom olika forskningsområden. *Identifiering* av genusforskning inom de olika forskningsrådets verksamhetsområden har påbörjats och tar sig skilda uttryck.

4.1. Sammanfattande identifiering

Med stor risk för att åstadkomma alltför kraftiga begränsningar gör vi följande försök att identifiera genusforskningens inriktningar inom olika discipliner.

Samhällsvetenskap och humaniora

Genusforskningen inom samhällsvetenskaperna och humaniora problematiserar framför allt frågor om kön/genus och makt. Forskning om kvinnors villkor, könsrelationer, genus, konstruktioner av kvinnligt och manligt, sexualitet och identitet är centrala teman. I dag används termen genusforskning för att betona att det inte bara är kvinnor som står i fokus, utan framför allt relationerna mellan kvinnor och män. Därför innebär genusforskning också att mannen och manligheten problematiseras – till skillnad från förhärskande forskningstraditioner där mannen utgjort ”normen” och kvinnan betraktats som avvikande. Genusforskningen bidrar också till att utveckla och förändra rådande teoribildningar och kvalitativa metoder. För en mer ingående identifiering se bilaga 1 och 2.

Medicin

Utgångspunkten för den medicinska genusforskningen har varit den gängse medicinska forskningens bristande intresse och förståelse för kvinnors liv, villkor och ohälsa. Medicinsk genusforskning har således inriktats på dolda eller förbisedda hälsofrågor som är angelägna för ett stort antal kvinnor. Samtidigt har väl kända medicinska områden givits ny och annorlunda belysning. En tidig tonvikt på kvinnor som offer har under senare år förskjutits mot att se vad kvinnor gör, att stärka kvinnor och att finna nya vägar för att främja kvinnors hälsa. Medicin är en naturvetenskapligt förankrad disciplin som på ett tydligt sätt kan fokusera kvinnor, kön och könsrelationer som studieobjekt. Genusforskning inom medicin utgör därför en brygga till identifiering av genusforskningsperspektiv inom naturvetenskap och i viss mån teknikvetenskap. Genusforskning som behandlar mer grundläggande kunskapsfrågor sätter forskningens utgångspunkter och problemställningar i fråga. Vidare utgår denna genusforskning från att forskarens kön, sociala förankring och identitet är betydelsefull för forskningens resultat och ”objektivitet”.

Teknik- och Naturvetenskap

Inom teknik- och naturvetenskap är inte kön och könsrelationer lika självklara som ”studieobjekt” som inom samhällsvetenskap. Den offentliga diskussionen av genusforskning inom teknik- och naturvetenskap är fortfarande upptagen med att kartlägga orsaker till kvinnliga forskares (studenters) låga andel eller osynliga positioner samt dess konsekvenser. Här sker således en sammanblandning av jämställdhetsfrågor och genusforskning. Naturvetenskap, teknik och teknikanvändning kan i sig utgöra studieobjekt för historiska och sociala studier med fokus på kön- och kön/makt-relationer. Denna genusforskning bedrivs inom samhällsvetenskapliga discipliner. Science and

technology studies (STS) är exempel på samhällsvetenskaplig forskning där teknik och naturvetenskap utgör ”studieobjekten”.

Den genusforskning som sker **inom** teknik- och naturvetenskap har kommit att fokusera på områdenas grundläggande kunskapsfrågor och på teori- och metodutveckling. Genusforskning **inom** natur- och teknikvetenskap är betydelsefull genom sin problematisering av vetenskapens förmåga till förändring. Natur- och teknikvetenskap karaktäriseras av klassificeringar, standardiseringar och formaliseringar, som man är överens om. Genusforskningen tillåter sig att ifrågasätta denna bas och på så sätt utvecklas nya sätt att närma sig kunskapsproduktionens kärna. Genusforskning har gjort en insats genom att visa på vilka förståelser som dominerar. Denna forskning handlar därmed inte längre om att enbart lägga till kvinnors perspektiv, erfarenheter och behov. Se bilaga 4 och 5 för ingående beskrivningar av genusforskning inom teknikvetenskap och naturvetenskap.

Identifieringarna av genusforskning visar att varje råd måste utveckla sin egen specifika identifiering av genusforskning och dess relevans inom sitt verksamhetsfält.

4.2. Internationella sammanhang

Jämförelser mellan de nordiska länderna visar att genusforskningens utmaningar inte är unika för Sverige. En av de mest avgörande frågorna som integrationsarbetet reser är *hur vi identifierar genusforskning*. De identifieringar som vi finner på den nordiska arenan är i hög grad likartade, vilket bl a bekräftas av stickprov i de nordiska nationella tidskrifter som behandlar genusforskning.

Genusforskning karaktäriseras av kunskap om kvinnor och deras villkor, kön och könsrelationer. Allt oftare ser vi att kunskap om män också inkluderas. Maktdimensionerna tas tillvara i studier av könsrelationer, och kön/genus förstås som en grundläggande organisations- och förklaringsprincip. Dessa särdrag gör att genusforskning i den offentliga diskussionen i de nordiska länderna kopplas till discipliner som har kvinnor, män och kön som sina forskningsområden, huvudsakligen samhällsvetenskap och humaniora. Detta gör också att genusforskningen lätt kopplas samman med ett centralt politikområde, arbetet för ökad jämställdhet.

Genusforskare arbetar också utifrån andra sätt att definiera genusforskning. Ett gemensamt drag är betoningen av genusforskningens forskningsförändrande ambitioner. På många sätt är det en självklar utgångspunkt. Från början var det avsaknader och skevheter i etablerad forskning som motiverade forskarnas arbete. Den nya genusforskningen har således ett vetenskapskritiskt innehåll. Om vi betraktar genusforskning som ett forskningsförändrande projekt, kommer den i ett internationellt sammanhang att framstå som ett med tiden allt radikalare förändringsprojekt.

Efter en första kritikfas, som nämns ovan, kom den så kallade ”additionsfasen”. Kvinnor, kön och könsrelationer betraktades som otillräckligt utforskade teman inom etablerade discipliner. Därefter kom en tredje fas, där genusforskarna återigen började att kritiskt granska etablerade teorier och metoder. Genus blev förstått som grundläggande för

själva kunskapsbildningen. Organisationer och institutioner blev undersökta som könsstämplade (jfr engelskans gendered eller norskans / danskans kjønnede).

Samtidigt som arbetet med denna kritiska inriktning fortsatte, skedde ytterligare en utveckling internationellt med feministiska analyser som problematiserade det moderna forskningssystemet. En vändning kan avläsas i internationell genusforskning *från* kvinno- och könsproblematik i den etablerade vetenskapen *över till* vetenskapsfrågan i feminismen¹. Grundläggande frågor om förhållandet mellan politik och forskning, forskarens ansvarstagande och delaktighet i ett alltmer problematiskt forskningssystem kom på dagordningen. Under 90-talet har de feministiska vetenskapsanalyserna ofta hämtat inspiration från olika poststrukturalistiska traditioner. Vändningen mot vetenskapsfrågan har öppnat genusforskningen för discipliner som inte har kvinnor, män, kön och makt som ”studieobjekt”. Forskare inom discipliner som identifierar sig med sina mer verklighetsproducerande dimensioner har också fått nya motiv för sina projekt. Samtidigt fortgår forskning med kvinnor, män, kön, genus och köns/maktrelationer som temaområden med oförminskad kraft.

Vad gäller kunskapsprocesser och vetenskapens begreppsmässiga innehåll, hämtar den feministiska vetenskapskritiken ofta näring från anglo-amerikanska, feministiska vetenskapsstudier. Inom STS-fältet, som nämnts ovan, är feministisk STS lika gammal som ’mainstream’-STS. Även om feministisk STS varit och är dominerat av samhällsvetare, har starka allianser knutits med humanister samt natur- och teknikvetare. Verkligheten är ett omtvistat fenomen och för feministiska forskare är det av vikt vilken konstruktion av kunskap som tillmäts störst betydelse. Konflikter mellan omvårdnadsforskning och biomedicin, mellan klinisk forskning och molekylärmedicin har varit synliga. Här står olika berättelser om verkligheten mot varandra och för de inblandade har det stor betydelse vilka berättelser som blir giltiga.

5. Integrering

5.1. Motiv för genusforskningens relevans

När genusforskning ska integreras i det rådande forskningsfinansieringssystemet, har inte värdet av kunskap om genusforskningens möjligheter och relevans för området uppmärksammat tillräckligt.

Ett problem är att motiven för genusforskning inom olika discipliner inte alltid är tillräckligt tydligt formulerade. Det finns därför skäl att beskriva dagens situation: Vilka motiv för genusforskning kan vi idag se inom de olika forskningsråden? Inom SFRs och HSFRs ansvarsområden är det tydligt att genusforskning bidrar med kunskapsunderlag för jämställdhetsarbetet inom olika samhällsområden. Det forskningspolitiska motivet är därför att ny kunskap stödjer politiska ambitioner om kvinnors frigörelse. Detta ”kontrakt” mellan genusforskning och politiker har bidragit till att flytta fram genusforskningens positioner i Sverige (jfr erfarenheter från Norge bilaga 6 och 9). Vi ser också att genusforskning är mest omfattande inom samhällsvetenskaperna, precis som i de övriga nordiska länderna. För att främja den vetenskapskritiska genusforskningen inom samhällsvetenskap och humaniora krävs dock ytterligare motiv.

¹ Sandra Harding, *The Science Question in Feminism*, Cornell University Press, Ithaca and London 1986

De natur- och teknikvetenskapligt orienterade forskningsråden behöver helt andra motiv än jämställdhet för att göra genusforskningen relevant inom sina sakområden. För att genusforskning ska uppfattas som meningsfull krävs till exempel att den spelar roll för vår tids överlevnads- och resursfrågor. Internationell genusforskning inom teknik och naturvetenskap ger kunskapsunderlag för olika ställningstaganden i ett alltmer forsknings- och teknikberoende samhälle, och det forskningspolitiska motivet går exempelvis att finna i det som kallas livspolitik (life politics, Anthony Giddens). Behovet av att problematisera fundamentala kunskapsprocesser kan därvid fungera som inkörsport till genusforskningen. För det medicinska området finns motiven för genusforskning inom både frigörelse- och livspolitiken.

5.2. Förslag

En mer ingående identifiering av genusforskning och dess relevans är av avgörande betydelse för integreringsarbetet. I bilagedelen ges många rekommendationer, dels av olika forskningsråds experter, dels av norsk och dansk expertis.

Genusforskning bär på samhällsrelevanta och framtidsinriktade kvaliteter som ställer krav på fundamentala funktioner i det forskningsfinansierande systemet. Dessa funktioner utgörs bland annat av bedömningskompetens och kompetens för förändringsarbete. Dessutom krävs fördjupade insikter i frågor om forskningens relevans.

Bedömningskompetens

Ett svårlöst problem i ett så litet land som Sverige är att hitta kompetenta forskare att sakkunnigt bedöma projektansökningar. Inom stora och etablerade forskningsfält, som exempelvis teknikvetenskap, anses kontaktnätet mellan Sveriges forskare för tätt och antalet väl meriterade seniorforskare för få för att Sverige ska räcka till för rekrytering av sakkunniga. Detta får till följd att alla ansökningar till TFR ska skrivas på engelska, för att kunna bedömas av icke svenskar (nordbor). Seniorforskare inom genusforskning i Sverige är få, särskilt inom vissa fakultetsområden, och intressekonflikter kan spela en avgörande roll i bedömningarna. Ytterligare ett fenomen som komplicerar saken är att genusforskning placerar sig både inom och mellan discipliner. Vi får mindre relevanta bedömningar då exempelvis en sociolog bedömer genusforskning med stark förankring inom teknikvetenskap eller tvärt om. Ansökningar inom genusforskning skulle därför eventuellt kunna skrivas på engelska för att vi ska kunna få en intressantare och bättre bedömning av dessa med hjälp av forskare utanför Sverige. Bedömningsproblemen kan troligtvis lättare hanteras om vi får en integrering av genusforskning i fler forskningsråd.

Bedömningarna blir särskilt svåra att hantera när vetenskaplig kompetens saknas hos dem som ska utvärdera eller bedöma enskilda genusforskningsprojekt eller anställningar. Frågan belyses ytterligare på andra ställen i rapporten. Det är viktigt för varje forskare är att bli sakkunnigt bedömd på sina egna premisser. Här har råden och genusforskarna ett gemensamt intresse att så högkvalitativ och intressant forskning som möjligt får medel. För det krävs en seriös diskussion inom råden om hur denna forskning ska bedömas och av vem. Det avgörande är att ha kompetens. Det räcker inte att en sakkunnig i beredningsgrupp eller vid tillsättningar är intresserad av ämnet. Kompetens betyder att vara insatt i forskningstra-

ditionen och att har en bred kunskap om de teoretiska, metodologiska och empiriska insikter som har utvecklats inom genusforskning under de senaste 20 åren.

Kompetens för identifierings- och förändringsarbete

Integrering av genusforskning i forskningsråd som inte tidigare prioriterat detta forskningsfält innebär ett långsiktigt förankringsarbete. Dessutom måste råden utveckla prioriterings- och beslutsstrukturer som gör det möjligt att värdera och stödja genusforskning. Att identifiera vad som är genusforskning är en nyckelfråga, som måste bearbetas i nära dialog mellan genusforskare och ansvariga på berörda forskningsråd. Denna dialog innefattar ett översättningsarbete där genusforskningens teoribildning och den etablerade teoribildningen inom samma område ska mötas på ett relevant och kommunicerbart sätt.

I en artikel om kvinnoforskningens interventionsprojekt pekar Aino Saarinen² på centrala förutsättningar för integrationsarbete på forskningsutförande nivå. Saarinen skriver att

”Medan den kvinnocentrerade forskningsfasen präglades av konfrontation med hela ’male-stream’, sker här nu en övergång till dialog. Detta innebär samtidigt en möjlighet att internera: påverka inriktningen. I motsats till konfrontationen kan en intervention motverka att det växer fram två skilda vetenskaper, en ’kvinnornas’ och en ’männens’ ” (s. 70).

Kvinnocentrering och särorganisering leder till spegelvändningar, medan integreringsarbete ställer helt andra krav: *”Öppenhet, beredskap till dialog, förmåga att uthärda konflikter och ofullgångenhet...”*³. Det gäller att hämma impulsen att leta efter snabba svar, vilka tenderar att bli alltför enkla. I alla förändringsprocesser, och särskilt i traditionella och förändringsobenägna organisationer, gäller det att undvika att vara där alla andra befinner sig – i det redan väl kända. Hållbara förändringar kräver att vi utvecklar tillräckligt komplexa svar i stället för att nöja oss med det alltför entydiga. Detta är inget lätt arbete: *”with the loss of simple answers, the questions too have become infinitely more difficult”*⁴. Arbetet kan därför bli utmanande inte bara för systemet utan också för deltagarna i själva förändringsverksamheten.

Forskningens relevans

Argumenten för genusforskningens relevans i forskningssystemet är liksom för annan forskning kopplad till forskningspolitik och dess tolkning. Inom samhällsvetenskap tycks genusforskningen haft lättare att betraktas som relevant än inom många andra disciplinområden. Därför är det av största vikt att genusforskningens relevans utvecklas i väl grundade forskningspolitiska argument. Dialogen kräver en bred forskningspolitisk förståelse hos både mottagare (finansiärer, politiska beslutsfattare) och avsändare (forskare) för att argumenten för genusforskningens relevans ska få nödvändigt utrymme.

Det är viktigt att identifiera kunskapsbehov i ett komplext, ojämnt och globaliserat samhälle, som är starkt beroende av forskning och teknikutveckling samt där demokratiunderskott är ett ständigt närvarande problem. I ett sådant perspektiv blir genusforskningens möjligheter tydliga och kompetens inom området i högsta grad relevant.

² Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr 3-4, 1989

³ se fotnot 2.

⁴ André Brink, *An Act of Terror*, New York, Summit books, 1991

Expertgruppen för genusforskningens integrering hade ett seminarium på Norges forskningsråd i Oslo 29 april 1999 om genusforskningens samhällskontrakt tillsammans med ASK-gruppen (Administrativ Samordningsgruppe for Kvinne- og kjønnsforskning i Forskningsrådet), handläggare och förtroendevalda inom de sex områdena i Norges forskningsråd. Idé- och lärdomshistorikern Gro Hanne Aas inledde seminariet med en föreläsning, som återfinns i bilaga 9 – *Kvinneforskningens samfunnskontrakt*.

I både Samverkansgruppen och Expertgruppen för genusforskningens integrering har förändringar i ”kontraktet” mellan politiker/samhälle och (genus)forskning diskuterats. En ökad förståelse av forskningens ”samhällskontrakt” och därmed fördjupning av den forskningspolitiska analysen har visat sig vara fruktbar för genusforskningen och dess integrering. Det kan finnas inspiration att hämta i internationell genusforskning, där andra ”samhällskontrakt” och andra grundläggande förståelser av förhållandet mellan vetenskap och samhälle, forskning och politik har utvecklats än dem vi har i Norden. En viktig fråga att hantera blir då hur mer adekvata ”samhällskontrakt” – också för genusforskningen – kan utvecklas i framtiden.

För integrering av genusforskning i forskningsfinansierande myndigheterna behövs

1. en ingående dialog mellan forskare med adekvat kompetens och respektive råd för att ömsesidigt identifiera genusforskning och dess relevans inom verksamhetsfältet.
2. väl policy för integrering av genusforskning inom de forskningsfinansierande myndigheterna; samt
3. utvecklade och användbara bedömnings- och utvärderingsrutiner. Det är viktigt att genusforskare, liksom andra forskare, blir sakkunnigt bedömda på sina egna vetenskapliga premisser. Det räcker inte att som sakkunnig vara intresserad av ämnet. Kompetens betyder här att vara insatt i forskningstraditionen, att kunna överblicka forskning, som bygger på genusforskningens teoretiska, metodologiska och empiriska insikter.

Utbyte av erfarenheter mellan forskningsfinansierande myndigheter inom Sverige samt på nordisk och internationell nivå är viktigt för att stärka detta integrerings- och förändringsarbete.

Bilaga 1.

HSFRs ansvarsområde

Om vådan av ett genusperspektiv

En undersökning av ansökningar beviljade av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet 1998

Maud Eduards, professor i statsvetenskap, Stockholms universitet
Emma Isaksson, doktorand i idéhistoria, Stockholms universitet

B1.1. Inledning

Forskning om kön/genus - kvinnoforskning, genusforskning, feministisk forskning, könsteoretisk forskning - utgör ett växande forskningsfält inom ramen för av Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets verksamhet.

Ett av HSFRs verksamhetsmål, som presenteras i informationshäftet *hsfr fakta 1999*, är att ”verka för jämställdhet vid granskning av ansökningar samt främja ett genusperspektiv i forskningen”. Som ett led i detta arbete finns sedan 1998 på den förtryckta ansökningsblanketten från HSFR en speciell ruta där forskaren/na förväntas fylla i på vilken sida som projektets ”genusaspekter” behandlas. Med andra ord uppmanas även forskare som inte sysslar med renodlad genusforskning att ta upp, eller åtminstone redovisa, genusaspekter i sin forskning.

Syftet med föreliggande undersökning är att presentera och diskutera olika tolkningar av genusperspektiv som framträder i de första-gångs-ansökningar som beviljades medel 1998, med start i januari 1999. Tanken är att rapporten ska kunna bidra till konstruktiva diskussioner både om hur kvinno- och genusforskningen kan stärkas som kompetensområde och hur genusperspektivet kan integreras bättre i humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning.

Undersökningen och redovisningen av genusperspektiven i ansökningarna har gjorts av Emma Isaksson, doktorand i idéhistoria vid Stockholms universitet, på uppdrag av HSFR. De avslutande kommentarerna - ”inför framtiden” - har skrivits av Maud Eduards, professor i statsvetenskap vid Stockholms universitet.

B1.2. Undersökningens uppläggning

Antalet ansökningar som ingår i undersökningen är sammanlagt 113 stycken. De forskare som söker utrustningsbidrag, bidrag för konferenser och bildande av nätverk ingår inte i undersökningen. Vidare saknades några ansökningar i HSFR:s arkiv, vilket medför att inte heller dessa ingår i undersökningen.

Eftersom syftet med undersökningen inte är att utröna om ansökningar som utelämnat genusaspekten skulle kunna ha tillämpat genus på det ena eller andra sättet kommer dessa ansökningar inte att behandlas i någon större utsträckning.

För att översiktligt kunna presentera tolkningarna av genusaspekterna kommer vissa generaliseringar att göras. Syftet är att visa på de tendenser som kommer till uttryck. För att på ett tillfredställande vis kunna tydliggöra och exemplifiera kommer citat från ansökningarna att användas. Däremot förekommer inga direkta hänvisningar till specifika ansökningar. Understrykas bör också att undersökningen inte är kvantitativ utan kvalitativ. Även tolkningar som är sällsynta kommer därför att tas upp till diskussion. Rapporten fokuserar på mångfalden av tolkningar och inte på hur många som tolkade genus på det ena eller andra sättet. I de fall då en tolkning är sällsynt, alternativt vanlig, kommer detta att påpekas. De siffror som anges ska inte uppfattas som exakta utan syftar snarare till att ge läsaren en ungefärlig uppfattning om hur många ansökningar det rör sig om.

Genusforskningen utgör idag ett brett fält som sträcker sig över de flesta ämnesområden. Uppfattningarna om vad genus innebär varierar men det finns ändå vissa gemensamma utgångspunkter. Kortfattat kan de beskrivas med följande tre begrepp: relation, makt och konstruktion. Att i sin forskning anlägga ett genusperspektiv innebär att man ser förhållandet mellan könen som hierarkiskt ordnat till kvinnornas nackdel, samt att man ser det som socialt konstruerat, dvs något föränderligt. Att det rör sig om en relation är viktigt. Det innebär att kvinnor och män, kvinnligt och manligt, hela tiden förhåller sig till varandra och konstituerar varandra.⁵ Vilken/vilka aspekter av genus som olika forskare väljer att fokusera samt vilka begrepp som används varierar. Det är mot bakgrund av denna uppfattning av genus som de olika tolkningarna av genus i ansökningarna kommer att presenteras och diskuteras.

B1.3. Genusaspekter

Ansökningarna kan delas in i tre grupper:

- sådana som inte alls tar upp genusaspekter (43 st.),
- sådana som säger sig införliva genusaspekten (52 st.),
- sådana där genusperspektivet anges vara helt centralt (18 st.).

Detta är en grov indelning som främst baserar sig på forskarnas egna uppfattningar om huruvida genusaspekter uppmärksammas i deras forskning eller ej. Genom att utgå från forskarnas tolkningar och definitioner av genus fångas mångfalden på ett överskådligt sätt. Hur indelningen hade sett ut om ovanstående definition av genus använts redovisas längre fram.

Vad gäller den första gruppen ansökningar, som inte alls anlägger ett genusperspektiv, nöjer vi oss med att ange ungefärligt antal (se ovan) samt att påpeka att en del av dessa endast tar upp att genusaspekten inte är relevant för studien. I vissa fall bifogas även en kort motivering. Störst utrymme kommer att ägnas de ansökningar som anser sig införliva genusaspekter. Det är i dessa ansökningar som variationen mellan de olika tolkningarna är störst. Den sista kategorin ansökningar, där genusperspektivet anges vara helt centralt i forskningen, är med några få undantag relativt homogen i sin framställning av genus. De kommer att ägnas en kortare diskussion.

⁵ *Statsvetenskapligt lexikon* (1997).

B1.4. Ansökningar som anser sig införliva genusaspekter

Under denna rubrik hamnar alltså de ansökningar som i projektbeskrivningen tar upp och diskuterar genusaspekten. I vilken utsträckning, och kanske viktigare, *hur* genus tillämpas i ansökningarna varierar. Framförallt framträder två olika sätt att tolka genus. Den första tolkningen ser genusaspekten som en maktrelation. I den andra ses genus som en variabel, dvs forskaren/na understryker att både män och kvinnor finns med som variabler/kategorier i studien. Det finns också ett större antal ansökningar vars tolkning av genus inte låter sig indelas i några enhetliga kategorier. Dessa kommer därför att tas upp separat.

Genusaspekten - en maktrelation

Dessa ansökningar tolkar genus som en relation mellan könen som i sin tur kopplas till makt och konstruktion. Genusaspekten är här inte den dominerande infallsvinkeln utan utgör ett perspektiv bland andra. I ansökningarna påpekas ofta att genus har ett betydande inflytande över hur samhället i stort är organiserat. Generellt kan även sägas att genusaspekten på ett tillfredställande sätt kopplas till det aktuella studieobjektet. Med andra ord är genusaspekten relativt väl integrerad i forskningen.

Ett exempel på den här sortens tolkning av genusaspekten är ett projekt inom konstvetenskap som syftar till att undersöka konstnären Gustaf Lundbergs liv och verk. Genusaspekten utgörs av att forskaren ämnar undersöka 1700-talets konstruktion av manligt och kvinnligt genom att titta närmare på Lundbergs utbildning, val av pastellmålning som teknik samt hans kvinnoporträtt. Lundberg var lärjunge till en kvinnlig konstnär, vilket var mycket ovanligt under 1700-talet då kvinnor i allmänhet betraktades som inkompetenta som konstnärer. Det faktum att Lundberg valt att ägna sig åt pastellmålning, vilket under den aktuella tiden ansågs vara en kvinnlig teknik, är också något forskaren ämnar ägna uppmärksamhet. Här tydliggörs med andra ord forskarens syn på genus som en social konstruktion som varierar över tid. Även förhållandet mellan män/manligt och kvinnor/kvinnligt tydliggörs, att det inte rådde ett jämställt förhållande mellan könen.

Ytterligare ett exempel utgörs av ett projekt inom företagsekonomi som syftar till att undersöka vilka nya medicinska behandlingsformer som etableras samt hur de etableras. Forskningen vill besvara frågor om på vilket sätt sjukhusyrkenas starka könssegregering påverkar etablerandet av nya behandlingsfrågor och hur sjukdomar bedöms och behandlas olika beroende på om det är sjukdomar som ofta drabbar kvinnor eller män. Genusaspekten utgörs av att forskarna ämnar fokusera på vilken roll könstillhörigheten spelar både vad gäller vårdpersonal och patienter. I ansökan förutsätts att ett ojämnt förhållande råder mellan män och kvinnor och att det även sätter sina spår i bedömningen av sjukdomstillstånd och introducerandet av nya behandlingsformer.

Genusaspekten – en variabel

Som genusaspekt åberopas i dessa ansökningar att både kvinnor och män finns med som studieobjekt. Forskaren/na understryker att kvinnor som kategori betraktas som en viktig variabel i forskningen. Andra viktiga variabler sägs ofta vara klass, klassbakgrund, etnicitet, ålder, invandrarbakgrund, etc.

Denna tolkning av genus förekommer främst inom de samhällsvetenskapliga ämnena. Ett exempel på detta slags tillämpning av genus utgörs av en ansökan i ämnet sociologi som syftar till att kartlägga ungdomars värderingar och livsförhållanden. Som forsk-

ningens genusaspekt åberopas att en av de centrala utgångspunkterna är att ungdomar kommer att betraktas som en heterogen grupp där kön uppmärksammas särskilt. Forskarna skriver att förutom kön kommer de att beakta klass- och åldersskillnader. Läsaren får veta att kön har en stor inverkan på ungdomars värderingar och att ”/k/önsperspektivet på värderingar är en mycket angelägen forskning som kommer att belysas inom projektet.”

Den information läsaren får om hur genusaspekten kommer att beaktas i projektet är alltså att kön betraktas som en given variabel och att skillnader mellan könen kommer att stå i fokus. Inget maktperspektiv framträder. Frågor som *varför* olikheter i ungdomars värderingar och livsmönster uppstår diskuteras inte. Detta sätt att tolka genus skulle kunna ses som en genusteoretisk ansats. Men genom att den inte följs upp med frågeställningar som tar upp skillnader mellan könen i förhållande till social kontext och makt blir det knappast mer än en just en ansats.

Ett annat exempel på den här sortens tillämpning av genus är ett socialantropologiskt projekt vars syfte är att i två länder karaktärisera den sociala kategori människor som går i spetsen för utvecklingen av Internet. Ålder, kön, social ställning och utbildningsnivå anges vara några av de viktiga karaktäristika som används för att ringa in denna grupp människor. ”The research will outline the profile of this social category (age, gender, social standings, educational level, etc.)” I denna ansökan reduceras genusaspekten till en fråga om vilket kön studieobjekten tillhör. Varför och på vilket sätt könstillhörigheten är viktig i sammanhanget förblir oklart.

Ännu ett exempel på den här typen av tolkning utgörs av ett projekt inom företagsekonomi. Projektets genusaspekt beskrivs på följande sätt: ”Till en viss grad är kompetens hänförlig till genus (ingår som variabel i studien). Genusaspekten har därmed betydelse för de resultat som genereras inom ramen för projektet. Följaktligen beaktar forskargruppen genusaspekten under samtliga faser av forskningsarbetet.” Även i detta fall reduceras genusaspekten till en fråga om könstillhörighet.

Som ett sista exempel på samhällsvetenskaplig forskning om könstillhörighet får ytterligare en ansökan från företagsekonomi tjäna. Genusaspekten uppmärksammas i projektet enligt forskaren genom att ”great care will be taken to assure that there is no discrimination in the selection of observations or respondents.” I det här exemplet uppfattas genusaspekten som vikten av att ingen diskriminering förekommer i forskningen. Citatet, som är det enda i ansökan som berör genus, ger inga ledtrådar om vad forskaren egentligen menar. Ska det tolkas som att forskaren understryker att det är viktigt att både män och kvinnor finns med som studieobjekt? Eller ska det tolkas som att forskaren i största allmänhet försöker undvika diskriminering? Läsaren får inte svar på frågan *varför* det är av vikt att undvika diskriminering. Är det en fråga om jämställdhet eller en fråga om forskningens kvalitet?

De projekt inom humaniora som tolkar genus som en variabel är lättträknade. I ett exempel hämtat från en litteraturvetenskaplig ansökan sägs emellertid syftet vara att undersöka om det föreligger någon skillnad mellan kvinnliga och manliga författares bibelreception. Kön betraktas här av forskarna som en social konstruktion och sägs utgöra ”en viktig kategori” i projektet. Perspektivet utvecklas emellertid inte till att omfatta frågor om varför eventuella skillnader förekommer. Därmed blir det genusvetenskapliga perspektivet på forskningen tämligen begränsat.

Sammanfattningsvis kan sägas att dessa ansökningar understryker att ”även kvinnor” utgör en viktig variabel. Varken det maktkritiska perspektivet i förståelsen av genus eller relationsaspekten blir emellertid tydlig. Kvinnor och män, med betoning på kvinnor, betraktas som viktiga variabler. Möjligheten finns säkert att forskarna i studien kommer att fördjupa genusanalysen, men i projektbeskrivningen framkommer inte detta.

Ytterligare tolkningar av genusaspekten

Vad gäller resterande ansökningar som anser sig införliva genusaspekten blir en rad olika tolkningsvarianter av genus synliga. Här finns knappast någon urskiljbar gemensam nämnare.

- Genusaspekten utgörs av att forskaren/na ämnar samarbeta med ett annat projekt som anlägger ett genusperspektiv. Projektet beaktar med andra ord överhuvud inte genusaspekten. Förekommer bara i några få fall.
- Det anges kortfattat att genusaspekten är en central utgångspunkt men hur den kommer att utvecklas och appliceras på forskningen diskuteras inte. Det kan exempelvis stå att ”Genusperspektivet är självklart i undersökningen”, eller ”En livaktig gren kring ITK rör genusaspekter kopplade till frågor om rummet som kroppslig och sinnlig erfarenhet. Sådana texter spelar en viktig roll för forskningsarbetet.” Det läsaren får veta är att genusaspekten kommer att beaktas, men inte hur.
- Som genusaspekt åberopas att en av forskarna i gruppen är kvinna och att man ser detta som något positivt. Här förvandlas genusaspekten till en fråga om forskarnas könstillhörighet och måste därför snarast betraktas som en jämställdhetsaspekt. Detta förekommer dock bara i en ansökan.
- Ytterligare en tolkningsvariant är att genusaspekten utgörs av att studieobjektet ifråga är en kvinna. Denna tolkning är ganska lik den tidigare beskrivna variabelforskningen som främst omfattades av samhällsvetenskapliga ämnen. Ett exempel på denna uppfattning av genus är ett projekt inom språkvetenskap vars källmaterial består av två texter varav en har en kvinnlig huvudperson. ”Att [texten] behandlar en kvinna under tidig medeltid är av stor vikt för forskare inom kvinnohistorien.” Projektet syftar med andra ord inte till att anlägga ett genusvetenskapligt perspektiv utan till att lyfta fram en text där en kvinna är central. Genom att hävda att detta är en genusaspekt blir genus snarast lika med studier om kvinnor i största allmänhet. Att sätta likhetstecken mellan genus och kvinnor förekommer i ett flertal ansökningar.
- Som genusaspekt framförs att en del av studien fokuserar på kvinnodiskriminering av olika slag. Som exempel på detta kan en ansökan inom juridik nämnas. Syftet är att undersöka multilaterala traktater inom områdena mänskliga rättigheter, humanitär rätt, miljö- och nedrustningsrätt. I ansökan står att läsa att ”genusaspekten behandlas i projektet genom t ex kvinnodiskrimineringskonventionen. Reservationerna mot denna konvention presenteras ofta som en konflikt i kvinnosynen mellan olika länder i nord och syd och mellan olika religioner.” Istället för att låta genusaspekten berika studien genom att använda den som ett perspektiv på hela undersökningen framstår den som något avskilt från den övriga undersökningen. Genusaspekten reduceras till en studie om kvinnodiskrimineringskonventionen.

- Genusaspekten utgörs av att ett av de till exempel fem projekten i en större ansökan anlägger ett genusperspektiv. De övriga fyra berör inte alls genusaspekten.
- En sista tolkningsvariant tydliggörs i projekt inom den framväxande mansforskningen. Ett exempel på den här sortens tolkning av genus utgörs av ett projekt som syftar till att undersöka svart kultur och vit ungdom genom att studera subkultur i två storstäder i förhållande till afroamerikanska musikkulturer. I fokus för studien står unga män och deras förhållande till svart kultur. Forskaren menar att genus- eller könsdimensionen utgör en viktig aspekt och ämnar utföra en fördjupad studie av "hur konstruktionen av maskulinitet i dessa grupper är relaterad till kategorierna ras och etnicitet." Kön, i det här fallet manligt kön, tolkas som en konstruktion som förhåller sig till ras och etnicitet. Genusaspekten består med andra ord inte av förhållandet mellan könen utan handlar snarare om förhållandet mellan vita män och svarta män.

B1.5. Renodlad genusforskning

I dessa ansökningar utgör genusperspektivet den dominerande infallsvinkeln, även om andra perspektiv också förekommer som t ex klassperspektivet. Den allra största delen av dessa ansökningar tolkar genus på samma sätt som beskrivningen i inledningen, dvs relationen mellan könen som ojämsställd och socialt konstruerad. Projekten fokuserar på kvinnors underordning i relation till män. Utgångspunkten tas ofta i feministisk teori. Det finns därmed skäl att kalla dessa projekt för renodlad eller genuin genusforskning. Här följer några karaktäristiska drag i deras uppfattning av genusperspektivet.

- Genus uppfattas som en relation mellan män och kvinnor där män är överordnade och kvinnor underordnade, dvs ett kritiskt maktperspektiv.
- Genus tolkas som en grundläggande, men föränderlig, struktur som människor påverkas av men även kan påverka.
- Genus uppfattas inte som något för evigt fast och bestämt utan som en konstruktion som varierar beroende på kontexten.
- Kvinnors underordning står i fokus (genom företeelser som exempelvis kvinnomisshandel, diskriminering av kvinnor på arbetsmarknaden, etc.), men även kvinnors möjligheter till handling och förändring.

Eftersom projekten i den här kategorin är genusvetenskapliga ägnas i princip hela ansökan åt att fördjupa diskussionerna om genus i förhållande till studieobjektet. Det råder inget tvivel om att forskarna är insatta i genusvetenskapen.

Som exempel på renodlad genusforskning kan följande ansökan inom ämnet journalistikhistoria lyftas fram. Projektets huvudsyfte är att undersöka kvinnliga journalisters möjligheter och begränsningar på Sveriges television. Hur de kvinnliga journalisternas villkor påverkat deras arbete, dvs hur journalistiken utformats, är också ett av projektets syften.

Ett projekt inom ämnet pedagogik får tjäna som ytterligare illustration. Projektet syftar till att undersöka hur grundskolelärare är indragna i skapandet av genusmönster i skolan. Kön uppfattas av forskarna som en social konstruktion som kontinuerligt skapas och omskapas och som har betydelse både på individnivå och på samhällsnivå.

I dessa två ansökningar tydliggörs forskarnas uppfattning av genus som en ojämlik och konstruerad relation mellan könen. En invändning man skulle kunna göra mot det första exemplet är att relationsaspekten inte framträder utan genusperspektivet tycks fokusera på kvinnorna. Viktigt är då att understryka att även om kvinnliga journalister står i undersökningens centrum så relateras de löpande till manliga journalister och manlig makt som i det här fallet utgör normen.

Tre av ansökningarna i den här kategorin faller utanför den inledande definitionen av genus. Den ena är ett projekt inom queerforskning, som placerar manlig homosexualitet i centrum. Den manliga homosexualiteten relateras till den heterosexuella normen. Maktperspektivet fokuserar kategorierna hetero- respektive homosexuella. Maktförhållandet mellan könen blir inte föremål för någon undersökning. De två andra projekten, båda inom ämnet psykologi, fokuserar på kvinnor som biologiskt kön. Det ena syftar till att undersöka vilken roll luktsinnet spelar vid mataversioner och matbegär hos gravida kvinnor. Det andra ska undersöka hur kvinnliga foster påverkas av överproduktion av manligt könshormon. Genusaspekten utgörs med andra ord i båda dessa ansökningar av att studieobjekten utgörs av kvinnor.

B1.6. Avslutande diskussion

Som framgått uppfattas genusaspekten av forskarna på olika vis. Om vi återknyter till den inledande definitionen av genus är det sammantaget ett förhållandevis litet antal ansökningar som kan sägas *införliva* genusaspekter i sin forskning.

En möjlig förklaring till detta kan vara att flera forskare blandar ihop genus med konststillhörighet. Att använda kön som variabel i forskning eller lyfta fram kvinnliga studieobjekt visar i och för sig på en medvetenhet om att konststillhörigheten, liksom klass, etnicitet, ålder, etc. kan vara viktig. Med det är inte detsamma som att beakta genusaspekten. Om forskaren inte fördjupar diskussionen med frågor om *varför* könsidentiteten är viktigt förblir forskningen ur genusvetenskaplig synvinkel ganska ointressant. Att anlägga ett genusperspektiv inbegriper visserligen insikten om att kön spelar en viktig roll, men det stannar inte vid det. En annan tänkbar förklaring till mångfalden av tolkningar skulle kunna vara att forskaren av rädsla för utebliven finansiering om inte genusaspekten beaktas skriver dit något om kvinnor eller kön.

En gissning är att dessa två förklaringar, i kombination med bristande kunskap om och intresse för genusforskning, resulterar i att genusaspekterna tolkas på så olika sätt. Det skulle också förklara den kvalitativa skillnad som finns mellan de olika ansökningarna. I vissa är forskningens genusaspekter genomarbetade och resonemangen väl underbyggda. I andra ansökningar ägnas genusaspekterna en eller två meningar och läsaren får inte veta mer än att genusperspektivet kommer att behandlas i projektet.

Tendensen att sätta likhetstecken mellan genus och kvinnor är som visats ganska utbredd. En annan, om än inte lika utbredd, tendens är att i fältet där forskaren/na uppmanas hänvisa till den eller de sidor där genusaspekten behandlas skriver dit alla sidor där ord som kön, genus, gender, kvinnor, etc. förekommer.

Ytterligare en reflektion är att genusaspekten i de flesta fall inte integreras i själva texten, utan behandlas separat under en egen rubrik. Detta gäller både de ansökningar som tolkar genusaspekten som en ojämlik och konstruerad maktrelation och de som tolkar

genus som könstillhörighet. Vanligt är att efter inledningen presentera projektets syfte, frågeställningar, teori och metod, relation till tidigare forskning, och därefter (ofta mycket kortfattad) redogöra för projektets genusperspektiv. På detta sätt framstår genusaspekterna som avskilda från det övriga syftet.

Ett problem utgörs även av de ansökningar där forskarna hävdar att genusperspektivet är centralt men lämnar frågan utan närmare diskussion. Vi får inte veta vad forskaren avser med genus. Inte heller får vi veta hur genusaspekten kommer att belysas eller varför genusaspekten är relevant i projektet. Diskussionen förblir ytlig och intetsägande. Detta gör att det egentligen inte är möjligt att ta ställning till vad projektets genusaspekt verkligen utgörs av.

B1.7. Inför framtiden

Kvinnoforskning/feministisk forskning/genusforskning är ett *kompetensområde*, byggt på ett brett teoretiskt och empiriskt kunnande. Det viktiga för forskarna på detta fält, liksom på alla andra, är att bli sakkunnigt bedömda, på sina egna premisser. Här borde HSFR och genusforskarna ha ett gemensamt intresse: att så högkvalitativ, intressant och samhällsrelevant forskning som möjligt får medel. För det krävs en seriös diskussion inom rådet om hur denna forskning ska bedömas och av vem.

Det avgörande torde vara att inledningsvis slå fast att bedömningen av denna forskning inte skiljer sig från annan bedömning, dvs att det krävs kompetens. Det räcker inte som sakkunnig i beredningsgrupp eller vid tjänsteställning att vara intresserad av ämnet. Tanken att någon som inte har kompetens på fältet är en väl så god bedömare kan naturligtvis inte godtas, lika lite inom genusforskningen som annan forskning. Avstånd till forskningsfältet genererar knappast vad man hoppas uppnå, neutralitet, utan riskerar att leda till mindre välgrundade bedömningar. Därmed blir det också en *legitimitetsfråga* för forskningsorganisationen.

Kompetens betyder att vara insatt i forskningstraditionen, att i bred mening "förstå" forskning som bygger på de metodologiska och empiriska insikter som utvecklats under de senaste 20 åren. Eftersom denna forskning i många ögon är problematisk, rent av provocerande, ser vi tendenser till att sakkunniga medvetet eller omedvetet styr genusforskningen bort från det kontroversiella, bort från forskning/forskare som behandlar frågor om makt, normerande manlighet och social konstruktion. Det är också viktigt att inse att även forskning som inte har kvinnor och män som studieobjekt - samt våra till synes könsneutrala vetenskapliga verktyg - är genusformerade.

I det ljuset är det olyckligt att enkla (i betydelsen oproblematiserande) jämförande studier av män och kvinnor, som kohorter/kategorier, (biologiskt) kön som variabel, kommit att uppfattas som genusforskning. Sådan forskning har funnits länge, långt innan kvinno- och genusforskningen började utvecklas. Forskning på basis av kön som en variabel kan därför inte automatiskt betraktas som genusforskning.

Det vetenskapliga problemet idag är knappast att genusforskningen täcker ett för litet område eller har ett för snävt perspektiv. Problemet är snarare att fältet breddats på ett sätt som gör att forskningen, såväl i teori som i dess praktiska konsekvenser, riskerar att förflockas. Detta bör inte ses som en revirstrid utan som en principiellt viktig gräns-

dragningsdiskussion, som i slutändan blir en fråga om vilka *resurser* som ska satsas på vad.

Det här betyder naturligtvis inte att forskningen ska undvika att göra jämförelser. Basfakta, kartläggningar och statistik är viktiga delar även i genusforskningen. Men eftersom vi lever i ett samhälle där kön/genus betraktas som en given dikotomi är det viktigt att forskningen inte stannar vid samma punkt, dvs i stort sett endast konstaterar skillnader. Då löper forskningen risk att presentera genus som (avvikande) kvinna, könstillhörighet och essentialism. En helt central uppgift i feministisk och könsteoretisk forskning samt kvinno- och genusforskning är att sätta in kön/genus i ett socialt sammanhang samt att göra explicita tolkningar av *varför* skillnaderna ser ut som de gör och *hur* våra föreställningar om kön skapas. Det är en förståelse av kön/genus som grundläggande organiserande och meningsskapande principer i forskning och samhälle.

Sammanfattningsvis finns det åtminstone två problem vad gäller uppmaningen till forskarna att ange genusaspekter i sin forskning. För det första löper genusforskningen risk att trivialiseras. Det blir en sammanblandning mellan genusaspekter och könsteoretisk forskning/feministisk forskning/genusforskning, vilket innebär att rådet legitimerar att alla skulle ha kompetens att anlägga ett genusperspektiv. HSFR har av förståeliga skäl inte definierat vad som menas med genusforskning. Det är upp till varje enskild forskare att avgöra. Men baksidan av denna öppna hållning är att alla genusaspekter synes få "godkänt".

För det andra bör forskarna få veta vilka konsekvenser det får om man anlägger, respektive inte anlägger, en genusaspekt på sitt projekt. Vem bedömer relevansen i det skrivna? Betyder det något för ens möjligheter att få medel? Uppmaningen att lägga till ett stycke om kön/genus kan säkert fungera som ett sätt att öka forskarnas medvetenhet om att studieobjekten inom samhällsvetenskap och humaniora är genusbetingade. Men frågan är om det är HSFRs syfte. Om uppmaningen ska kvarstå på ansökningsblanketten borde rådet utarbeta en klarare hållning härvidlag.

Mot bakgrund av vad som redovisas i vår undersökning av beviljade ansökningar 1998 föreslår jag att HSFR initierar en diskussion om vad som skulle kunna inbegripas i målet att "främja ett genusperspektiv i forskningen". Det bör vara en bred diskussion om genusforskningen som kompetensområde, där frågor om vetenskaplighet, samhällsrelevans, sakkunnigas kompetens, legitimitetsaspekter, resursfördelning m m kan ingå. Även det problematiska i uppmaningen till forskarna att redovisa genusaspekter bör tas upp i det sammanhanget.

Bilaga 2. SFRs ansvarsområde

Köns- och genusaspekter i beviljade SFR-ansökningar för 1999 och 2000.

Kerstin Engström, adjunkt och forskarstuderande,
Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet

B2.1. Inledning

Den här rapporten handlar om i vilken mån och hur genus- eller könsaspekter behandlas i två års beviljade förstagångsansökningar till Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR). Det rör sig om sammanlagt 82 ansökningar för åren 1999 och 2000.

Undersökningen har gjorts på uppdrag av SFR. Bakgrunden är ett beslut av Samverkansgruppen för tvärvetenskap, genusforskning och jämställdhet, bestående av representanter för de sex statliga forskningsråden samt ytterligare ett par forskningsfinansierande myndigheter. Gruppen beslutade 1998 att tillsätta två expertgrupper, den ena för tvärvetenskap och den andra för genusforskningens integrering. Den sistnämnda ska verka för att forskningsråden skapar sådana strukturer för prioriteringar och beslut, att det blir möjligt att värdera och stödja genusforskning inom råden.

Ansvar för tilldelningen av resurser till genusforskning ligger på alla statliga forskningsfinansierande myndigheter. Denna ”integreringsstrategi” har sitt ursprung i utredningen ”Viljan att veta Viljan att förstå – kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning” (SOU 1995:110), samt i den senaste forskningspropositionen Forskning och samhälle 1996/97:5. I den står på sidan 55 att

Regeringen anser att det är väsentligt att genusforskningen integreras i den ordinarie forskningen och att de ordinarie forskningsfinansierande organen fördelar medel även till genusforskning.

Syftet med genomgången av ansökningarna till SFR, är att få en bild av hur många av ansökningarna som behandlar genusaspekter och på vilka olika sätt de gör det. Resultatet ska ligga till grund för rådets arbete med att inspirera till mer ”genuskompetenta” forskningsprojekt inom SFRs ansvarsområden.

B2.2. Undersökningen

Inför uppgiften att identifiera genusaspekter i forskningsansökningar, dyker det genast upp en fråga. Ska man ta de sökandes formuleringar om att de har ett genusperspektiv ad notam, eller göra en *tolkning* av vad som står i ansökningshandlingarna? Här har valet fallit på det senare alternativet, att för varje ansökan försöka analysera vilken syn på kön/genus den representerar, både explicit och implicit. Motiveringen till att göra på detta sätt är framför allt att det idag finns så många olika definitioner av och varierande kunskaper om genus, att det finns en tendens att begreppet urvattnas och missbrukas.

Arbetet med ansökningarna har skett i tre faser:

- En genomläsning av ett mindre antal ansökningar, för att identifiera vilka olika kategorier materialet skulle kunna delas in i, med tanke på behandlingen av köns-/genusaspekter.
- Läsning av de 82 ansökningarna i deras helhet, och kodning i olika kategorier efter syn på genus. Även ämnesdisciplin, fakultet, högskoleenhet, tillämpningsområde inom SFR och metod registrerades i kodschemat. Sakkunnigutlåtanden och prioriteringskommittéernas förslag till beslut studerades också, för att se i vilken mån dessa kommenterar genusfrågor och eventuell brist på genusperspektiv.
- Revidering av kategorierna och ytterligare en genomläsning av de mer svårbedömda ansökningarna.

Naturligtvis är det stundvis vanskligt att utifrån ibland väldigt kortfattade och knapphändiga formuleringar avgöra hur de sökande forskarna förhåller sig till genus. I var och en av de kategorier som materialet har delats in i, finns det gränsfall. Syftet med denna undersökning är dock inte i första hand att komma fram till exakta, kvantitativa resultat, utan framför allt att visa på tendenser och olika exempel på hur genusaspekter behandlas (eller inte behandlas) i SFR-ansökningarna. Dessutom består några av underkategorierna i materialet av endast ett fåtal ansökningar. De siffror som förekommer i rapporten ska därför läsas som ungefärliga.

Det är också viktigt att påminna om att behandlingen av köns-/genusaspekter i ansökningarna till SFR inte nödvändigtvis motsvaras av hur det sedan kommit att se ut i de aktuella forskningsprojekten. I vissa fall kan det hända att genus framhållits i ansökan just för att de sökande är medvetna om att forskningsråden numera lägger vikt vid genusfrågor. Ett slags anpassning till det "politiskt korrekta". I andra fall kan forskningsprojekten komma att behandla köns-/genusaspekter på ett mer utvecklat sätt än i ansökningstexten. Ansökningarna kan dock ge ett visst mått på i vilken mån – och hur – genus behandlas inom de forskningsområden SFR omfattar.

B2.3. Kön eller genus?

Idag är begreppen genus och genusperspektiv vanliga i det officiella språkbruket. I statliga direktiv, i myndigheters utredningar och handlingsplaner talas nu inte endast om könsroller och jämställdhet, utan om vikten av att ha ett "genusperspektiv". Ibland har detta relativt nya begrepp helt sonika fått ersätta de gamla orden. På så vis blir betydelsen av genus både mångtydig och otydlig.

I vissa sammanhang har termen genus (-forskning, -perspektiv m m) kommit att användas som ett paraplybegrepp för hela det fält som rymmer vad som kallas och kallas kvinno-, köns(rolls)-, mans-, jämställdhets- och genusforskning och nu senast queerteori (som problematiserar den heterosexuella normen och det självklara indelandet av mänskligheten i två kön). Historiskt sett är dock användningen av begreppet genus ett steg vidare från till exempel kvinnoforskning och könsrollsbegrepp.

Kvinno-, könsrolls och jämställdhetsforskning har ofta syftat till att synliggöra kvinnors liv, levnadsvillkor och möjligheter i samhället. Ibland har maktperspektivet och relationen till män eller "det manliga" varit uttalade, ibland underförstådda eller frånvarande. I korthet och lite förenklat kan man säga att dessa forskningsinriktningar kan utgå både från en essentialistisk syn på kön (det finns en medfödd, naturlig kvinnlighet/manlighet,

ett innersta kvinnligt/manligt väsen) och konstruktivism (kvinnliga och manliga egenskaper är till största delen inlärd och socialt och kulturellt skapade). I genusforskningen är konstruktionen av kön och sökandet efter dess villkor och mekanismer det centrala, själva forskningsproblemet. Ett genusperspektiv på till exempel kvinnors smärta eller hjärtproblem (jämfört med männens), lägger inte bara till ny kunskap om hur det är, utan också om varför det är så.

I den anglosaxiska kvinnoforskningen började begreppet "gender" användas på 1970-talet, för att beteckna kulturell tolkning av de biologiska skillnaderna mellan män och kvinnor. Gender/genus används för att begreppsliggöra att det inte finns något "naturligt" i hur män och kvinnor, manligt och kvinnligt definieras i vår eller andra kulturer. Relationen mellan könen, liksom mäns och kvinnors beteenden, sysslor och vad som anses "manligt" eller "kvinnt", är inte något biologiskt givet, utan socialt och kulturellt konstruerat. (Kön eller genus 1999, s 4)

En anledning till att genus kom att ersätta det tidigare vanliga begreppet könsroll, var att roll kunde uppfattas som något en gång för alla fastlagt, men också som något man kunde kliva i och ur, nästan som en roll i ett skådespel (ibid, s 7). Genus kan snarare sägas vara "ett betydelsesystem som består av två varandra motsatta och uteslutande kategorier vari alla människor placeras" (Kulick 1987, s 11) eller "tankefigurer 'män' och 'kvinnor', (där den biologiska skillnaden alltid utnyttjas)" (Hirdman 1988, s 51), båda refererade i "Kön eller genus" (1999).

Ett problem med att översätta engelskans ordpar sex/gender till kön/genus, är att engelskans begrepp "sex" är mer begränsat till biologiskt kön och sexualitet än svenskans "kön", som kan innefatta mycket av det som i engelskan ses som "gender", alltså även socialt konstruerade dimensioner. I denna rapport används hädanefter dubbeluttrycket kön/genus, utom i de fall det handlar om utpräglat genusteoretisk forskning.

En viktig aspekt av genusbegreppet och dess användning inom vetenskapen är synen på förhållandet mellan kropp/biologiskt kön och det socialt skapade genus. Genusbegreppet har kritiserats för att implicera att det sociala könet (genus) konstrueras med det medfödda, biologiska könet som bas. Men är ens det biologiska könet en given, oproblematiserad kategori? Denna fråga åter kommer i rapportens slutdiskussion.

B2.4. Ansökningarna

Sammanlagt ingår 82 ansökningar i undersökningen. Av dem var det 45 som beviljades anslag från SFR inför 1999 och 37 inför år 2000.

Största andelen ansökningar kommer från samhällsvetenskapliga ämnen, som utgör 60 procent av materialet. Medicin och samhällsmedicinska ämnen står för 35 procent och humaniora för 5 procent av ansökningarna.

Tittar vi på SFRs tillämpningsområden, fördelar sig ansökningarna på detta sätt:

Allmän socialpolitik och socialförsäkring	18	(22 %)
Barn och familj	7	(9 %)
Folkhälsa	29	(35 %)
Handikapp	8	(10 %)

IMER (Internationell migration och etniska relationer)	10	(12 %)
Missbruk	6	(7 %)
Äldre	3	(4 %)
Övrigt	1	(1 %)

Det visade sig snart omöjligt att dela in ansökningarna efter var på den genusteoretiska kartan de befinner sig, till exempel om de står för ett särarts- eller likhetsperspektiv, essentialism eller konstruktivism. De flesta ansökningarna är alltför kortfattade i sin definition av köns- eller genusaspekter.

I stället valdes en något grövre indelning, som kan sägas vara en kombination av två kriterier:

3. i vilken grad ansökningarna diskuterar kön eller genus
4. om de tycks ha vad som länge har kallats kvinno-, köns(rolls)- eller jämställdhetsperspektiv, eller om de kan räknas till de nyare strömningar som kan benämnas könsteoretisk forskning eller genusforskning.

Denna indelningsgrund har gett följande grupper av ansökningar (se figur 1 och 2, bilaga 1):

0. Inga köns-/genusaspekter tas upp i ansökan	22	(27 %)
1. Kön eller genus nämns, men diskuteras inte	30	(37 %)
2. Kvinno-, köns(rolls)- eller jämställdhetsperspektiv	24	(29 %)
3. Köns-/genusteoretiskt präglad ansökan	6	(7 %)

Indelningen ska inte uppfattas som en betygssättning, där 0 är sämst och 3 bäst, utan just som en kategorisering av hur köns-/genusaspekter tas upp. Det finns visserligen ett samband mellan numrering och hur just *genusteoretisk* kunskap görs synlig i ansökan, men sambandet är inte alltid entydigt. Till exempel finns det i 0-gruppen ansökningar där man inte med bästa vilja i världen kan påstå att ett genusperspektiv skulle vara relevant. Det finns också ett fåtal exempel på ansökningar där man mer implicit talar om kön och andra sociala kategorier eller identiteter som konstruerade, men där köns-/genus-teori saknas.

I bedömningen av ”gränsfall” har principerna varit följande: I grupp 2 måste någon form av resonemang om köns/genus’ betydelse för forskningsproblemet finnas med i den planerade studiens design, till exempel i syfte, frågeställningar, teori, planerad analys. De ansökningar som endast berör kön/genus i till exempel avsnittet om tidigare forskning och sedan inte mer, har räknats till grupp 0 eller 1.

I grupp 3 finns de ansökningar där ett köns-/genusteoretiskt tänkande är genomarbetat och väl integrerat i forskningsprojektets utgångspunkter och utförande. Det mindre antal ansökningar som har en allmänt konstruktivistisk syn på hur identiteter och livsvillkor skapas, men saknar uttalat genusteoretiskt resonemang, har placerats i grupp 2.

Ansökningar som helt saknar köns- eller genusaspekter (0)

Köns- eller genusaspekter saknas helt i en tredjedel (15 av 45) av ansökningarna för 1999. Motsvarande siffra för 2000 är 19 procent (7 av 37). Andelen beviljade ansökningar som helt saknar köns-/genusaspekter har alltså minskat starkt. Utan att studera icke beviljade ansökningar går det dock inte att dra några slutsatser om orsaken. Det *kan* vara så att allt fler forskare tar hänsyn till kön/genus i sina ansökningar, men ökningen kan också bero på en medveten förändring i SFRs bedömningar, att rådet lägger större vikt vid genusaspekter när det beslutas vilka projekt som ska beviljas medel.

Samhällsvetenskapliga ämnen är överrepresenterade i denna grupp. Medicin och samhällsmedicin är underrepresenterade och ansökningar från humaniora saknas helt. Alla SFRs tillämpningsområden utom Barn och familj och Övrigt finns med i gruppen. Området Handikapp är starkt överrepresenterat, då det utgör nära en fjärdedel av ansökningarna i denna kategori. Missbruk, Äldre och Övrigt är något överrepresenterade jämfört med andel av hela materialet.

I några av de 22 ansökningarna i denna grupp är ämnet sådant, att det inte finns något uppenbart intresse av köns-/genusaspekter i studien som den planeras. Men det är förstås tänkbart att det finns andra eller ytterligare infallsvinklar på problemet. Genusfrågor kan ha utslutits redan i valet av forskningsproblem eller frågeställningar. Inom ramen för denna rapport är det dock inte möjligt att diskutera vad som kunde ha varit. De kommentarer som förekommer utgår från befintliga ansökningar.

I mer än hälften av ansökningarna i kategori 0 kan köns-/genusaspekter bedömas vara relevanta och intressanta. Det gäller till exempel:

- forskning om inställning till och beroende av välfärden
- social ojämlikhet relaterad till ohälsa
- samband mellan dyslexi och sociala problem
- preventionsprogram mot alkoholmissbruk och psykisk ohälsa hos ungdomar
- myndigheters intervention i knarkares vardagsmiljö
- habiliteringssamtal (brukarens möjligheter och talutrymme)
- politisk exkludering (av invandrare)
- äldres och dementas situation (socialt nätverk m m) och omsorgens ansvar

I ett par ansökningar består materialet av enbart män, utan att detta kommenteras. De ansökningar som gäller studier av kvinnor innehåller däremot alltid åtminstone någon hänvisning till (kvinno-) könets betydelse för studien, även om det långtifrån alltid rör sig om en genomarbetad köns-/genusteoretisk diskussion. Visserligen är materialet för litet för att dra några långtgående slutsatser, men fenomenet kan ses som ett exempel på att män inte representerar sitt kön, medan kvinnor ofta *är* sitt kön. Forskning om män betraktas ännu, åtminstone ibland, som icke bekönad, könsneutral.

Ansökningar som nämner kön/genus (1)

I kategori 1 finns de ansökningar som nämner begreppen kön eller genus, men där det saknas definition av begreppen och resonemang om köns/genus' betydelse. Det går alltså inte att hänföra projekten till kvinno-, jämställdhets-, köns(rolls)- eller genusforskning på grundval av det som står i ansökan.

De 30 ansökningarna i gruppen utgör 37 procent av materialet (en tredjedel av ansökningarna för 1999 och drygt 40 procent för 2000). Vi finner alla SFR:s tillämpningsom-

råden utom Äldre och Övrigt. Allmän socialpolitik och socialförsäkring och Folkhälsa är överrepresenterade områden.

Samhällsvetenskapliga ämnen är underrepresenterade, då de utgör 50 procent av ansökningarna i gruppen, mot 60 procent i hela materialet. Medicin och samhällsmedicin står för den andra hälften och är alltså överrepresenterade, eftersom de endast utgör drygt en tredjedel av materialet som helhet.

Grovt indelat kan man säga att det finns två typer av ansökningar i gruppen. Den ena är projektbeskrivningar där kön är en variabel bland många (ålder, utbildning m m) och där det inte skrivs något eller väldigt lite om varför könsvariabeln är intressant för forskningsproblemet. Det kan handla om att hälften av intervjuerna ska göras med kvinnan i hushållet, hälften med mannen, utan att det förklaras varför. I en ansökan skriver forskarna att de vill få tag på flickor till studien, men inget om tankarna kring betydelsen av detta. I ett annat projekt är enbart kvinnor studieobjekt (livsstil och hälsa) och könstillhörigheten tycks ha betydelse, men det skrivs inte ut på vilket sätt.

I dessa ansökningar är kön/genus en fråga om könstillhörighet, alltså biologiskt kön, i vissa fall säkert underförstått kopplat till socialt kön. I flera av ansökningarna rör det sig om ”skillnadsforskning”, att kartlägga skillnader mellan kvinnor och män.

Den andra typen av ansökningar i grupp 1 är det fåtal som innehåller formuleringar av karaktären ”genusperspektivet är av största vikt i undersökningen” eller ”materialet ger oss möjlighet att belysa X (forskningsfrågan) ur ett genusperspektiv”. Brist på definitioner och resonemang utöver dessa formuleringar gör det omöjligt att utläsa vad kön anses ”bestå av” och ha för betydelse.

I gruppen ingår projekt om till exempel:

- hjärt-kärlsjukdomar och eftervård
- psykisk hälsa hos traumatiserade svenskar och invandrare
- socialbidragets effekter (integration eller exkludering i samhället)
- alkoholvanor i studentkorridoren
- vilka faktorer som påverkar andelen upplösta äktenskap/samboförhållanden
- fattigdom, boendesegregation och socio-ekonomisk karriär
- psykologisk utveckling hos kroppsligt annorlunda barn
- förändrade familjestrukturers inverkan på barn och vuxna

Ansökningar med kvinno-, köns(rolls)- eller jämställdhetsperspektiv (2)

I denna kategori ingår 24 ansökningar, tolv för vardera året. Det är knappt 30 procent av hela materialet. Samhällsvetenskapliga ämnen är överrepresenterade (67 %), medicin och samhällsmedicin en aning underrepresenterade (33 %) och humaniora saknas. Alla tillämpningsområden inom SFR är representerade, utom Övrigt. Det tillämpningsområde som är mest överrepresenterat i denna grupp är Barn och familj, som utgör över 20 procent jämfört med nio procent av hela materialet. Även tillämpningsområdet IMER (Internationell migration och etniska relationer) är överrepresenterat, medan Allmän socialpolitik och socialförsäkring, Handikapp, Missbruk och Övrigt är underrepresenterade. Representationen av områdena Folkhälsa och Äldre motsvarar ungefär den för hela ansökningsmaterialet.

I grupp 2 finns varierande förhållningssätt till kön/genus. I vissa fall är kön en variabel i ett större material och som i analysen ska ge svar på frågor om könsskillnader och jämställdhet, utan att det skrivs ut riktigt vilka frågorna är. Detta trots att det i några fall finns intressanta preliminära resultat om könsbestämda reaktioner eller mönster. I andra

fall är kön fortfarande en variabel, men vi får veta mer om vilken roll kön/genus förväntas ha för forskningsproblemet. En tredje typ av ansökningar i gruppen är de som mer eller mindre explicit talar om konstruktion av och förväntningar på de olika könen, men som inte har utvecklat det teoretiska resonemanget kring kön/genus.

Gränsen mellan kvinno-, könsrolls- och jämställdhetsperspektiv är naturligtvis flytande, eftersom alla perspektiven kan inrymmas i ett och samma forskningsprojekt och exempelvis kvinnoforskning kan syfta till jämställdhet, Men man kan ändå grovt karaktärisera ansökningarna efter dessa forskningstyper.

Som ”*kvinnoforskning*” kan man benämna två ansökningar, där forskningen syftar till att synliggöra kvinnors villkor, fylla kunskapsluckor. Projekten handlar om kvinnors karriärmönster och om flickor med svåra uppväxtförhållanden. Inget av dem har något (i ansökan tydligt) maktperspektiv.

Köns(rolls-)perspektivet finns till exempel i projektbeskrivningar om:

- självkänsla och ätbeteende hos barn (av olika kön)
- skillnader i prevalens av sexuella/fysiska övergrepp och dessas samband med ohälsa (uttalat maktperspektiv)
- skillnader i beteende och hälsa hos barn – arv eller miljö?
- invandring och övergång till vuxenlivet (förändring mellan generationer)
- dryckeskultur (könsbunden, kvinnor fördöms hårdare)
- konstruktion av föräldraskap hos funktionshindrade
- nationell identifikation (nationella diskursen implicit maskulin)
- kontaktfamiljen och myten om den goda modern och den goda fadern

De ansökningar som har ett mer eller mindre uttalat *jämställdhetsperspektiv* handlar bland annat om:

- välfärdsutveckling (kön en ”genomgående indelningsgrund”)
- kostnadprivatisering i hemtjänsten, slår den hårdare mot kvinnor
- etnisk segregering på arbetsmarknaden (paralleller med könssegregering, kön en viktig variabel)
- ändringar i pensionssystemet, hur undvika att de drabbar kvinnor i den äldre generationen, där mannen är försörjare
- levnadsförhållanden i Arktis, kvinnors status och roll i renkötseln en nyckelvariabel

Ansökningar med köns-/genusteoretiskt perspektiv (3)

Totalt sex ansökningar, tre för 1999 och tre för år 2000, har räknats till denna kategori. Två kommer från samhällsvetenskapliga ämnen (socialt arbete och rättsvetenskap), fyra från humaniora (två vardera från etnologi och historia). Det är alltså i denna grupp alla de humanistiska ansökningarna återfinns. Detta faktum kommenteras under nästa rubrik.

De tillämpningsområden som finns med är Allmän socialpolitik och socialförsäkring (2 st), Folkhälsa, IMER (2st) och Missbruk.

Det som skiljer dessa ansökningar från de övriga är att de tydligt påvisar kunskaper om genusteori och att de explicit och på ett integrerat sätt diskuterar genus som en kon-

struktion på en eller flera "nivåer": strukturell, social, kulturell, symbolisk och individuell. Ett par av dessa ansökningar tar upp maktaspekter och alla ser (mer eller mindre tydligt) genus som skapat och reproducerat i relation till något annat, "kvinnlighet" i relation till "manlighet" och tvärtom. Här finns också det enda exemplet på mans- eller maskulinitetsforskning. I ett fall vill den sökande till att börja med inte välja mellan essentialistisk och konstruktivistisk syn, utan låta empirin tala.

De projekt ansökningarna gäller handlar om:

- ny "könsneutral" lagtext om frångående av behörighet inom sjukvården (Missgynnas sjuksköterskor? Har genusrelaterade föreställningar inverkan på rättslig argumentation?)
- konstruktion av äktenskap och föreställningar om manligt/kvinnligt i äktenskap över kulturgränser (västerländska kvinnor och egyptiska muslimska män).
- maktutövning och handlingsutrymme inom anstaltsvården av alkoholister (kvinnlig sedlighet och manlig arbetsamhet, makt relationell och inte enkelriktad)
- disputerade kvinnor och akademisk miljö (historiskt perspektiv, vill bidra till genussteoretisk utveckling)
- brödraskap, identitetskapande, mansmyter i en MC-klubb
- religion, genus och kulturell förändring i svenska moskéer

Det rör sig alltså företrädesvis om "tolkande" forskning i denna grupp, olika former av kultur- och diskursanalys.

B2.5. Sammanfattande diskussion av resultaten

Av alla ansökningar som har studerats, är det drygt en fjärdedel (27 %) som inte alls nämner kön eller genus (kategori 0) och 37 % där kön är en odefinierad variabel (kategori 1). Det innebär att 64 procent av ansökningarna varken kan sägas ha ett kvinno-, köns-, jämställdhets- mans- eller genusperspektiv. Återigen är det dock viktigt att poängtera att denna bedömning bygger på vad som går att utläsa av ansökningarna, inte hur kön/genus behandlas i de faktiska forskningsprojekten. Man skulle också kunna säga att de ansökningar där kön ingår som en odiskuterad variabel (37 %), tar upp *könsaspekter* i någon form, men det är en fråga om definitioner och gränsdragningar.

De samhällsvetenskapliga ämnena är överrepresenterade bland de ansökningar som helt saknar könsaspekter (0). I de ansökningar som endast nämner kön eller genus (1) dominerar medicin och samhällsmedicin. I båda dessa grupper är kvantitativ metod vanligast. Det rör sig ofta – särskilt i de samhällsvetenskapliga ansökningarna – om statistiska analyser av stora material, ur redan existerande databaser eller egna enkätundersökningar.

Inom samhällsvetenskaperna gäller detta ofta studier som rör välfärden: arbetslöshetsförsäkring, socialbidrag, inkomster, fattigdom, förtidspensionering. På medicinsidan handlar de statistiska studierna om exempelvis hjärt-kärlsjukdom, äldrevård, alkohol och ohälsa, kvinnors livsstil och hälsa, hälsorelaterad livskvalitet och svår fetma, tidiga riskfaktorer vid schizofreni.

Andra metoder än de statistiska förekommer i kategori 0 och 1, framför allt i den klient- och patientnära forskningen. Försök av olika slag samt intervjuer är ganska vanliga, men även experiment, etnografisk metod och litteraturstudier förekommer.

I grupperna 0 och 1 är det vanligt med projekt som kombinerar vad som i Utbildningsdepartementets rapport *Genusperspektiv i forskningen* (Ds 1996:26) kallas "tolkande" forskning – som studerar människor och deras verksamheter, till exempel för att kartlägga behovet av åtgärder – med så kallad tillämpad "programstyrd" forskning och "åtgärdande" forskning. Ett par exempel på detta är projekt om prevention av psykisk ohälsa bland barn och ungdom samt om socialbidragets effekter.

Resultaten av denna forskning kan få direkt eller indirekt betydelse för samhällets regelsystem och utformning och olika åtgärder (*Genusperspektiv i forskningen*, s 26). I några fall betonar sakkunnig och/eller SFR vikten av att genusaspekter belyses i det planerade forskningsprojektet.

I grupp 2, den med ansökningar som uttrycker någon form av kvinno-, köns(rolls)-, eller jämställdhetsperspektiv, är återigen de samhällsvetenskapliga ämnena överrepresenterade. Kanske är det symptomatiskt att SFR:s tillämpningsområden Barn och familj och IMER (Internationell migration och etniska relationer) är överrepresenterade bland dessa forskningsprojekt.

Stora statistiska undersökningar är vanliga även i denna grupp, exempelvis i projekt som studerar jämställdhet utifrån kvantitativa mätningar av vissa faktorer. Men andelen forskning om mänskligt beteende och betydelseproduktion ökar markant, till exempel i projekt om funktionshindrades (konstruktion av) föräldraskap, samband mellan sexuella/fysiska övergrepp och ohälsa, invandring och övergång till vuxenlivet (förändring mellan generationer), lagtexters "könsblindhet" på olika områden.

I de ansökningar som ingår i grupp 3, handlar det uteslutande om kvalitativ, tolkande forskning. Större delen av ansökningarna kommer från ämnen inom humaniora. Detta stämmer överens med tidigare iakttagelser av att genusforskning har vunnit viss terräng inom de tolkande ämnena inom humaniora och samhällsvetenskap, medan genusfrågor inom naturvetenskap och så kallad åtgärdande forskning fortfarande hindras av den "repressiva tolerans" som ofta möter ett okänt fenomen. (*Genusperspektiv i forskningen* 1996, s 9)

B2.6. Framtiden

I det ögonblick vi ser genus som något som genomsyrar alla samhällen, och att institutioner, relationer, platser kan vara mer eller mindre "gendered" eller "bekönade" (Kön eller genus 1999, s 6), ser vi också att ett genusperspektiv "nästan alltid" är intressant och relevant.

Genus handlar alltså inte bara om individuella, identitetsskapande processer, utan också om "hur könsskillnader konstrueras och symboliseras, hur de präglar och uttrycks i relationer, institutioner, lagar, texter, bilder, datorer, m m. Genus skiftar mellan tid och rum, mellan kulturer och samhällen" (ibid s 7). Genusbegreppet indikerar också att manlighet/maskulinitet problematiseras. Denna betoning av hur genus och genussystem eller genusordning genomsyrar kultur och samhälle är viktig i relation till SFR-stödd forskning, som ju ofta handlar om individer och grupper av individer i förhållande till samhällseliga strukturer av olika slag.

En hel del forskning inom SFRs ansvarsområden är knuten till samhällsmedicin, epidemiologi (folkhälsorforskning) och beteendevetenskapliga discipliner. Det ger anledning att reflektera över vad man ”gör” med resultat om skillnader, hur de tolkas och vilka slutsatser som dras. Vilka föreställningar om relationen mellan det biologiska könet och de sociala, kulturella uttrycken för kön styr tänkandet? Ses egenskaper och beteenden som bestämda av det givna, biologiska könet eller som konstruerade? Mer konkret, utifrån några exempel ur ansökningarna: Var söker forskaren förklaringar till skillnaderna mellan pojkar och flickor vad gäller beteende, hälsa och antisocialt beteende? Hur tolkas skillnader mellan kvinnor och män vad gäller risk för och prevention av hjärt-kärlsjukdomar? Om forskningen kommer fram till att kvinnor och män/pojkar och flickor påverkas av och hanterar förändrade familjestrukturer på olika sätt – vilka slutsatser dras av det, explicit eller implicit?

Att se könsroller som kulturellt skapade har länge varit självklart för många feminister, medan kroppen har varit rätt ointressant som studieobjekt ur ett feministiskt perspektiv. Från början var ju själva poängen med det engelska begreppet ”gender” och senare svenskans ”genus”, att göra åtskillnad mellan biologiskt kön och socialt skapat genus. Det medfödda könet har setts som en given bas utifrån vilken det sociala och kulturellt bestämda har skapats.

Men, skriver Claudia Lindén (1995, s 291-292) med hänvisning till Ruth Hubbards *The Politics of Women's Biology* (1990, s 93) ”också biologiska skillnader [är] delvis socialt konstruerade. Vår kultur definierar det beteende som anses passande för respektive kön, till vilket var och en av oss sedan anpassar sig. Och vårt beteende påverkar i sin tur våra skelett, muskler, sinnesorgan, nerver hjärna, lungor och cirkulation. Den kulturella konstruktionen ger oss inte en vagina eller en penis, men den bidrar till att ge oss musklerna, styrkan, kroppsspråket och de nervösa reaktioner som vi associerar med människor som är födda med det ena eller andra könet.”

Ur dessa teorier – som betonar att även det biologiska i viss grad och mening är socialt konstruerat – och ur den forskning och teori som betonar symbolernas, språkets, benämningarnas betydelse för hur genus skapas, har det uppstått ett dilemma förknippat med forskandet om kön och genus. Dilemmat, eller paradoxen, är att inte bara tystnaden kring kvinnors underordning, utan även talet om underordningen, kan fungera förtryckande och reproducerande.

Å ena sidan behövs den forskning som ”lägger till” kvinno- eller könsperspektiv där det tidigare endast har handlat om män i en förment könsneutral kanonbildning. Det kan vara politiskt och jämställdhetsmässigt viktigt att ta reda på mer om hur män och kvinnor skiljer sig åt biologiskt, socialt och kulturellt vad gäller förekomst av och orsaker till hjärtinfarkt, vad gäller alkoholmissbruk, utnyttjande av hemtjänsten, deltagande i demokratiska institutioner, inställningen till föräldraskap m m, allt exempel på forskningsområden som förekommer i ansökningarna till SFR.

Å andra sidan bidrar forskning om kvinnor och män, kvinnlig och manligt – med fokus på just kön som indelningsgrund – till att reproducera och förstärka diskursen om kvinnor och män som två olika, åtskilda kategorier. Därmed riskerar forskningen att bidra till att reproducera indelningen av samhället och kulturen i ”manliga” och ”kvinnliga” områden.

I debatten om det problematiska i att söka biologiska orsaker till skillnader i exempelvis matematisk förmåga eller lämplighet för omsorgsbetonade sysslor, har en del biologer hävdade att kritiken bygger på ett missförstånd. Nämligen det att biologin skulle vara normativ, medan den egentligen endast är deskriptiv. Men även det deskriptiva bygger på fakta och antaganden som är teori- och värdeladdade, och beskrivningen av något definierat som "av naturen givet" kan *fungera* normativt.

I det material som ansökningarna till SFR utgör, finns det gott om exempel på projekt där man spontant önskar att de sökande hade tagit upp eventuella genusrelaterade faktorer/villkor/processer. Det är till exempel ansökningar om välfärdsberoende, om social/emotionell träning i skolan för att förebygga psykisk ohälsa bland barn och ungdom, om "brukarens" möjligheter och talutrymme i habiliteringssamtal, politisk exkludering av invandrare, metodik för att förebygga alkohol- och drogproblem bland ungdomar.

Andra ansökningar innehåller visserligen någon eller några frågor om köns betydelse – ofta om skillnader mellan könen i förhållande till det aktuella forskningsproblemet – men de stannar vid det och ställer i ansökningstexten inga frågor om varför, hur, genom vilka slags mekanismer. Exempel på detta är studier om vem som blir förtidspensionerad, om hushållens anpassning till förändrade ekonomiska villkor, psykosocial stress, psykologisk utveckling hos barn som är kroppsligt annorlunda och ett antal projekt om villkoren på arbetsmarknaden.

Genusaspekter och -perspektiv kan inte komma till uttryck på exakt samma sätt i alla ämnesdiscipliner. Deskriptiv forskning behövs, kunskapsluckor behöver fyllas och projektet att beskriva människors (kvinnors och mäns) situation, villkor, sjukdomar blir aldrig "färdigt". Men ett genusperspektiv innebär bland annat att fråga sig vad man utgår från för explicita eller implicita föreställningar om kön/genus när frågorna ställs, när resultaten analyseras och slutsatser dras. När är det viktigt att veta något om skillnader och likheter? Varför? Hur skapas och reproduceras (föreställningar om) kön i forskningen och i "verkligheten"?

Det är väl framför allt här som vi kan se möjligheter till utveckling, att det inte stannar vid det "gamla vanliga" kartläggande av skillnader och likheter mellan kvinnor och män, utan att vi också söker svar på frågor om hur dessa egenskaper formas och reproduceras. Några förslag för SFR att gå vidare med skulle kunna vara:

- fler tvär- eller mångvetenskapliga projekt
- kombination av kvantitativ och kvalitativ metod
- åtgärder för fördjupad "genuskompetens" hos de sökande och i bedömningsförfarandet hos SFR

Källförteckning

Forskning och samhälle 1996/97:5 (Forskningsproposition)

Genusforskningens relevans. Integreringsarbete i olika svenska forskningsråd. Rapport från Expertgruppen för genusforskningens integrering under Samverkansgruppen för Tvärvetenskap, Genusforskning och Jämställdhet. 2000.

Genusperspektiv i forskningen. Utbildningsdepartementet, Ds 1996:26

Hirdman, Yvonne: "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3, 1988)

Hubbard, Ruth: *The Politics of Women's Biology*. Rutgers UP, New Jersey, 1990

Kulick, Don: "Inledning", *Från kön till genus: kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv*. Ed Don Kulick. Carlssons, 1987.

Kön eller genus. Nationella sekretariatet för genusforskning (föreläsning av Eva Gothlin), 1999.

Lindén, Claudia: "Den politiska biologins kvinnlighet", *Feministisk bruksanvisning*. Norstedts, 1995, s 276-295.

Lindén, Claudia & Milles, Ulrika (red): *Feministisk bruksanvisning*. Norstedts, 1995.

Viljan att veta och viljan att förstå: Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning, SOU 1995:110, Utbildningsdepartementet, 1995.

Litteraturtips

Butler, Judith: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York, Routledge, 1990.

Connell, R. W: *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford Univ. Press, 1987.

Harding, Sandra: *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press, 1986.

Hirdman, Yvonne: "Genussystemet", SOU 1990:44

Hirdman, Yvonne: "Konstruktion och förändring – genus som vetenskap", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3-4, 1998.

Lundgren, Britta: "Etnologi och kvinnoforskning", *RIG*, (tidskrift utgiven av Föreningen för svensk kulturhistoria). Årgång 73, häfte 3, s 77-92.

Moi, Toril: "Vad är en kvinna?: Kön och genus i feministisk teori", *Res Publica*, nr 35/36, 1997.

Scott, Joan W: *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia univ.Press, 1988.

Thurén, Britt-Marie: "Om styrka, räckvidd och hierarki, samt andra genusteoretiska begrepp", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3-4 1996.

B2.7. Protokollutdrag från rådets möte 2000 006 08

§5 Förslag från Arbetsgruppen för jämställdhetsfrågor

Kanslichefen redogjorde för innehållet i utsänt material samt redogjorde för de förslag som Arbetsgruppen för jämställdhetsfrågor diskuterat tidigare samma dag.

Efter diskussion beslöt rådet att

- för en bredare krets sprida kännedom om hur SFR arbetar med kvalitetsutveckling genom att på SFR:s hemsida publicera den undersökning som Arbetsgruppen låtit genomföra av hur köns- och genusaspekter behandlats i beviljade ansökningar till SFR för åren 1999 och 2000 tillsammans med exempel på sådana ansökningar, vilka föreslagits av Arbetsgruppen,
- föreslå för det kommande "forskningsrådet för sociala frågor och arbetsliv" att följa upp de projekt som ansökningarna resulterat i, från köns- och genussynpunkt.

Rådet konstaterade att Arbetsgruppen för jämställdhetsfrågor avser att till rådet avge en rapport över verksamheten för behandling vid rådets möte den 8 november 2000.

Bilaga 3.

Rapport om MFRs arbete med genusfrågor

Barbro Wijma och Ingegerd Runesson

B3.1. Inledning

MFR har arbetat med genusfrågor genom analys av verksamheten och flera aktiva åtgärder:

En kartläggning av förekomst av köns- och genusaspekter i MFRs forskningsstöd har på MFRs uppdrag genomförts av professor Barbro Wijma, Linköpings universitet (se nedan).

Kraven har skärpts på de undersökningsgrupper/studiepopulationer som ingår i medicinska forskningsprojekt. Rådet gjorde under 1999 ett policyuttalande där det framgår att det är ett kvalitetskrav vid forskning, där försökspersoner eller patienter ingår, att studiepopulationens sammansättning vad gäller kön, ålder etc är sådan att forskningsresultaten kan generaliseras i enlighet med projektets övergripande syfte. Policyuttalandet riktar sig till det regionala forskningsetikkommittéerna som gör den etiska bedömningen av medicinska humanforskningsprojekt. MFR har också skärpt kraven på redovisningen av studiepopulationer i sina ansökningshandlingar inför ansökningsomgången 2000.

Den sökande bör fram om ansökningsomgången 2000 ange om det är relevant att beakta genusaspekter i projektet.

MFR var under 1999 också medarrangör till FRNs konferens om könsperspektiv i medicinsk forskning (se nedan).

B3.2. Kartläggning av köns- och genusaspekter

För att få en överblick av situationen vad gäller köns- och genusaspekter i MFRs forskningsstöd, valde MFR att låta göra en genomgång av den rapportering som finns i MFRs projektkatalog för 1998 innehållande korta abstracts. Syftet med MFRs identifieringsarbete är att medvetandegöra köns- och genusperspektiv inom medicinsk forskning. Uppdraget till professor Barbro Wijma omfattande fyra delar:

1. Förekomst av forskning om sjukdomar som drabbar båda könen i ungefär lika hög grad och där studiepopulationer används i forskningen.
2. Förekomst av forskning som enbart kan drabba kvinnor respektive män.
3. Förekomst av forskning om kvinnors hälsa och sjukdomar som i högre grad drabbar kvinnor.
4. Finns något köns- eller genusperspektiv redovisat inom forskningsprojekt på mer grundläggande nivå?

Redovisningen skulle omfatta de projekt som svarade mot ovanstående frågor samt en analys av vilken typ av köns- och genusaspekter som finns i forskningsstödet och vad som saknas.

A. Redovisning av kön på patienter, försökspersoner, försöksdjur och respondenter.

MFRs Project catalogue 1998 innehåller engelskspråkiga abstrakt från 915 studier. För åtta av dessa studier saknas abstrakt. Genomgången har således omfattat 907 studier.

Barbro Wijma har indelat projekten i grundforskningsprojekt (G), såväl grundforsknings- som kliniska projekt (G+K) samt kliniska projekt (K). Katalogen innehåller 753 G-projekt, 117 G+K-projekt och 37 K-projekt.

En redovisning av kön har bedömts relevant när den undersökta populationen består av försökspersoner, patienter, den allmänna befolkningen eller i vissa fall försöksdjur. Detta var fallet i 218 projekt: 111 G-projekt, 82 G+K-projekt samt 25 K-projekt.

Inom varje projekt finns flera delstudier. Det sammanlagda antalet delstudier/ delprojekt där kön hade varit relevant att beakta är 238. I 99 av dessa redovisas kön. En jämförelse mellan könen redovisas i 23 projekt/delstudier. Om genusperspektiv definieras som att mäns och kvinnors livsvillkor beaktas, finns en sådan ansats i 3 projekt. Inga projekt med genusperspektiv återfinns, om man med genusperspektiv menar att dimensionen under- och överordning ska beaktas. I 153 av de 915 projekten är en kvinna huvudsökande.

Barbro Wijmas kommentar

Genomgången baseras på korta abstrakt för ofta mycket omfattande projekt. Även om ett projekt utifrån abstrakt har bedömts som ”borde beakta könsaspekter men ej gjort det”, kan därför mycket väl kön / genusaspekter finnas i respektive projekts forskningsplan. Abstrakten var heller inte skrivna med intentionen att redovisa kön hos undersökningsspopulationen eller jämföra könen. Några vittgående slutsatser kan därför inte dras av denna genomgång. Om MFR önskar en mer tillförlitlig genomgång av förekomst av köns/genusaspekter i de projekt som beviljas medel, måste respektive projekts forskningsplan gås igenom.

Om MFR skulle besluta sig för att ändra anvisningarna för sökande av forskningsstöd avseende köns/genusaspekter, skulle den därpå följande omgången av forskningsplaner lämpa sig väl för en genomgång av hur de sökande redovisar genusaspekter. I sådana eventuellt kommande anvisningar bör begreppet genusaspekter definieras mycket klart, eftersom det existerar många definitioner på begreppet.

B. Kartläggning av vilka sjukdomar som studerats och deras prevalens hos kvinnor respektive män.

Ur MFRkatalogen valde Barbro Wijma ut de projekt som behandlar en sjukdom. Det rörde sig oftast om projekt med en klinisk anknytning. Grundforskningsprojekt, där fokus mycket tydligt är ett sjukdomstillstånd, förekommer. I katalogen finns 229 projekt som tillsammans behandlar 98 definierade sjukdomar. 51 av de 229 projekten är inriktade på sjukdomar som uppvisar en högre prevalens hos män än hos kvinnor. 51 av projekten är inriktade på sjukdomar som har en högre prevalens hos kvinnor än hos män. För fyra projekt är fokus sjukdomar där prevalensen uppges vara lika hög hos kvinnor som hos män. 123 projekt handlar om sjukdomar för vilka litteraturen inte anger en könsuppdelad prevalens.

Barbro Wijmas kommentar

Genomgången av könsuppdelad prevalens för de sjukdomar som studerats i projekt stödda av MFR 1998 visar att det är ungefär lika vanligt att projekten fokuseras på sjukdomar som oftare drabbar kvinnor än män, som på sjukdomar som oftare drabbar män än kvinnor. Det är sällan angivet att prevalensen av en sjukdom är lika stor hos kvinnor som hos män. I en majoritet av fallen redovisas inte en könsspecifik prevalens för de aktuella sjukdomarna; ibland inte prevalens över huvudtaget.

Uppgiften om könsspecifik prevalens finns eller inte finns, och hur den ser ut, var inte lätt att hitta. Om dessa uppgifter bedöms vara av stor relevans att följa i en kommande ansökningsomgång, föreslås att MFR i anvisningarna föreskriver att forskaren själv skall redovisa om dessa uppgifter finns i litteraturen, och hur prevalensen i så fall ser ut för kvinnor respektive män för det tillstånd vederbörande vill studera.

C. MFRs slutsatser och åtgärder med anledning av kartläggningen

Några vittgående slutsatser kan inte dras från kartläggningen, då genomgången baseras på korta abstracts av de stödda projekten. Dock visar den att projekten lika ofta fokuseras på sjukdomar som i högre grad drabbar kvinnor som på sjukdomar som i högre grad drabbar män. Kartläggningen visade också att det var angeläget att skärpa kraven på redovisning av studiepopulationer. Sökande till forskningsprojekt från MFR ska också i fortsättningen i ansökningar ange om det är relevant att beakta genusaspekter i projektet.

B3.3. Genusperspektiv på mer grundläggande nivå

Frågan om det finns något köns- eller genusperspektiv redovisat inom forskningsprojekten på mer grundläggande nivå bearbetades inte i den ovan redovisade kartläggningen. Emellertid kom definieringar av genusforskning inom den medicinska forskningsdisciplinen att diskuteras på konferensen ”Könsperspektiv i medicinsk forskning – vad innebär det?”. Denna konferens ägde rum den 14 - 15 oktober 1999 och arrangerades av FRN i samarbete med MFR och Nationella sekretariatet för genusforskning. Förutom i föreläsningarna kom frågan att beröras i konferensens arbetsmöten med bl a följande teman:

- Vad innebär ett könsperspektiv för synen på arbete i medicinsk forskning?
- Reproduktion och sexualitet i ett genusperspektiv
- Hjärt- och kärlsjukdomar i ett könsperspektiv
- Läkemedel och medikalisering i ett könsperspektiv
- Hur konstrueras kroppen i medicinen?

Några forskarröster från konferensen ger följande bidrag i definierings- och identifieringsarbetet vad gäller genusperspektiv inom medicinsk forskning:

”Det biologiska könet (dvs kroppens anatomi, fysiologi, hormoner, reproduktiva funktioner osv) kan analyseras utifrån två skilda perspektiv. Det ena ser biologin som naturgiven och oföränderlig, med väsensskillnader mellan kvinnor och män. Detta brukar kallas essentialism. Detta perspektiv ställer frågor som ”Vilka könsskillnader finns vad gäller hjärtinfarktens patogenes och biokemi?”

Ett genusperspektiv ser det biologiska könet som påverkbart av sociala förhållanden (hierarkier och maktordningar) och problematiserar genom frågor som ”Varför har vi så länge saknat kunskap om kvinnor och hjärtinfarkt? Varför har mannen fått utgöra norm i forskning och klinisk verksamhet? Varför har kvinnors kroppsliga symptom blivit tolkade som något annat?”

Det pågår en livlig internationell diskussion bland genusteoretiska forskare om begrepp, teorier och tillämpningar. Gamla frågeställningar förnyas av den teoretiska utvecklingen. Med allmänmedicin och folkhälsovetenskap som bas har medicinska genusforskare påbörjat en kunskapssteoretisk utveckling, exempelvis kring konsultation mellan läkare och kvinnliga patienter med diffusa symptom. Teoriutvecklingen om de komplexa spelen mellan biologiska och sociokulturella faktorer är ett annat exempel.”

Ann Hammarström

”Inom medicinsk kvinnoforskning innebär det så kallade ”tilläggsprojektet” (att addera kvinnor) bl a att kritiskt granska pågående forskning och etablerade resultat, t ex när det gällde normalvärden, och att uppmärksamma sjukdomar som trots att de drabbar många kvinnor tilldelats små forsknings- och behandlingsresurser. Det sistnämnda gäller exempelvis sjukdomar i leder, muskler och urinvägar. ”Tilläggsprojektet” är fortsättningsvis synnerligen nödvändigt; kvinnor och kvinnors sjukdomar och symptom utesluts eller förbises fortfarande på fördomsfulla grunder ur medicinsk forskning. Men att enbart ”lägga till” har sina tydliga begränsningar och problematiserar inte de *processer* som leder fram till kunskap, d v s hur medicinsk kunskap skapas.

Kvinno- / genusforskning, som behandlar mer grundläggande kunskapsfrågor, sätter, i motsats till ”tilläggsprojektet”, forskningens utgångspunkter, problemställningar och metoder i fråga. Vidare utgår den från att forskarens kön, sociala förankring och identitet är betydelsefull för forskningens resultat och ”objektivitet”.”

Annika Forssén, Gunilla Carlstedt

Bilaga 4.

NFRs ansvarsområde

Hur kan ett genusforskningsperspektiv integreras i naturvetenskaplig forskning?

Carin Dackman, FD, koordinator
Genusvetenskap
Malmö högskola

B4.1. Uppdraget

Jag har på NFRs uppdrag gjort en genomläsning av projektansökningar för att identifiera ansökningar med genusforskningsperspektiv och/eller utifrån genomläsningen diskutera möjliga genusforskningsperspektiv inom naturvetenskap.

Undersökningen omfattar projektansökningar till NFR 1998, biologiområdet. I samråd med Gunnar Leman vid NFR gjordes ett urval av de totalt 318 ansökningar som behandlades. Urvalet koncentrerades till för året nya ansökningar som beviljades bidrag. Av dessa valdes hälften ut genom att ta varannan projektansökan i bokstavsordning på huvudsökanden, totalt 53 ansökningar. Jag har läst samtliga projektsammanfattningar och hela eller delar av projektbeskrivningarna.

En mer fördjupad genomgång gjordes av det evolutionsbiologiska området. Genomgången omfattar ansökningar med beteendekologisk inriktning bland ansökningarna ovan (9 st), samt ansökningar vilka valts bland alla ansökningar (9 st). De senare valdes utifrån titel innehållande ord som male, female, sexual och life-history.

B4.2. Genusforskning

Inom genusforskningen, som har utvecklats sedan början av 70-talet, har kön/genus gjorts synlig som strukturerande faktor i de flesta sammanhang av mänsklig aktivitet. Forskning i sociologi, historia, litteratur, ekonomi, etc ger andra kunskaper och förståelser av sammanhang om kön/genus är del av analysen. Kön ses som socialt konstruerat och därmed föränderligt.

Inom naturvetenskap har den feministiska forskningen gjort vetenskapen synlig som diskurs, som del av den kultur i vilken den är verksam. Därmed har också objektivitetsbegreppet problematiserats. Alternativa förståelser av objektivitet som inkluderar kultur och lokalitet har diskuterats (Harding, 1996, Haraway 1996). Språkets betydelse för hur kulturella föreställningar om bl a kön förs in i vetenskapen har behandlats av flera forskare (Keller, 1992, Spanier, 1995). Genusforskningen intresserar sig också för frågor kring natur och kultur och kring gränlandet mellan dessa.

B4.3. Reflektioner och frågor efter genomgång av ansökningar

Genomgången av ansökningarna hade som mål att analysera pågående forskning ur ett genusperspektiv. Genomläsningen gav upphov till följande frågor:

- Vad betyder den starka fokuseringen på förklaringar på gennivå för hur forskare förstår naturen och för hur man inom forskarsamhället identifierar lösningar på problem för framtiden i relation till naturvetenskap?
- Har den forskning som NFR stöder en riktning, dvs vilken potentiell tillämpning finns i den kunskap som forskningsprojekten producerar? Har de forskningsprojekt som finansieras av SJFR samma riktning?
- I evolutionsbiologiska projekt tonar berättelser i ekonomiska termer fram. Vilka andra berättelser och visioner är möjliga? Vilket språk och vilka metaforer används? Varför just dessa?

Dessa frågor kommer jag att diskutera och relatera till genusforskning.

B4.4. Systematic knowledge - Systematic ignorance

Genomläsningen av ansökningarna visade hur fokus för kunskapssökandet inom naturvetenskap idag ofta handlar om att finna förklaringar på gennivå. Användningen av molekylärbiologiska och gentekniska metoder dominerar bland ansökningar med cellbiologisk inriktning, men är också vanliga bland ansökningar inom det evolutionsbiologiska området. Av de genomgångna ansökningarna framgår att 29 av de 53 ansökningarna använder molekylär-biologiska tekniker för att besvara de frågeställningar som anges i ansökan. Medan 9 av 14 ansökningar med cellbiologisk inriktning använder molekylärbiologiska tekniker, så gäller detta för 15 av 20 ansökningar på organismnivå och 4 av 18 ansökningar med frågeställningar på ekosystemnivå. Vad betyder den starka fokuseringen på förklaringar på gennivå? Frågan kan ställas både utifrån ett allmänt samhällsligt perspektiv och ett genusperspektiv. Ur samhällets perspektiv handlar det om på vilket sätt fokusering på gennivå får konsekvenser för utvecklingens riktning, och för förmågan till pluralism i problemlösning i frågor viktiga för samhället. Ur ett genusperspektiv är det intressant att försöka förstå och visa på de strukturer och processer som är med och skapar denna riktning.

I boken *Is science multicultural? Postcolonialisms, feminisms and epistemologies* (1998) diskuterar Sandra Harding kunskapsuppbyggnaden inom naturvetenskap och beskriver den som två parallella processer, där "systematic ignorance" alltid sker parallellt med "systematic knowledge". Om den senare processen betecknar sökandet efter kunskap inom ett område, så betecknar "systematic ignorance" den förståelse av en problematik som inte ges någon uppmärksamhet. Vart vi riktar uppmärksamheten, vilka frågor vi ställer är grunden för vilken kunskap vi får. När vi ställer frågor som har sitt svar i enskilda geners funktion sker parallellt en process av icke-kunskap, kring frågor som riktar sig mot organism-, ekosystem- och social nivå. På dessa områden ökar inte våra kunskaper.

Om vi reflekterar över detta i relation till den framtid forskningen är med och skapar inställer sig några frågor: Vad betyder den stora fokuseringen på molekylära tekniker för vår förståelse av sambanden i naturen? Vad betyder den för vilka frågor som ställs

och vilka problemområden som ges företräde? Vad betyder den för vilken kunskap vi har att utgå ifrån när vi ställs inför frågor om framtid och utveckling? Vilken roll spelar naturvetenskapen i lösningen av problemen? Och i vilken utsträckning är den också orsak till problemen?

B4.5. Forskningens riktning och forskarnas ansvar

Traditionellt kan den naturvetenskapliga grundforskningens kunskapsproduktion ses utgå från frågor som genereras inifrån ämnet självt. Forskning ger svar som föder nya frågor. Denna kunskap kan sen tillämpas eller inte. Utifrån detta betraktelsesätt saknar forskningen riktning, dvs kunskap implicerar i sig inte en användning. Om tillämpningen uppfattas som skild från den vetenskapliga kunskapen, betyder det att ansvaret för utvecklingen ligger hos dem som väljer att tillämpa kunskapen, och inte hos forskarna. Om man däremot ser tillämpningen som en del av själva kunskapsproduktionen, inställer sig frågor om forskarnas ansvar i ett vidare sammanhang.

Forskare och forskning är också del i ett komplex med knytning till industri och politik som är med och driver vilka forskningsområden som ska prioriteras. Den snabba utvecklingen inom det gentekniska området visar tydligt på betydelsen av ekonomiska och politiska drivkrafter för utvecklingen av ett kunskapsområde.

Martha Crouch utgår från egna erfarenheter inom grundforskning kring embryonal-utveckling hos frön, då hon för en diskussion om kunskapsproduktion och forskningens riktning (1991). Hennes forskningsarbete innebar bl a att identifiera de gener som kodar för de enzym som startar gröningsprocessen. Kunskaperna som genereras i denna grundforskning kan användas i jordbruk med bioteknologiska tillämpningar. Och denna tillämpning finns redan nedlagd i de grundläggande frågeställningarna, menar Crouch. Redan grundforskningen har en riktning. I detta fall ger grundforskningen riktning mot tillämpningar i ett bioteknologiskt inriktat jordbruk, medan den inte bidrar med kunskaper för alternativa brukningsformer. Detta får konsekvenser för samhällets möjligheter att välja alternativa utvecklingsvägar.

Projektansökan 08979-315 kan tjänstgöra som exempel i diskussionen om grundforskning, tillämpningar och forskningens riktning. Projektet syftar till en analys av signaltransduktions-vägar för skadeinduktion i växter. Forskningen ska ge en molekylär förståelse och kunna leda till isolering av relevanta gener. Den sökande menar att kunskaper om dessa mekanismer kan leda fram till produktion av genmodifierade grödor, vilket skulle bidra till ett mer resurssnålt och uthålligt jordbruk.

Begreppet uthålligt jordbruk relaterar till hållbar utveckling. Enligt den definition som används inom Agenda 21 innefattar hållbar utveckling de tre delarna ekologisk hållbarhet, social hållbarhet och ekonomisk hållbarhet. Ofta läggs också en fjärde dimension till, nämligen kulturell hållbarhet. Då genteknologiska lösningar kopplas till hållbart jordbruk görs det utan att sätta dessa lösningar i relation till alla de fyra dimensioner som hållbar utveckling omfattar. Den naturvetenskapliga kunskapen och lösning frikopplas från det sammanhang, i vilket den ska användas.

Vilken grundforskning ger kunskaper med andra riktningar än utvecklingen mot genteknologiskt jordbruk? I detta sammanhang kunde det vara intressant att jämföra ansökningar till SJFR utifrån frågan om ansökningarnas fokus och frågeställningar. Återfinns

fokuseringen på gennivå också här? Eller kan man utläsa en annan riktning. En genomgång av ansökningar från både NFR och SJFR skulle ge en mer komplett bild av den naturvetenskapliga forskningens riktningar.

B4.6. Språket som kulturbärare in i vetenskaplig kunskap

När vetenskap betraktas som en social process blir också språkets betydelse för meningsskapandet synligt. Genom språk och metaforer förmedlas föreställningar från den kultur och tid i vilken vetenskapen verkar. Språket både skapar och återskapar föreställningar bl a om kön och naturens beskaffenhet. Ur ett genusforskningsperspektiv ställs frågor om på vilket sätt språk och val av metaforer direkt och indirekt påverkar kunskapsprocessen och den förståelse av naturen som blir resultatet.

Att kulturella föreställningar om kön är invävda i vetenskapliga texter, särskilt då forskningen rör människor och djur, har sedan länge uppmärksammats inom den feministiska forskningen (Bleier 1984). På senare tid har detta också uppmärksammats inom området molekylärbiologi. I sin bok *Im/partial science. Gender ideology in molecular biology* (1995) ger Bonnie Spanier en introduktion till hur feministisk analys förstår språkets betydelse för den vetenskapliga diskursen utifrån teorin att språk både skapar och återskapar könade begrepp, vilka reproducerar fördomar i förhållande till kön, klass och etnicitet. Genom språket förmedlas kulturella föreställningar rakt in i vetenskapen.

Spanier, som själv är molekylärbiolog, har analyserat texter inom molekylärbiologisk forskning, texter om celler, organeller och molekyler. Hon visar hur föreställningar om kön finns invävda också i dessa texter. Ett exempel är beskrivningen av konjugerande *E. coli* bakterier, där den bakterie som har en plasmid och överför denna betecknas *male*. Den bakteriecell som mottar plasmiden betecknas *female*. Kulturella föreställningar om kön med ett idéhistorisk arv, där aktiv kopplas till maskulin och passiv kopplas till feminin blir här uppenbara, liksom vår tendens att beköna icke-könade varelser och företeelser. Spanier diskuterar också hur genusideologi kan spåras i beteckningarna för hormoner och andra molekyler, liksom i beskrivningar av cellulära förlopp.

I läsningen av projektansökningar med evolutionsbiologiska frågeställningar (ex. 08488-326, 06844-314, 01681-318, 12418-300) tonar berättelser fram, berättelser i ekonomiska termer. Exempel på termer och uttryck är: costs; energy investments; competition; selection for "aggressive" abilities; sexual conflict occur at all level from behavior to molecules. Vilka andra termer hade varit möjliga? Hur skulle andra termer påverka resultatuttolkning? På vilket sätt hindrar etablerade bilder och berättelser alternativa berättelser att ta form?

B4.7. Metaforer

"The ribosome is as a biological machine" är titeln på en ansökan (03703-331). Frågor som inställer sig vid läsning av denna ansökan är bl a på vilket sätt maskinmetaforen är med och formar förståelsen av de processer som studeras. Maskinmetaforen bidrar till en mekanistisk förståelse av cellprocesserna. Vilka andra metaforer skulle vara möjliga för att beskriva ribosomen? Hur skulle dessa metaforer påverka tänkandet och förståelsen av de processer som studeras?

Evelyn Fox Keller (1992) har i flera arbeten diskuterat språk och metaforers betydelse, då främst i förhållande till evolutionsteorin. Hon diskuterar bl a begrepp som 'competition', 'cooperation', 'struggle' och dessa ords betydelse och betydelseförskjutning i förhållande till rådande diskurs.

B4.8. Fördjupad genomgång av området evolutionsbiologi och beteendekologi

"Increasingly, it has become recognized that almost no scientific theory is a pure logical construct. It both takes root within a particularly sociopolitical context and feeds back into it. Evolutionary metaphors have a particularly powerful influence on our humanistic perspectives which underpin all social and political action".

Ho and Fox (1988) "Processes and metaphors in evolution"

Genusforskning rymmer inom sig flera riktningar. En riktning skulle kunna kallas korrikeringsprojekt. Där utgör kön en variabel och skevheter i förhållande till kön synliggörs. En annan riktning inom genusforskningen intresserar sig för kunskapsfrågor och kunskapsprocesser.

Korrikeringsprojektet syftar till att synliggöra den androcentrism (mannen i centrum, mannen som norm) som av tradition genomsyrar vetenskapen. Sedan början av 80-talet har detta uppmärksammats inom områden som primatologi, neurobiologi, fysiologi och beteendekologi (Bleier, 1986).

I *Male and female perceptions of pair-bond dynamics: Monogamy in western gulls* (1997), diskuterar Pierotti, Annett och Hand betydelsen av forskarens utgångspunkt för observation och tolkning. De beskriver en forskningssituation där de kvinnor som anslöt till projektet bidrog med andra observationer och tolkningar än de som tidigare gjorts av de män som arbetade i samma projekt. "Beteende ekologi och sociobiologi har traditionellt utgått från ett hanligt (maskulint) perspektiv på social dynamik vilket bl a lett till att honor beskrivits som resurser om vilka hanar tävlar", skriver de bland annat.

Exemplet ovan är intressant, men det är inte min uppfattning att kvinnor och män i princip bedriver forskning på olika sätt.

Att utgå ifrån eller inkludera ett "female-perspective" har också lett till ett ifrågasättande av begrepp som 'coy female', 'spermiekonkurrens', 'coercive mating', liksom antaganden baserade på 'principen om anisogami'. Ett ifrågasättande av begreppen innebär samtidigt en kritik av den etablerade forskning som ser dessa begrepp som neutrala, trots deras starka koppling till ett maskulint perspektiv. Bland ansökningarna finns de som tar utgångspunkt i ett 'female perspective' genom att ställa frågor kring honors aktiva roll och genom ifrågasättande av principen om anisogami (11388-303, 9852-313).

Genom att sätta honor i fokus och utgå från ett 'female perspective' skapas andra bilder och berättelser om beteende och evolution än de dominerande. Här synliggörs skevheter kopplade till kön, men det sker inom den etablerade forskningens ram.

Genusforskningens potential för nyskapande och förändring ligger i den riktning som sätter kunskapsfrågor och kunskapsprocesser i fokus. Här bidrar genusforskningen till en diskussion om forskningens innehåll, struktur och riktning och förmåga till förändring utifrån en problematisering av dominerande synsätt.

Ansökningar inom beteendekologi ger ofta berättelser om beteende i starkt ekonomiska termer. Förståelsen grundar sig på att beteenden i naturen är eller strävar mot att vara optimala. Berättelserna handlar om optimering av resurser i kamp för överlevnad och om en kamp mellan könen (6987-313). 'Cost-benefit', 'optimera', 'strategi för resursallokering', 'mating competition', 'investment in offspring' är inte bara ord och uttryck, utan speglar också ett synsätt som ligger till grund för förståelsen av sambanden i naturen. Samtidigt ger det utgångspunkten för fortsatt kunskapssökande.

Ur ett genusforskningsperspektiv är det intressant att reflektera över dessa begrepps betydelse för hur kunskap formas. Keller (1992) menar att med de språkliga valen följer den dominerande sociala ideologin och att detta medför att alternativa versioner av evolution och naturlig selektion inte utvecklas. I *Evolutionary processes and metaphors* (1987) diskuterar Ho och Fox behovet av nya metaforer för att utveckla alternativa sätt att tänka kring evolution, och olika författare diskuterar metaforer som "self-organization" och "relative space and time".

Ansökningarna ger också uttryck för ett gencentrerat perspektiv där gener ses som utgångspunkt för förändring. Fitness egenskaper kopplas till gener vilka är under selektion. Vad betyder ett gencentrerat perspektiv för förståelsen av evolutionsprocessen och samband i naturen? Vilka alternativa förståelser finns? I sin artikel *Biosemiotics and ethics* (1995) diskuterar Hoffmeyer 'signs', inte gener som livets basala enhet. Han för in ett dynamiskt perspektiv där orsaken till evolution också måste förstås utifrån den information som går från omgivningen till organism till 'tecken'. Varför återfinns inte ansökningar med denna förståelse som utgångspunkt? Kan det bero på vetenskapens kroniska oförmåga att behandla gränslandet mellan natur och kultur, som Hoffmeyer talar om?

Huvudfrågan blir på vilket sätt forskningskultur, forskningsstruktur och dominerande diskurs hindrar utvecklingen av alternativa visioner av evolution?

B4.9. Slutsatser

Genomgången av ansökningar till NFR gav upphov till följande huvudfrågor:

- Vad betyder den starka fokuseringen på förklaringar på gennivå för hur forskare förstår naturen och för hur man inom forskarsamhället identifierar lösningar på problem för framtiden i relation till naturvetenskap?
- Har forskningen som NFR stöder en riktning, dvs vilken potentiell tillämpning finns i den kunskap som forskningsprojekten ger? Har den forskning som finansieras av SJFR samma riktning?

- I evolutionsbiologiska projekt tonar berättelser i ekonomiska termer fram. Vilket språk och vilka metaforer används? Varför just dessa? Vilka andra berättelser och visioner är möjliga?

- På vilket sätt hindrar rådande forskningskultur, forskningsstruktur och dominerande diskurs utvecklingen av alternativa visioner av evolution?

Inom genusforskning och dess olika teoribildningar finns potential för att problematisera och utveckla grundförståelser vad gäller kunskapsprocesser inom naturvetenskap och den naturvetenskapliga forskningens riktning. Projekt som syftar till ökad självreflektion hos forskare kring forskningsprocess, forskningskultur och forskning som en social process, samt förståelser och problematisering av objektivitetsbegreppet skulle kunna utgöra grunden i arbetet för en integrering av genusperspektivet i naturvetenskaplig forskning.

Inom området evolutionsbiologi kan en integrering av genusforskningsperspektiv bidra till att fokusera språk och metaforers betydelse för vilken kunskap som produceras och reproduceras. Det kan också bidra till att öppna upp för alternativa förståelser av evolution.

Jag föreslår att NFR utvecklar ovanstående förslag som ett led i genusforskningens integrering. Det skulle kunna ske genom att NFR initierar forskningsprojekt inom naturvetenskap med genusforskningsperspektiv. NFR skulle också i sitt arbete för insatser i gränsen mellan olika ämnesområden och discipliner kunna initiera genusforskning inom naturvetenskap. Tvär- eller mångvetenskapliga projekt med naturvetare och forskare med genusforskningskompetens menar jag skulle vara intressant. Och vid bedömning av ansökningar är det självklart viktigt att referees med genusforskningskompetens finns med i bedömningsgruppen, eftersom risken annars är stor att genusforskning reduceras till forskning där kön finns med som variabel.

Referenser

Hoffmeyer, J. Biosemiotics and ethics in *Biopolitics. A feminist and ecological reader*. (1995) Shiva & Moser (eds), Zed Books Ltd, London.

Bleier, Ruth (1984) *Science and Gender. A Critique of Biology and its Theories on Women*, Pergamon Press

Crouch, Martha, The very structure of scientific research mitigates against developing products to help the environment, the poor and the hungry, *J. of Agricultural and environmental ethics*, 4 (2), 1991

Ho, M-W and Fox, S. Processes and metaphores in evolution, in *Evolutionary processes and metaphors* (1987) Ho and Fox (eds) John Wiley & Sons, Chichester

Feminism & Science, (1996) Keller och Longino (eds.), Oxford University Press

Feminist approaches to science, (1986) Bleier, Ruth (ed), Pergamon Press, N. Y.

Harding, Sandra (1999) *Is Science Multicultural? Postcolonialisms, feminisms and epistemologies*, Indiana University Press, Bloomington

Keller, E. Fox (1992) *Secrets of life. Secrets of Death. Essays on language, gender and science*. Routledge, New York

Pierotti, Raymond, Annett, Cynthia and Hand, Judith, Male and female perceptions of pair-bond dynamics: Monogamy in western gulls, *Larus occidentalis* in Gowaty, Patricia (ed) *Feminisms and evolutionary biology*, 1997, Chapman & Hall, N.Y.

Spanier, Bonnie (1995) *Im/partial science. Gender Ideology in Molecular Biology*, Indiana University Press, Bloomington

Bilaga 5. TFR:s ansvarsområde

Teknikvetenskap och genusforskning eller Creating Better Worlds Through Imaginations⁶

Christina Mörtberg, Tekn.D., ämnesföreläsare
Avdelning Genus och teknik
Luleå tekniska universitet

B5.1. Bakgrund

Samverkansgruppen för tvärvetenskap, genusforskning och jämställdhet bildades 1997 för forskningsråden inom Utbildningsdepartementets verksamhetsområde och för Forskningsrådsnämnden, Skogs- och jordbrukets forskningsråd och Socialvetenskapliga forskningsrådet. Gruppen leds av Lena Trojer, professor vid Högskolan i Karlskrona/Ronneby, och övriga ledamöter är två per myndighet, ordförande och huvudsekreterare. I sitt uppdrag att verka för att främja tvärvetenskap och genusforskning har expertgrupper skapats. I expertgruppen för genusforskning ingår förutom representanter från myndigheterna Nina de Coninck Smith, Forskningsforum Danmark; Hilda Rømer Christensen, koordinator för kvinde- og kjønnsforskning, Köpenhamns universitet och Elisabeth Gulbrandsen, sektionen för kvinneforskningspolitik, Norges Forskningsråd.

På initiativ av expertgruppen utför myndigheterna analyser av rådets ansökningshandlingar i syfte att inventera och identifiera om och hur genusforskningsperspektiv är integrerade i ansökningarna eller hur genusforskningsperspektiv ska kunna integreras i respektive vetenskapsområde. Det Teknikvetenskapliga forskningsrådet (TFR) har därför intierat en studie för att belysa genusperspektiv inom teknikvetenskap.

TFR utlyser varje år projektmedel som forskare och forskargrupper bereds möjligheter att ansöka om. Rådet har vid beredningen av ansökningarna inomvetenskapliga beredningsgrupper inom områdena: bioteknik, datavetenskap, elektroteknik med elektronik och fotonik, instrumentutveckling, kemiteknik, medicinsk teknik, nya områden, signaler och system, teknisk fysik, teknisk matematik, teknisk materialvetenskap samt tvärvetenskap. Vid det årliga ansökningstillfället finns det också möjligheter att ansöka om anslag för bidrag till dyrbar utrustning samt för finansiering av industri doktorander. Ansökningsdatum för 1999 års utlysning var fredagen den 7 maj. I *Handledning till ansökningsblanketterna* finns en kortfattad information om TFRs forskningsstöd, anslagsformer, samarbete med andra finansiärer, ansökningshandlingar, vad som ska ingå i en ansökan samt klassificeringskoder. Ansökningsblanketten innehåller förutom personliga data, insitutionstillhörighet, projektbudget, klassificeringskoder, nyckelord, bilagor också en kort beskrivning av projektet.

⁶ Efter referensgruppen som deltog i utvärderingen av Teknikvetenskapliga forskningsrådet och som menade att TFR borde skaffa sig en logo med lydelsen: Creating Better World Through Imagination (Andersson, J.B. et al 1997). Våra världar och föreställningar skapas genom och i olika praktiker där vetenskapen är en praktik. World och Imagination används här i pluralis.

Efter samråd med Charlotte Hall, forskningssekreterare vid TFR, valde jag att påbörja inventeringen och identifieringen av genusforskningsperspektiv genom en läsning av projektsammanfattningarna. Ansökningarna var sorterade områdesvis och var sammanbundna i ett kompendium per område. På grund av ett omfattande material, 736, beslutade jag att välja ut en delmängd och urvalet gjordes slumpmässigt⁷. Syftet med läsningen av sammanfattningarna⁸ var att leta efter genusforskningsperspektiv eller eventuella spår av sådana perspektiv. Vid genomläsningen kunde jag inte finna någon ansökan som hade något genusforskningsperspektiv.⁹ Resultatet var inte alltför oväntat beroende på att genusforskning är ett vetenskapligt kompetensområde. Även om det i ansökningarna inte fanns spår av genusforskningsperspektiv utkristalliserades mönster som kan föras samman till följande kategorier:

- representationer
- visualiseringstekniker
- gränser människor – maskiner

Utifrån ovanstående kategorier kommer jag att diskutera följande: Vad är och kan genusforskning¹⁰ vara? Kan genusforskningsperspektiv integreras samt hur ska perspektiven integreras inom det teknikvetenskapliga vetenskapsområdet? Eftersom inslaget av (teknik)vetenskap ökar i våra vardagsliv kommer jag att gå via diskussion av förhållandet vetenskap, teknik och samhälle för att kunna sätta in frågorna in sitt sammanhang.

B5.2. Vetenskap, teknik och samhälle

I det svenska samhället blir vi alltmer beroende av vetenskap och teknologi. Detta kännetecknar den västerländska civilisationsformen genom att inslaget av teknikvetenskap ökar i allt vi omger oss med samtidigt som etablerade förståelser av vetenskap, teknik och samhälle blir alltmer otidsenliga. I ett samhälle som blir alltmer avhängigt av forskning och teknologi ökar behoven av alternativa förståelser av vår tillvaro för att vi ska kunna leva och skapa livsformer och samhällen som också är hållbara i en framtid.

Vid problematiseringar av förhållanden mellan vetenskap, teknik och samhälle kan kontraktbegreppet nyttjas med intentioner om att utveckla mer tidsenliga och mer komplexa förståelser av rådande förhållanden (Gulbrandsen 1995, 1998; Aas 1999). Det fruktbara i att bruka kontraktbegreppet är att det visar på levande processer dels för att kontrakt vanligen föregås av någon form av förhandling eller överenskommelse, dels för att förändringar i regel innebär omförhandlingar av kontrakt. I artikeln *From the World of Science to the World of Research?* diskuterar Bruno Latour (1998) hur uppdelningen mellan vetenskap och samhälle tidigare varit mer påtagliga. Samhället kunde liknas vid köttet i en persika (det blöta) och vetenskapen som persikans hårda kärna (det torra). Det blöta och det torra levde i ett harmoniskt förhållande sida vid sida enligt de överenskommelser som slutits. De som var rådande, enligt Latour, var att den vetenskapliga

⁷ Kompendium nr 1, 3, 5 osv valdes ut utifrån den hög som placerats på skrivbordet vid upppackningen ur kartongen de skickats i.

⁸ Eftersom sammanfattningarna är begränsade valde jag att gå vidare med ett område, datavetenskap, och läsa 14 fullständiga ansökningar.

⁹ Övrigt material som analyserats är: direktiven till myndigheten, Handledning till ansökningsblanketterna, guide för revieweers, en ansökan från 1997 i vilken de sökande kryssat för rutan "genusforskning". Av direktiven framgår att myndigheten ska främja ett genusperspektiv i forskningen.

¹⁰ Genusforskning är ett begrepp som framför allt brukas i Sverige och kvinno- och könsforskning nyttjas i övriga nordiska länder. Här använder jag genusforskning, kvinno- och könsforskning som feministisk forskning synonymt.

kunskapsproduktionen var objektiv, resultaten accepterades eller förkastades ute i samhället utan några direkta förbindelser. Vetenskapen brukades också för att rätta till oordning och kontroverser i samhället. Den vetenskapliga utvecklingen som skett under de senaste femton åren karaktäriserar Latour med att vi gått från en vetenskapligbaserad kultur till en forskningskultur. Den torra, kalla, objektiva, säkra vetenskapen har ersatts med den blöta, varma, osäkra, forskningen. Idag är alla på olika sätt deltagare i ett "kollektivt experiment" som blivit påtagligt för oss i Europa bl a genom fenomenet galna kosjukan. Dagens situation kan karaktäriseras av en hög grad av osäkerhet som inte endast kan hänföras till användning av teknik, tekniska lösningar och metoder utan osäkerheten är också epistemologisk (Haraway 1997, Pellizzoni 1999).

Att vetenskaplig kunskap inte längre har en dominerande ställning beror inte på några felsteg vetenskapen åstadkommit utan är snarare ett resultat av dess succé. Under de senaste århundradet har den producerat sin egen osäkerhet och risker (Beck 1997). Komplexiteten i samhället har ökat beroende på många olika faktorer som avregleringar, globaliseringar liksom av att vi lever i ett alltmer forsknings- och teknologiavhängigt samhälle. Det blöta och det torra som vandrade sida vid sida i harmoni har kommit att bli allt svårare att separera varigenom fakta ifrågasätts, diskuteras och har blivit omöjligt att fullständigt verifiera. Våra kategorier och begrepp blir därmed allt mer otidsenliga för beskrivningar av sakernas tillstånd.

Andra förändringar vi har kunnat skönja är att steget mellan produktion och forskningsbaserad kunskap, särskilt inom områdena informations- och bioteknologi, har reducerats till ett minimum. Ett exempel är den Internet-forskning som bedrivs vid Luleå tekniska universitet och som resulterat i en snabbare och effektivare identifiering av adresser i Internet Protocol den s k Luleåalgoritmen. Forskningsresultat och kunskaper har snabbt omsatts till produkter för brandväggar och routers. Att tiden mellan forskning och produktion minskar kan också innebära att uttestningen sker av brukarna vid nyttjandet av teknologierna. Exempel är kärnkrafts reaktorer och provrörsbarn som först är "testbara" efter att de producerats¹¹ liksom också genmanipulerade grödor och livsmedel. Riskerna eller farorna är oberonde av tid och rum. Bioteknologin aktualiserar också frågor som rör liv och död – eller som Evelyn Fox Keller formulerar det: *hemligheter om liv och hemligheter om död*¹².

Hur skeenden i omvärlden spelar in den datavetenskapliga praktiken framgår bl a i en av projektansökningarna till TFR *Programutveckling i en dynamisk omvärld*¹³. En ökad användning av Internet har, enligt forskarna, medfört att webben fungerar som ett uppslagsverk för inhämtande av information om nyheter och förändringar av metoder och tekniker för programmering. På grund av snabba förändringar är läroböcker inte längre tillräckliga för att erhålla relevanta uppgifter. Syftet med projektet är därför att utveckla modeller för att strukturera dokumentation av programvarukomponenter på Internet, verktyg för strukturerad lagring av komponenter och nätbaserade sökverktyg för att finna dokumentation och komponenter. Tekniken griper in i läro- och kunskapsprocesser, varigenom praktiken ändras.

Avståndet mellan vetenskapsproducenter och konsumenter har minskat i och med att vetenskap och teknik integrerats i våra vardagsliv. Konsumenterna nöjer sig inte alltid med att vänta på vetenskapliga resultat utan är aktiva deltagare och griper in i den vetenskapliga praktiken. Deborah Heath (1997) ger exempel på en anspråkslös interven-

¹¹ Lasch, Scott och Urry, John (1994) *Economics of Signs & Space*. London: Sage Publications.

¹² Se Keller, Evelyn Fox (1992) *Secrets of Life, Secrets of Death: Essays on Science and Culture*, New York & London: Routledge.

¹³ Dossier 221, diarienummer 99-148.

tion (modest intervention)¹⁴ som gör synen på vetenskap påtaglig och som därigenom blir störande för forskaren. Berättelsen handlar om hur medlemmar i föreningen för personer med Marfans syndrom blir aktörer i den vetenskapliga praktiken. I augusti 1993 hade den amerikanska föreningen årsmöte och samtidigt organiserades aktiviteter med forskare och kliniker. Heath arbetade på ett forskningslaboratorium vid ett sjukhus där Dr Lynn Y. Sakai, som upptäckt proteinet fibrillin¹⁵, var chef. Vid en av de två roundtables med deltagare av medlemmar i föreningen, forskare och kliniker, som Heath organiserade i samband med mötet, uttryckte en medlem i föreningen sin irritation över väntan av att forskningsresultat blev synbara för dem som är berörda. Efter som Sakai deltagit i de två sessionerna frågade Heath om hennes reaktioner. Sakai menade att hennes forskning hade fått ett ansikte men hävdade att hon är forskare och inte kliniker. Vid ett senare tillfälle diskuterade Heath och Sakai ånyo mötet. Enligt Heath hade Sakai berörts av kontakterna med föreningens medlemmar som hon uttryckte genom att säga att patienterna tror att hon har ett ansvar för dem vilket inte är fallet, eftersom vetenskapen antas vara ren och därigenom antas datamaterialet söka sina egna vägar. Heath kommenterade Sakai genom att hävda att vetenskapandet består av mänskliga aktiviteter vilket innebär att ens data inte kan uppfinna sig själv. Efter en viss irritation och vägran att diskutera frågan måste Sakai senare tillstå att mötet med deltagare med Marfans syndrom hade påverkat hennes vetenskapande.

Heaths modesta interventioner aktualiserar frågan om vilka aktörer och aktiviteter som är att betrakta som deltagare i forskningen och den vetenskapliga kunskapsproduktionen. Latour (1987) har utifrån problematiseringar av vetenskap, dess aktörer och aktiviteter myntat begreppet teknovetenskap (technoscience). Hans avsikt är att inkludera alla aktiviteter, aktörer (mänskliga och icke-mänskliga), komponenter och faktorer som ingår i en vetenskaplig praktik. Och genom valet av benämning vill han markera de två beståndsdelar som bildar basen för praktiken nämligen 'vetenskap och teknik'¹⁶. I enlighet med Latour öppnar benämningen teknovetenskap för mer relevanta förståelser av förhållandena mellan vetenskap, teknik och samhälle. Tid och energi behöver inte nyttjas för att analysera vad som är att hänföra till den ena eller andra kategorin. Donna J. Haraway (1997) intar en feministisk position i användningen av teknovetenskap som både är förenlig och oförenlig med Latours. Hon betonar också beroendet mellan mänskliga och icke-mänskliga aktörer och hur de formas genom materiella, sociala och semiotiska teknologier. Som feministisk forskare tillför Haraway dessutom en diskussion om forskares delaktighet och ansvarighet genom att utforska för vem och hur dessa hybrider av mänskliga och icke-mänskliga aktiviteter verkar. I Haraways bruk av begreppet teknovetenskap tillåts vi att artikulera vår orenhet och den komplexitet vi omger oss med samt att närma oss gränser för vad som är tillåtet och gränsen till det vansinniga. Haraway poängterar också att i teknovetenskap råder det oordning, den skapar förvåningar samt inbegriper förhoppningar och som öppnar utrymme för att "stay epistemologically, emotionally, and politically alive" (Haraway 1997:280). Benämningen teknovetenskap motiveras alltså av både Latour och Haraway av att komplexiteten i vår tillvaro ökat. Vetenskapen kan inte längre återställa oordning och kontroverser, lekmän

¹⁴ Modest intervention som för samman forskare, kliniker, aktivister personer med t.ex. marfans syndrom och etnografer kombinerar lokal kunskap i avsikt att skapa en annan typ av situerad translokala kunskap och praktik.

¹⁵ Sakai har upptäckt proteinet fibrillin. Mutationer i fibrillin genen orsakar den ärftliga sjukdomen marfanssyndrom.

¹⁶ Latour brukar citations tecken för att markera att de två elementen vetenskap och teknik är ömsesidigt beroende.

griper in som aktiva deltagare i kunskapsproduktionen, vetenskap och teknik är inbäddade i varandra och de är allt mer integrerade i våra vardagsliv.

Mina ambitioner är inte att argumentera för ett byte av teknikvetenskap till teknovetenskap men benämningar och beteckningar är inte stabila utan innebörder förändras över tid och varierar beroende på sammanhang. Därför är det av intresse att undersöka deras innebörder, möjligheter och begränsningar. Teknovetenskap kan vara mer brukbart vid beskrivningar av de nya teknologierna, informations- och bioteknologi, för att de korsar disciplinräns, integrerar olika tekniker samt möjliggör nya tillämpningsområden. Inom det teknikvetenskapliga området har det inte varit lika påtagligt, som inom t ex det naturvetenskapliga, att hävda skarpa gränser mellan grund- och tillämpad forskning. En uppdelningen mellan det blöta köttet och den torra kärnan är och har varit mindre påtaglig genom att den ”smutsiga” tekniken varit i centrum inom det teknikvetenskapliga fältet.

Klassificeringar och kategoriseringar är förutom tillvägagångssätt för att strukturera och organisera vår omvärld, vetenskapsområden, discipliner, teoretiska positioner eller datamaterial också ett sättande av gränser. Gränssättandet påverkar också vårt sätt att tänka liksom också vad vi ser och inte ser genom att begrepp och kategorier tas för givna och brukas som om de vore ”naturliga”. När gränserna mellan naturvetenskap och teknik inte längre är påtagliga aktualiseras också ett ifrågasättande av uppdelningen i grundforskning och tillämpad forskning. Kategoriseringarna diskuteras också i utredningen om myndighetsstruktur för forskningsfinansiering *Att finansiera forskning och utveckling* (Ds 1999:68, sid 20). Utredarna menar att en indelning av forskning i grund- och tillämpad forskning i allt mindre grad överensstämmer med verkligheten. Därför har de ambitionen att i möjligaste mån inte bruka dessa uppdelningar. Att gränser mellan natur- och teknikvetenskap kan vara svårdragna avspeglar sig troligen också i att utredarna föreslår att vetenskapsområdena natur- och teknikvetenskap förs samman i ett gemensamt ämnesområde.

Forskning innebär analyser, synliggörande och problemlösande, liksom också producerande av kunskaper. Det gör att vetenskap och vetenskapandet¹⁷ inbegriper (re)produktiva krafter som påverkar och förändrar samhällen och dess utveckling. I och med genusforskningens etablering i det akademiska systemet är vi delar av det, vilket innebär nya resurser i och för forskningsförändrande arbete. Eftersom vi är delar av problemen kan vi också använda denna delaktighet som resurs för att också bli medansvariga i lösningarna (Gulbrandsen, 1995). Idag kan vi inte förutsäga vilka lösningar som skapar en hållbar framtid men däremot kan vi skapa redskap för att välja riktning på vetenskapen (Keller 1992) för att den ska kunna anta vissa former och inte andra (Haraway 1997). Vetenskap och teknik är världsliga (Haraway 1997) genom att de kan brukas på ett sätt som kan tillintetgöra världen eller för att bygga upp den i former som också är hållbara i framtiden (Aas 1999).

B5.3. Vad är och kan genusforskningsperspektiv vara?

Genusforskning är inte något enhetligt begrepp eftersom den rymmer många olika utgångspunkter och perspektiv t ex forskning om kvinnors och mäns villkor i vardagslivet; hur kvinnor, män, kvinnligheter och manligheter formas; maktrelationer mellan könen, liksom formulerandet av vetenskapskritiska projekt. I Sverige liksom i övriga nordiska länder har kvinnoperspektivet¹⁸ eller kvinnoforskningens konstruktionsprojekt eller det positiva projektet (Saarinen 1989) dominerat. I kvinnoperspektivet sätts kvin-

¹⁷ Med vetenskapande avser jag aktiviteten vetenskap.

¹⁸Se Aas (1999:63-73) för en diskussion om kvinnoperspektiv och dess potentialer.

nor i centrum, vilket har inneburit både synliggöranden och uppvärderingar av kvinnors förmågor, erfarenheter och kunskaper, som de förvärvat i yrkes- och familjelivet. Perspektivet har också nyttjats för att presentera handlingsunderlag för jämställdhetspolitiken.

Ett annat område inom genusforskningen är utforskandet av könskonstitueringar, dvs hur vi formas till kvinnor och män, och hur könen skapas i interaktioner mellan kvinnor och män, kvinnor och kvinnor samt mellan män och män (t.ex. Lundgren 1993, Magnusson 1998). Vi formar och formas i ständigt pågående processer och därför är identiteter inte statiska utan produkter av sociala och kulturella praktiker vid specifika historiska tidpunkter (Henriques et al 1984). Identiteter konstitueras och rekonstitueras alltså hela tiden vilket innebär att de inte bara är resultat av våra erfarenheter utan att också beroende av vilken betydelse dessa tillskrivs i de sociala världar, som vi ingår i eller har kontakter med. Många olika faktorer, som t.ex. kön, ras, klass, etnicitet, ålder, livsstil, samverkar i formandet av identiteter.

Maktrelationer mellan könen och utforskandet av könsmaktsystemen är andra centrala frågor inom genusforskningen. Andra positioner är poststrukturalistiska projekt som möjliggör utvecklandet av specifika historiska, sociala och kulturella förståelser och som kan bidra till utmaningar av vetenskaplig kunskapsproduktion och vetenskapssprobelmatiken. I poststrukturalistiska strategier finns också förutsättningar för formulering av teorier för överskridande av nuvarande könsrelationer och alternativa former för kunskap. Poststrukturalism är inte en entydig beteckning utan utgör en samling av många olika kritiska strategier i förhållande till västlig metafysisk tradition (Simonsen, 1996). Här formuleras t ex teorier om fragmenterade subjekt, analyser av makt/vetande, problematiseringar av sociala konstruktioner, diskursanalyser och dekonstruktioner av begreppssystem.

Olika positioner är nödvändiga för utvecklandet av genusforskningen som ett vetenskapligt kompetensområde och för dess kunskapsproduktion. Kathy E. Fergusons (1993) utgår från två metateorier¹⁹ - tolkning och genealogi, i sin argumentation om att hålla motsägelser och spänningar mellan olika positioner vid liv. Kortfattat innebär den första ett artikulerande av kvinnors erfarenheter och kvinnors röster. Diskurser hon för samman under positionen är de hon benämner praxis och kosmisk feminism. Lingvistisk feminism, som kortfattat innebär dekonstruktioner av kategorin kvinnor och andra begreppssystem, placerar Ferguson i den andra positionen - genealogin. Eftersom teorierna har en gemensam bas är motsägelserna inte totala och därför är det inte nödvändigt att välja den ena eller den andra positionen - båda kan existera samtidigt.

Olika diskurser ger upphov till diskussioner om och kritik av varandra vilket medför att de bidrar till utmaningar och utvecklingar av positionerna. Att stärka varandra i ifrågasättandet av dominerande diskurser och att erkänna olikheter, ofullständigheter och spänningar mellan positionerna kan medföra tydlighet i lokalisering och situering av de olika positionernas argument. För att kunna hålla liv i spänningen mellan motsägelsefulla metaberättelser bör vi, i enlighet Ferguson (1993), nyttja ironins retoriska och politiska resurser. Genom att inte lösa upp paradoxen, utan låta den leva, är det möjligt att glida mellan vad som sägs och vad som menas, vad som sägs och vad som kan förstås, eller mellan stabilitet och rörelse. En ironisk ståndpunkt tillåter oss att hålla samman oförenligheter, att förbli ärliga och att samtidigt vara i rörelse. Ironin kan ge oss resurser i teoretiserandets och forskandets praktik varigenom vi kan göra dem möjliga.

¹⁹Med metateori menar Ferguson teorier om formulering av feministiska teorier.

B5.4. En annan vetenskap?

Skapar genusforskningen en annan vetenskap²⁰? Svaret eller svaren på frågan beror givetvis på vad som avses med en annan. En annan kan vara en tendens som kan skönjas inom delar av genusforskningen och som hävdar att den skapar sannare och riktigare beskrivningar av verkligheten än forskning och vetenskap som inte beaktar könsmaktsystem (Gulbrandsen 1995, Landström 1998). Men liksom genusforskningen har kritiserat normalvetenskapen²¹, måste genusforskare också reflektera över den egna vetenskapen och vad den skapar, samt huruvida den bidrar till tron på en riktigare och renare kunskapsproduktion (Saarinen, 1989). Den egna delaktigheten i den vetenskapliga praktiken och vad vi därmed skapar gör att vi bör vara observanta på att inte skapa nya levator (Traweek 1995). Det kan bl.a. undvikas genom att följa Jane Flaxs (1992) uppmaning att göra slut med tron på den egna osyldigheten liksom att släppa tilltron till det moderna projektet och dess vetenskaps-, teknik- och framtidsoptimism.

Det annorlunda kan också vara vilken förståelse som skapas av vetenskap och dess kunskapsproduktion. Ett annorlunda sätt kan vara att förstå vetenskap som berättelser. Vad som skapas i den vetenskapliga praktiken och dess vetenskapande blir beroende av de berättelser som forskarna utgår från, brukar, omskapar eller nyskapar (Landström 1998). Genom det här förhållningssättet aktualiseras språkets betydelse och hur det bidrar i skapandet av mening. Människor uttrycker och tolkar mening genom tecken och är därför beroende av tecken. Vi förstår någonting genom någonting annat och språket är vårt sätt att tillägna oss och hantera världen (Ramírez, 1995). Språkets konstitutiva roll innebär att vi skapar vår värld genom språket (Hutcheon, 1989). I teknikvetenskapliga sammanhang används i den vetenskapliga texten förutom ord också formler, diagram och tabeller för att gestalta olika fenomen som studeras. I formeln finns representationer inbyggda som teknikvetare genom sin kompetens kan tolka och levandegöra i de materiella processer, som den vetenskapliga praktiken utgör. Den vetenskapliga texten är alltså inte en transparent representation av verkligheten utan kräver en omformulering för att göras levande. Berättelsen är både gestaltande och figurativ.

När vetenskaplig kunskapsproduktion förstås som berättelser aktualiseras frågor om relativism. Därför bör berättelserna sättas i sitt sammanhang, dvs att de är skapade under specifika historiska, kulturella och materiella förhållanden liksom att berättelserna inte är fullkomliga. Haraways begrepp *situated knowledges* gör detta märkbart. Berättelser som skapas inom den teknikvetenskapliga praktiken styrs av dess regler och antaganden. Dessa får betydelse för vad som undersöks, vad som existerar och hur det fungerar. Samtidigt vävs tidigare praktiker och berättelser in i de nya och i de berättelser som formas där. Berättelsen är alltså giltig utifrån den kontext den/de skapats i eftersom forskare intar en position som finns i ett sammanhang i en specifik tid och på en specifik plats. Landström (1998:47) menar att situering ”handlar om att tänka på kunskapandet som seende, men seende inte som ett passivt mottagande av bilder utan som dynamiska interaktiva processer”.

Subjekt och objekt formas i och formar olika diskurser som (re)producerar (teknik)vetenskap och dess kunskapsproduktion. Sharon Traweek (1988) har i studier av partikelfysiker visat hur formlerna av ”the culture of no culture”²² är invävt i fysikers kunskapsproduktion. Noviser skolas in i analogiskt tänkande som det enda och riktiga

²⁰ Se Blomqvist, Martha & Helmius, Agneta (red) *En annan vetenskap? Feministiska föreläsningar om (teknik)vetenskaper*. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för kvinnoforskning.

²¹ Sandra Harding använder begreppet "science-as-usual" som översatts till "vanlig vetenskap", se Harding (1987). Jag använder den svenska översättningen och synonymt med den, Thomas Kuhn's begrepp, normalvetenskap (Molander, 1988).

²² Traweek, Sharon (1988:162).

tänkesättet. Inskolningen äger rum bl a i läroböcker där ramarna konstrueras för det vetande inom vilka studenterna konstitueras till fysiker. Studenterna får också lära sig att vetenskapen är objektiv och oberoende av sociala och politiska sammanhang samt att fysiken är det renaste och står över all annan vetenskap eftersom allt vetande på ett eller annat sätt är baserad på fysik. Men de unga, studenter och forskarstuderande, har att hantera en motsägelsefylld tillvaro. Som fysiker tillhör de en utvald elit och samtidigt ska de försöka förstå mer eller mindre dolda förhållningsorder från äldre forskare och handledare. I Traweeks förståelser av inskolningsprocesser som formar noviser till "riktiga" forskare finns paralleller till Michel Foucaults (1987) disciplinerande teknologier och till hur speciella former av vetande utvecklas. Genom att använda Traweeks forskning om hur partikelfysiker tränas in i en kultur som inte är en kultur kan genusforskare närma sig grundvalsfrågor inom teknikvetenskap och frågor om vilka antagande, val, standardiseringar, klassificeringar osv som vävs in i skapandet av den vetenskapliga kunskapen och som formar både kunskapssubjektet och – objektet.

I boken *The Science Question in Feminism* ifrågasätter Sandra Harding (1986) kunskaps- och vetenskapsteorier inom "vanlig vetenskap", samtidigt som hon utmanar till fortsatta vetenskapskritiska program. Harding startar i kvinnofrågan (the woman question) och flyttar sig till vetenskapsproblematiken eller vetenskapsfrågan (the science question). Hennes ambitioner har också influerat svensk genusforskning även om motsvarande förflyttning tagits med små steg. Den nordiska genusforskningens (kvinno- och könsforskningen) vetenskapskritiska ambitioner har inneburit förändringar av konventionell forskning, men realiserandet av de vetenskapskritiska program har däremot gått långsammare. Det går bl.a. att förklaras med otåligheten att få fram konkreta resultat på grund av höga förväntningar både innanför och utanför genusforskningen.

Genusforskning inom teknik- och naturvetenskap kan utgöra historiska och sociala studier av naturvetenskap, teknik och teknikanvändning samt forskning som rör grundvalsproblematiker och kunskapsteoretiska frågeställningar. Det första är forskning som i första hand bedrivs inom samhällsvetenskapliga discipliner. Teknikvetenskapliga discipliner, liksom många andra discipliner, bygger sin kompetens på konsensuspräglade klassificeringar, standardiseringar och formaliseringar. Ett möjligt genusperspektiv kan vara att identifiera om och hur de är bekönade genom undersökningar av vems kunskaper, antaganden och egenskaper som ligger till grund i formulerandet av klassificeringar och formaliseringar. Om vi finner att grundantagandena t ex är manliga, kan ett förändringsprojekt vara att också försöka inkludera kvinnor, kvinnors liv och erfarenheter in i disciplinernas bas, in i grundläggande standardiseringar och klassificeringar. En risk i sådana till- eller anpassningsprojekt är att kategorin kvinnor blir för entydig och vi riskerar att fastna i stereotyper och antingen-eller-avgöranden istället för att åstadkomma förändringar. Därför bör integreringar av genusforskningsspektiv utgå från bredare och större ansatser för att närma sig fackområdets grundval för kunskap samt för att undvika reparationsarbete.

Genom genusforskningens dekonstruktion av klassificeringar, standardiseringar och formaliseringar samt av andra begreppssystem som ligger till grund för (teknik)vetenskapen kan vi närma oss fackområdets grundval och dess bas för kunskapsproduktion. Genusforskning har gjort vetenskapen märkbar som diskurs genom att visa på vilka förståelser som finns representerade i vetenskapen och i att formulera andra. I de vetenskapskritiska programmen frågar sig genusforskare vilka förändringar som är möjliga genom andra typer av representationer, eftersom vissa representationer redan är förbundna med särskilda interventioner. Genusforskningens syfte är att tydliggöra dessa sammanflätningar och gripa in i dem med syfte att förändra och skapa en ansvarstagande vetenskaps- och teknikutveckling.

B5.5. Integrering – genusforskningens (pr)övningar²³

Med utgångspunkt i ovanstående diskussion om vad genusforskning är och kan vara samt i kategorierna; representationer, visualiseringstekniker och flytande gränser människor-maskiner, som formulerades vid genomläsningen av sammanfattningar, ansökningar och annat material kommer jag att skissera några tänkbara sätt att integrera genusforskningsperspektiv inom det teknikvetenskapliga vetenskapsområdet.

Representationer

Skapandet av formella representationer sker i processer som innebär abstraktioner, kvantifieringar, hierarkiseringar, klassificeringar, standardiseringar samt förenkligar (Star 1995). I processerna sker förhandlingar om gränser och innehåll och i dessa förhandlingar formas teknologi och kön. Representationer finns inbäddade i olika system som strukturerar vår tillvaro men trots det fungerar de inte för alla. Ett exempel är trafikljus som organiserar trafiken genom att det röda, gula och gröna ljuset har olika innebörder. De flesta trafikanter kan tolka dem men för blinda eller synskadade människor fungerar inte distinktionerna. (Bowker och Star, 1999). I valet att organisera trafiken med hjälp av ljussignaler konstruerade med olika färger byggs representationer in i systemet dvs vilka innebörder de olika färgerna motsvarar. Många människor tar dem för givna på grund av att de kan tolka meddelandet som färgerna sänder dem. Men när innebörden eller meddelandet i signalen som systemet bygger på inte fungerar görs den i systemet inbäddade representationen märkbar.

Med utgångspunkt i projektansökan *High-Level Languages for Hard Real-Time Systems*²⁴ kommer jag att skissera olika vägar för problematiseringar av representationer utifrån genusforskningsperspektiv. Hårda realtidssystem används i apparater inom t.ex. sjukvården för att hålla människor vid liv, i fordon och i styrsystem för industriella processer. På grund av tillämpningsområden är kraven på säkerhet och tillförlitlighet höga eftersom konsekvenserna kan rör sig om liv eller död. Projektets överordnade mål är att utveckla högnivåspråk för specifikation och programmering av hårda realtidssystem. Det är organiserat i fyra delprojekt där ett fokuserar utformning av språk och semantiska frågeställningar. Ett annat är inriktat på implementering med start i ”mjuka” simuleringar och förflyttningar till ”hårda”. I implementeringsdelen har de sökande för avsikt att utforska möjligheter att bruka språket som utvecklas inom projekts ram som specifikationsspråk för inbäddad, dedicerad hårdvara. Det fjärde delprojektet består av utveckling av programöverföringstekniker för att förbättra systemens förutsägbarheten. Enkelheten som möjliggör analys och verifiering kan uppnås genom programmeringsspråkets enkla, rena och väldefinierad semantik. Språket måste också kunna stödja en hög abstraktionsnivå för att koden ska bli mindre avhängig av den plattform som systemet (datorn) ska implementeras i, eftersom inbäddade system ingår i varierande plattformar. Matematiska bevis är, enligt den sökande, den optimala lösningen vid säkerställandet av systemets tillförlitlighet.

Abstraktionsprocessen innefattar att via någon form av representation länka samman erfarenheter och kompetenser som utvecklas och förvärvas vid en tid och på en plats (här den vetenskapliga praktiken) med erfarenheter och kompetenser vid en annan tid och plats. Formeln, $E = m \cdot c^2$ eller protokollet (t ex Internet protokoll) blir förmedlare mellan tid och rum. Programmeringsspråket, som de sökande i projektet *High-Level*

²³ Efter titeln på tidskriften Kvinnforskning nr 1/98.

²⁴ Dossier 221 Diarienummer 99-353.

Languages for Hard Real-Time Systems har för avsikt att utveckla, är vad som kommer att förmedlas till systemutvecklare som kommer att bruka språket i konstruktionspraktiker – under förutsättningen att forskningsprojekt når de uppsatta målen.

Formella representationer osynliggör vad som ingår i dem, dvs vilka bedömningar, val och beslut som forskarna gör om vad som ska förkastas eller ingå, vad som ska betonas, vilken typ av bas eller schema som ligger till grund för hierarkiseringar, standardiseringar och klassificeringar. Skapandet av representationer innefattar naturaliseringsprocesser som transformerar göranden och handlande till något som tas för givet och i processen övergår verb till substantiv med ett förtingligande som resultat. Det är inte något förutbestämt som avgör vad som formas till naturaliserade objekt, utan det skapas genom människors aktiviteter i olika praktiker. Susan Leigh Star (1994) menar att objektet ökar i styrka om det transformeras i flera olika världar samtidigt – de tillskrivs därigenom ett högre värde. Att objektivera innebär att situering och lokalisering går förlorad och därigenom vilka överväganden, val och intentioner, som fanns i förutsättningarna och utgångspunkterna vid planeringen av utvecklingen, liksom under själva utvecklingen.²⁵

Forskningsprojektet startar med en specifikation (projektansökan) och målet är ett högnivåspråk men en väldefinierad, ren och enkel semantik. Processen kan ses som en början på naturaliseringsprocessen där övervägande, bedömningar, val, när val görs, hur de görs samt vem som väljer kan komma att falla till kollektiv glömska. De risker, som är förknippade med hårda realtidssystem, kräver en hög grad av tillförlitlighet eftersom eventuella fel kan vara förenade med liv eller död. De sökande har därför redan utfört vissa val som formulerats i utgångspunkten för forskningsprojektet. En integrering av genusforskningsperspektiv kan innebära att följa forskningsprocessen för att utforska vad forskarna gör eller formulerat med Susan Leigh Stars (1995) ord: "How to keep visible what keeps slipping away behind layers (bureaucratic or representational) of other things". Att betrakta teknikvetenskaplig kunskapsproduktion som skapande av berättelser möjliggör utforskandet av frågor som: när görs val, hur görs de, vilka bedömningar utförs, vem väljer osv för att därigenom bringa liv i de antaganden som ligger till grund för abstraktioner och representationer (Landström 1998).

För att levandegöra de övervägande och val som vanligen faller till glömska i den teknikvetenskapliga praktiken eller för omförhandlingar av kunskapsproduktionen kan inspirationer hämtas hos Evelyn Fox Keller och artikeln *Critical Silences in Scientific Discourse: Problems of Form and Re-form*²⁶. Enligt Keller har feministisk forskning gjort vetenskapen märkbar som diskurs men däremot har vi varit sämre som förändringsagenter. Forskningen har huvudsakligen koncentrerats på förståelser av representationer och i att formulera andra, men däremot har vi lyckats sämre med integrering av perspektiven.²⁷ Men, menar Keller, feminister bör också fråga sig vilka förändringar som är möjliga genom andra typer av representationer. Eftersom vissa representationer redan är förbundna med särskilda interventioner bör vetenskapskritiska program tydliggöra dessa sammanflätningar och gripa in i dem med syfte att förändra.

Vetenskapliga teorier och metoder varken avspeglar eller motsvarar verkligheten, men trots att våra beskrivningar av verkligheten är begränsade är de verklighetsproduce-

²⁵ Se Mörtberg, Christina (1997) "Det beror på att man är kvinna ...": Gränsvandrerarskor formas och formar informationsteknologi. Doktorsavhandling 1997:12, Luleå tekniska universitet och Mörtberg, Christina (1999:47-62) "Technoscientific challenges in feminism" *Nordic Journal of Women's Studies*, 7, 1.

²⁶ Keller, Evelyn Fox (1992) i boken *Secrets of Life, Secrets of Death: Essays on Science and Culture*.

²⁷ Det är också något som Elisabeth Gulbrandsen visar i sin forskning som finns dokumenterad bl.a. i Gulbrandsen, Elisabeth (1995) *The Reality of our Fictions: Notes towards accountability in (techno)science*. Licentiate Thesis, Luleå University of Technology, 1995:20L.

rande (Gulbrandsen, 1995). Eftersom vetenskapliga berättelser till skillnad från andra är verksamma är teorier modeller *för* något och ett av dessa är att göra intrång i vår verklighet. Teorier är alltså verktyg för att förändra världen eller att manipulera den på särskilda sätt. Vetenskap och vetenskapligt vetande har kraft. Eftersom krafter illustreras som vektorer har de förutom magnitud också riktning - vetenskap har alltså riktning. Vilken riktningen är däremot inte alltid påtaglig på grund av att det ofta är en kedja av val och händelser som anger vetenskapen dess riktning. Men, frågar sig Keller, kan vetenskapen verka i andra riktningar och om det är möjligt i vilka? Vilka är hindren för omformuleringar eller hur kan vi ändra riktningen på vetenskapen? Ett hinder är de dominerande kunskaps- och vetenskapsförståelserna enligt vilka kunskande växer utan riktning eller syfte. Kunskap ackumuleras genom upptäckter av något som vill ut eller som ligger där ute och väntar på att bli upptäckt. Men, hävdar Keller, även med en sådan begränsad kunskapssyn borde vi kunna reflektera över vilka slags ting vi väljer i sökandet eller vilka riktningar vi väljer. Reflektioner är nödvändiga eftersom vetenskapliga teorier vävs in i och gör intrång i verkligheten på ett selektivt sätt, på ett sätt som inte är neutralt och som leder till vissa effekter men inte till andra. Genom att undersöka hur teorierna verkar samt vad de verkar på/för, kan urvalsprocessen utforskas liksom hur selektiviteten verkar på människor liksom icke-mänskliga varelser. På varje nivå i den vetenskapliga processen görs olika typer av val. Dessa val kan tolkas som sociala även om de också är både kognitiva och experimentella (Keller 1992).

Den tyske sociologen Ulrich Beck (1997) menar att det är vetenskapens framgång som genererat dess risker. Trots en begränsad analys av ett begränsat material vill jag antyda en koppling mellan vad Beck gör märkbart och det som ligger till grund för forskningsprojektet *High-Level Languages for Hard Real-Time Systems*, nämligen den att utforma ett språk för att möjliggöra säkrare och tillförlitligare system. Den teknikvetenskapliga utvecklingen har producerat lyckade lösningar liksom också risker som i hårda realtidssystem kan gälla liv eller död. Ytterligare analyser och integreringar av genusforskningsperspektiv kan åstadkommas genom att följa Keller och ställa frågor om forskningsprojektets riktning, dess representationer och interventioner: Är projektets riktning en fortsättning på en succé som skapar risker? Eller finns några spår till reflektioner över andra möjliga riktningar som löser dilemmat om framgång och risk? Finns en realistisk föreställning och strävan om att finna "ett bästa sätt" för att utveckla realtidssystem? Eller har forskaren ambitioner att skapa annorlunda vetenskapliga praktiker med andra riktningar istället för att återskapa befintliga representationer?

Visualiseringstekniker

På 1600-talet använde Robert Boyle, kemins och den experimentella livsformens fader, väl utvalda personer - främst män, i ett kollektivt och offentligt bevitnande av experimenten med luftpumpen för att göra metoden märkbar utanför laboratoriet och därigenom skapa legitimitet för ett annat förhållningssätt till vetenskap än vad den tidens naturfilosofer hävdade (Shapin & Schaffer, 1985). Idag används teknik på liknande sätt inom naturvetenskap för att synliggöra forskningsobjektet för forskare liksom för att skapa förståelser och legitimitet av forskningen utanför forskarvärlden. Dessutom brukas olika visualiseringstekniker för utvecklingar av det teknikvetenskapliga fältet. Vi lever alltså med olika visualiseringsapparater som representerar världen för oss (Haraway, 1991), och dessa representationer blir också verklighetsproducerande samt formar våra verkligheter. Vi omger oss med olika visualiseringstekniker i våra vardagsliv genom vilka våra förståelser av omvärlden skapas som fotografier, mikroskop, ultraljud, röntgen och informationsteknologi. Den svenske fotografen Lennart Nilssons bilder av foster förändrade på ett drastiskt sätt våra tidigare föreställningar.

Donna J. Haraway (1997) tar utgångspunkt i 1600-talet och den vetenskapliga verksamhet som utvecklades av och kring Robert Boyle när hon dekonstruerar figuren ”det blygsamma eller försynta vittnet” - *Modest Witness*²⁸. Det försynta vittnet kan genom skapandet av sin egen osynlighet troligen vara en invånare i kulturen som är en icke-kultur (Traweek 1988). Han legitimerar den objektiva världen samt är en garant för objektens renhet genom att som talesman inte integrera egna erfarenheter, värderingar eller känslor - han är en objektiv förmedlare. Det innebär att som avspeglare av verkligheten måste han vara transparent och därigenom besitta förmågan att skapa sin egen osynlighet och försynthet. Att inte se sin egen delaktighet är utmärkande för den moderna, europeiska, maskulina form av vetenskap som belönas med kunskapsteoretisk och social makt. Försynthet och skapandet av den egna osynligheten är en dygd som utgör ett av fundamenten i det vi kallar modernitet. (Haraway, 1997).

Boyles luftpump stod i centrum i skapandet av fakta som ett utmärkande drag för vetenskaplig kunskapsproduktion och forandet av den experimentella livsformen. Naturaliserings- och objektiveringsprocessen fick betydelse för åtskiljandet av subjekt, objekt och vetenskapsmännen. I processen kom vetenskapsmännen att formas till objektens (maskinernas) osynliga talesmän genom forandet till blygsamma vittnen. Steven Shapin och Simon Schaffer (1985) undersöker hur tre olika teknologier²⁹ - den materiella, förmedlande och sociala - verkade i forandet av det blygsamma vittnet samt i skapandet av den experimentella metoden byggd på empirisk grund. Den materiella var inbäddad i konstruktionen och driften av pumpen för att skapa vetenskapsmannen. Han omvandlades till objekt och därigenom till något som var integrerat i maskinen - ”It is not I who say this; it is the machine” (Shapin and Schaffer 1985:77). En annan strategi som nyttjades för att föra ut kunskaper om verksamheten och experimenten var virtuell bevittning. Vetenskapliga texter brukades för förmedling av fenomenet utanför laboratoriet till dem som inte deltog i det ”offentliga” bevittnandet. Den sociala teknologin innefattade nyttjandet av vedertagna konventioner för försäkran om stöd inom dåtidens vetenskapssamhälle liksom i övriga samhället. Boyle skapade legitimitet för vetenskapen och den experimentella livsformen genom offentlig och kollektiv bevittning av särskilt utvalda personer - främst män. Praktiken av försynt bevittnande var också en praktik där vetenskapsmännen konstituerades till män. (Haraway 1997). Kön och vetenskap formades i förhandlingar om gränser och innehåll och i processerna kom vetenskapsmännen att förkroppsligas som modesta vittnen.

Trots olika sammanhang och historiska tidsperioder, formas liknande företeelser i och av vetenskapen, och som kan förkroppsligas genom de figurer eller begrepp som Haraway och Traweek dekonstruerar. I genomgången av projektansökningarna finns exempel på hur olika former av visualiseringstekniker kommer att nyttjas för olika tillämpningar och tillämpningsområden.³⁰ I projektet *Tools for gesture based visual control*³¹ är målet att utveckla metoder för visuell interaktion mellan människor och datorer. Syftet är att nyttja den mänskliga handens gester genom att mäta två- och tredimensionella handrörelser för att utveckla optimerade algoritmer för kraftfulla realtidsberäkningar. Målet att utveckla en 3-D handmus som slutprodukt, och musen ska kunna brukas som människa-dator interface för kontroll av utrustningar. Genom att använda vi-

²⁸ Donna Haraway lånar figuren från Steven Shapin och Simon Schaffer (1985)

²⁹ Shapin & Schaffer använder teknologier för att betona att alla tre är kunskaps-producerande verktyg.

³⁰ Exempel är: Visual geometry for 3D modelling (221-99-175), Automatic VRML-Modeling from Image Sequences (221-99-241), Model Synthesis for Image Processing Using Learning and Mutual Information (221-99-264), A Wearable 3-D Vision System (221-99-411), Visualisation in Applied Mechanics (300-99-164).

³¹ Dossier 221, diarienummer 99-738.

suell input, som registreras via en kamera, elimineras behovet av externa enheter som tangentbord, joystick, mus etc. En trolig utveckling är att olika former av visualiserings-teknologier kommer att öka för interaktioner mellan människor och maskiner. Dessa kommer att baseras på sensorinformation från kameror och mikrofoner. I dessa teknologier finns och byggs olika representationer in som får betydelse för vad och hur visualiseringen tolkas och framställs.

Haraways och Traweeks figurer kan brukas i integreringen av genusforskningsperspektiv inom det teknikvetenskapliga området för de- och rekonstruktioner av tekniker, här visualiseringstekniker, som utgör en del av den vetenskapliga kunskapsproduktion. Frågor som kan fokuseras är: Vilka val och representationer byggs in i de tekniker som kommer att nyttjas i forskningsprojektet? Viken riktning kommer vetenskapen att ges? Hur formar projektets visualiseringstekniker våra verkligheter? För vem fungerar de? Vilka är hindren för omformuleringar eller hur kan forskarna ändra riktningen på vetenskapen? Reflekterar forskarna i projektet över hur och om de tekniker de brukar/utvecklar kan bidra i formandet av en annan vetenskap? Har de ambitioner att skapa annorlunda vetenskapliga praktiker med andra riktningar istället för att återskapa befintliga?

Flytande gränser mellan människor och maskiner

Utvecklingen av informationsteknologi och bioteknologi har inneburit att förhållandet mellan människor och maskiner får andra betydelser. Informationsteknologi, som innebär integreringar av datateknik, kommunikationsteknik och multimediateknik, medför dramatiska förändringar i hur vi ser på datorer och hur vi brukar dem. Vi skapar dialoger, formar simulerade världar eller virtuella verkligheter. Människor interagerar, växlar tankar och idéer samt skapar relationer med och genom maskiner. Flytande gränser mellan människor och maskiner är inte något nytt fenomen med tanke på vårt nyttjande av olika hjälpmedel som t ex pacemaker, hörapparater, automatiska dörröppnare, reproduktionsteknologier. Däremot har satsningar på informationsteknologi och bioteknologi medfört förstärkningar av gränsöverskridelser som innebär nya gestaltningsformer och som sätter nuvarande begrepp och förståelser i gungning. Kulturens interventering i naturen blir påtaglig genom bioteknologin och genmodifierade frön, grödor, djur samt klonade får.

Existerande kategorier samt gränser mellan människor och maskiner sätts i spel i ansökan *Tactile Video*^{32, 33}. Det överordnade målet i projektet är att människor ska kunna se video utan att använda ögonen. Det ska möjliggöras genom design av en taktill videoutrustning bestående av en sensor och en actuator. Med den taktilla videoutrustningen ska digitala videosignaler konverteras till tidsvarierande tryck fält som är tänkta att verka direkt på människor. Design av en taktill videoutrustning ligger utanför projektetsram. Projektets syfte är att visa att det mänskliga neurala systemet inte är den enda kanalen för överföring av visuell information till hjärnan. De sökande har för avsikt att finna en möjlig lösning för att övervinna problemet med för låga bandbredder i interaktionen mellan människor och datorer. Utifrån den kortfattade beskrivningen framgår det att gränsen mellan människor och maskiner flyter. Teknologier ska ersätta ögat för att bli kunna användas för en direkt koppling mellan människan och Internet. Kanske en skrämmande tanke, men de vetenskapliga berättelserna om dator implantat har redan

³² Dossier 221, diarienummer 99-485.

³³ Andra exempel är Model-based motion and share analysis of multidimensional medical information (299-99-214); Fundamental studies on the induction of foreign body response at implanted biomaterials (299-99-227); Arrhythmia detection in implantable cardiac devices (299-99-669); Bioactive, bioresorbable polymeric substrats for artificial tissue (299-99-697).

påbörjats. Projektet kan också ses i ett annat sammanhang nämligen som utvecklandet av hjälpmedel för handikappade. Berättelser om implantat kan jämföras med Keller (1992) och hennes konstaterande om att vetenskapen har riktning. Den tar sin form genom att något påbörjas någonstans av någon/några med ett syfte. Däremot är riktningen inte given eftersom den består av olika val som påverkar färdvägen eller färdvägarna.

På 1960-talet myntades begreppet cyborg av den amerikanske forskaren Manfred Clynes och den amerikanske psykiatrikern Nathan Kline, för att beskriva en superman med möjligheter att överleva rymdfärder. De tänkte sig en cyborgs människa-maskin hybrid som skulle fungera som ett självreglerande system. Clynes och Klines experimenterade resulterade i en första cyborg – en vit standard laboratorieråtta som injicerades kontinuerligt med kemikalier via en osmotisk pump. Inom vetenskaps- och teknikstudiefältet har cyborgmetaforen kommit att brukas för att komma bort från den europeiska tanketraditionen som gör distinktioner mellan natur/kultur, tanke/kropp, människa/maskin och som är begränsande för mer adekvata förståelser av företeelser och teknologier i vår tid och också för att beskriva förändringar av förhållandet mellan vetenskap, teknik och samhälle³⁴.

Donna J Haraways (1991, 1997) cyborg är en cybernetisk organism som innefattar inkorporeringar av det organiska och teknologiska som sker i särskilda historiska och kulturella praktiker som t.ex. den teknikvetenskapliga. Haraways (1991) cyborg metafor kan nyttjas i problematiseringar av disciplinens kunskapsgrunder och bidra till betingelser för kunskapsteoretiskt arbete. Susan Leigh Star (1991) använder figuren cyborg för att beteckna utrymmet som skapas i förhållandet mellan standardiserade teknologier och lokala erfarenheter - alltså det som faller mellan men som dock står i relation till kategorierna. Utgångspunkten för Stars problematiseringar av standardiseringar och kategoriseringar har varit hennes allergi mot lök och hur standards passar vissa individer men inte andra. Att starta i ett slags 0-punkt - i utrymmet mellan kategoriernas ytterlägen, kan medföra ett intagande av en hög risk zon med riskerandet av mångfaldiga marginaliteter. Men 0-punkten möjliggör ett synliggörande av hur konventionella och standardiserade kategorier formas i nätverk och praktiker (här vetenskapliga) liksom också hur kategorierna fungerar som stabilisatorer för att (re)producera dem. Men om vi tänker i andra typer av kategorier, accepterar osäkerheter, hänger i klyftan mellan kategorier och vägrar det säkra, kan vi närma oss gränser för det tillåtna och synliggöra abstraktioner, standardisering, klassificeringar, hierarkiseringar samt de urvalsprocesser, som diskuteras ovan angående representationer och visualiseringstekniker. Processer som äger rum i vetenskapandet och den vetenskapliga kunskapsproduktionen.

Epistemologiska frågeställningar aktualiseras genom destabiliseringar av kategorier och begrepp. Ulrich Beck (1995) diskuterar skillnader mellan två epoker i moderniteten - den *enkla* industriella och den *reflexiva* moderniteten. Vi kan skönja förskjutningar till den senare, enligt Beck, vilket innebär att kunskapsteoretiska frågor aktualiseras. Kunskapsfrågor³⁵ är alltså centrala i genusforskning inom teknikvetenskap och Haraways cyborg är fruktbara för att beskriva tillfälligheter och föränderligheter som möjligheter till både andra förståelser och kunskaper. Gränser mellan subjektet, deras kroppar och "världen utanför" har på ett drastiskt sätt getts nya gestaltungsformer genom visualiseringstekniker - i Boyles fall genom blygsamma vittnen som legitimerade den experimentella livsformen; idag genom bio- och informationsteknologi. Haraway menar, att vi behöver kritiska teorier för att nå kunskap om hur mening och kroppar skapas, inte för att förkasta eller eliminera dem, utan för att *leva* i sådana som ger möjligheter för fram-

³⁴ Se sid 2-5.

³⁵ Kunskap och kunskapsfrågor ser jag som övningar i översättningar eller som förhandlingar om gränser och innehåll.

tiden. I det här sammanhanget ska kroppslighet inte bara förstås som organiska kroppar utan också som teknologiska apparater, tekniker och förmedlingar.

Kunskapssyner, erfarenheter, värden och behov vävs samman i ömsesidiga processer och integreras i forskning och utvecklingen av t ex artefakter, programmeringspråk, modeller, metoder liksom också i den teknikvetenskapliga kunskapsproduktionen. I en tid där gränser mellan människor och maskiner flyter, där begrepp och kategorier är stadda i förändring samt där samhällskontraktet mellan vetenskap, teknik och samhälle är under omförhandlingar kan Haraways cyborg brukas för epistemologisk frågeställningar och vetenskaplig kunskapsproduktion som vägar för integrering av genusforskningsperspektiv inom det reknikvetenskapliga vetenskapsområdet. I en fördjupad analys av forskningsprojektet *Tactile Video* kan den vetenskapliga kunskapsproduktionen undersökas genom studier av vad forskare säger att de gör (working within a purified realm of knowledge)³⁶ och hur vetenskapandet utförs, dvs hur formella representationer skapas i processer som innebär abstraktioner, kvantifieringar, hierarkiseringar, klassificeringar, standardiseringar (manufacturing hybrids of nature-culture)³⁷ Detta tillsammans med de vägar, som skisserats ovan angående representationer och visualiserings-tekniker, kan brukas för genusforskningens (pr)övningar och utmaningar för konstruerandet av "kulturer som är kulturer" och vittnen som både ser sin egen delaktighet och andras för möjliggörandet av en ansvarstagande och långsiktigt hållbara utveckling av ekologiska och tekniska system.

Peer review

Vid integreringar av genusforskningsperspektiv aktualiseras också peer review-systemet. Den svenska kommittén om forskningsetik och slutbetänkandet SOU 1999: 4 *God sed i forskning Slutbetänkande från Kommittén om forskningsetik* undersöker peer review systemet på grund av att det är en etablerad modell för forskningsgranskning.³⁸ TFR nyttjar också systemet med peers som granskare av projektansökningar. I betänkandet förordas ett kvarhållande av peer review modellen eftersom utredarna menar att den är optimal. Men den bör förbättras genom en ökad grad av öppenhet och insyn för att säkerställa opartiskhet och öka allmänhetens tilltro. Förslag på åtgärder för att öka öppenhet är att bedömningsunderlagen bör vara offentliga, bedömarna bör inte vara anonyma, kriterier för evalueringar bör vara klara och entydiga samt en dialog skapas mellan den/de sökande och granskarna innan beslut fattas. Dessutom menar utredarna att tvärvetenskapliga projekt bör granskas av sakkunniga från samtliga i projektet ingående ämnesområden. En ökad rörlighet och spridning av ledamöterna i rådsstyrelserna för förhindrande av konservering är ytterligare en åtgärd som utredarna förordar. De föreslagna åtgärderna ligger i linje med de som Sandström et al (1997) redovisar utifrån utvärdering av TFRs verksamhet. Eftersom genusforskning är ett vetenskapligt kompetensområde innebär det att en integrering av genusforskning inom det teknikvetenskapliga området kräver sakkunniga med kompetens inom området. Men eftersom TFR öppnar möjligheter för den/de sökande att föreslå sakkunniga³⁹ torde detta kunna åstadkommas.

³⁶ Se Bowker, Geoffrey C. och Star, Susan Leigh (1999) *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Cambridge, Massachusetts och London, England: The MIT Press.

³⁷ Se fotnot 32.

³⁸ Det redovisas i kapitel 5, *Peer review-systemet i svenska forskningsgranskning*.

³⁹ Se *Handledning till ansökningsblanketterna* i vilken den framgår att den/de sökande får lämna förslag på granskare.

B5.6. Slutsatser och rekommendationer

Genusforskning fokuserar olika frågeställningar och problemområden beroende på vilket vetenskapsområde som den rör sig inom. Det medför att perspektiven är många och att de varierar beroende på vilka förståelser, analyser, teorier, ämnesområden och problemområden som utforskas. Inom teknikvetenskap kan genusforskning utgöra historiska och sociala studier av teknik, teknikanvändning samt forskning som rör grundvalsfrågor och dess bas för kunskapsproduktion. Det första är forskning som i första hand bedrivs inom samhällsvetenskapliga discipliner. Det senare är genusforskning som fokuserar epistemologiska och metodologiska frågeställningar inom det teknikvetenskapliga vetenskapsområdet.

Vad kan genusforskningsperspektiv bidra med som andra vetenskaps- och teknikstudier inte bidrar med? Våra verkligheter skapas genom och i de praktiker vi deltar i och den vetenskapliga är exempel på en. I den vetenskapliga processen görs olika val som är sociala, experimentella och kognitiva, och som påverkar den vetenskapliga kunskapsproduktionen och dess riktning. Genusforskningens ambitioner inom teknikvetenskap är därför inte bara att konstatera vilka konstruktioner som formar vetenskapen utan att också försöka förändra vetenskapens riktning. Genusforskare aktualiserar och bidrar också med en diskussion om forskares delaktighet och ansvarighet. Exempel på frågor som fokuseras är: Vilken kunskap dominerar? Vilken kunskap tillskrivs den största betydelsen? Vilka andra riktningar kan vetenskapen ges? Hur och för vem fungerar hybrider av mänskliga och icke-mänskliga aktiviteter? Vilka konstruktioner - politiska, sociala, semiotiska och materiella, dominerar inom teknikvetenskaplig kunskapsproduktion? Om forskare gör andra val, abstraktioner, klassificeringar, kategoriseringar, standardiseringar och representationer än nuvarande vilka verkligheter, vilken vetenskap och kunskap produceras?

Genusforskning har gjort vetenskapen märkbar som diskurs genom att visa på vilka förståelser som finns representerade i vetenskapen och i att formulera andra. I de vetenskapskritiska programmen frågar sig genusforskare vilka förändringar som är möjliga genom andra typer av representationer på grund av att vissa representationer redan är förbundna med särskilda interventioner. Genusforskning inom teknikvetenskap har som syfte att tydliggöra dessa sammanflätningar och gripa in i dem med avsikt att förändra och skapa en ny typ av långsiktig hållbar och ansvarstagande vetenskaps- och teknikutveckling som dagens vetenskaps- och teknologiavhängiga samhälle kräver.

Utifrån de diskussioner som förts ovan om vad genusforsknings kan vara inom det teknikvetenskapliga vetenskapsområdet samt genom analyser av projektsammanfattningar, projektbeskrivningar och annat material kan en integrering av genusforskning införas genom att:

- öppna upp inom t.ex. delområdet *Nya områden och tvärvetenskap* för projektansökningar med uttalat genusforskningsperspektiv genom ett tydliggörande vid utannonseringar
- initiera och stödja mång- eller tvärvetenskapliga forskningsprojekt som undersöker den vetenskapliga kunskapsproduktionen och hur vetenskapandet utförs dvs vilka val görs, hur skapas formella representationer i processer som innebär abstraktioner, kvantifieringar, hierarkiseringar, klassificeringar samt finns alternativ
- initiera och stödja forskningsprojekt som undersöker teorier, metoder, modeller och tekniker inom teknikvetenskap samt

- utse referees med genusforskningskompetens vid bedömningar av ansökningar med genusforskningsperspektiv

Referenser

Andersson, John B. et al (1997) "Panel Review Report", i *Peers on Peers. Allocation Policy and Review Procedures of the Swedish Research Council for Engineering Sciences*. The Evaluation Programme Volume 4, Teknikvetenskapliga forskningsrådet, Part 1, 5-34.

Att finansiera forskning och utveckling. Utbildningsdepartementet Ds 199:68.

Beck, Ulrich (1995) *Att uppfinna det politiska: bidrag till en teori om reflexiv modernisering*. Uddevalla: Daidalos.

Beck, Ulrich (1997) *Risiko og frihet*. Bergen-Sandviken: Fagbokforlaget.

Blomqvist, Martha & Helmius, Agneta (red) *En annan vetenskap? Feministiska föreläsningar om (teknik)vetenskaper*. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för kvinnoforskning.

Bowker, Geoffrey C. och Star, Susan Leigh (1999) *Sorting Things Out: Classification and Its Consequences*. Cambridge, Massachusetts och London, England: The MIT Press.

Flax, Jane (1992) "The End of innocence" i Butler & Scott (eds.) *Feminist Theorize the Political*. New York and London: Routledge.

Ferguson, Kathy E. (1993) *The Man Question: Visions of Subjectivity in Feminist Theory*. Berkley: University of Carlifonia Press.

Foucault, Michel (1987) *Övervakning och straff: fängelsets födelse*. Lund: Arkiv moderna klassiker. [Original 1974 Surveiller et punir]

Gulbrandsen, Elisabeth (1995a) *The Reality of our Fictions: Notes towards accountability in (techno)science*. Licentiate Thesis, Luleå University of Technology, 1995:20L.

Gulbrandsen, Elisabeth (1998) "Forskningspolitikse (pr)øvelser" *Kvinneforskning* Vol. 22(1) 1998, sid. 48-61.

Haraway, Donna J. (1997) *Modest_Witness@Second_Millennium. Female-Man@_Meets_OncoMouse™: Feminism and Technoscience*. New York and London: Routledge.

Harding, Sandra (1986) *The Science Question in Feminism*. Ithca: Cornell University press.

- Heath, Deborah (1997) "Bodies, Antibodies, and Modest Interventions" i Downey & Dumit (eds.) *Cyborgs & Citadels: Anthropological Interventions in Emerging Sciences and Technologies*. Santa Fee, New Mexico: School of American Research Press, sid. 67-82.
- Hutcheon, Linda (1989) *The politics of postmodernism*. London och New York: Routledge.
- Keller, Evelyn Fox (1992) "Critical Silences in Scientific Discourse: Problems of Form and Re-form" i Keller, Evelyn Fox *Secrets of Life, Secrets of Death: Essays on Science and Culture*, New York: Routledge, 73-92.
- Landström, Catharina (1998) "En annan vetenskap? Om att ta feministisk vetenskapskritik på allvar" i Blomqvist & Helmius (red) *En annan vetenskap? Feministiska föreläsningar om (teknik)vetenskap*. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för kvinnoforskning, sid 39-59.
- Lasch, Scott och Urry, John (1994) *Economics of Signs & Space*. London: Sage Publications.
- Latour, Bruno (1987) *Science in action: how to follow scientists and engineers through society*. Cambridge and Mass: Harvard University Press.
- Latour, Bruno From the World of Science to the World of Research? *Science* 1998 April 10; 280: 208-209. <http://www.sciencemag.org/search.shtml>
- Lundgren, Eva (1993) *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Magnusson, Eva (1998) *Vardagens könsinnebörder under förhandling : om arbete, familj och produktion av kvinnlighet*, Doktorsavhandling, Umeå: Universitets tryckeriet.
- Mörtberg, Christina (1997) "Det beror på att man är kvinna ...": *Gränsvandrerksor formas och formar informationsteknologi*. Doktorsavhandling 1997:12, Luleå tekniska universitet.
- Mörtberg, Christina (1999) "Technoscientific challenges in feminism" *Nordic Journal of Women's Studies*, Vol. (1):47-62.
- Pellizzoni, Luigi (1999) "Reflexive Modernization and Beyond: Knowledge and Value in the Politics of Environment and Technology", *Theory, Culture & Society*, Vol. 16(4):99-125.
- Sandström, Ulf et al (1997) "Does Peer Review Matter? On Funding Policy, Researcher's Attitudes and Council Procedures", i *Peers on Peers. Allocation Policy and Review Procedures of the Swedish Research Council for Engineering Sciences*. The Evaluation Programme Volume 4, Teknikvetenskapliga forskningsrådet, Part 2, sid. 35-138.

- Shapin, Steven och Schaffer, Simon (1985) *Leviathan and the Air-Pump: Hobbes, Boyle and the Experimental Life*. Princeton: Princeton University Press.
- Star, Susan Leigh (1991) "Power, Technologies and the Phenomenology of Conventions: on being allergic to onions", i Law, Johan (ed.) *A Sociology of Monsters. Essays on Power, Technology and Domination*. London: Routledge, sid. 26-56.
- Star, Susan Leigh (1994) *Misplaced Concretism and Concrete Situations: Feminism, Method and Information Technology*. Gender-Nature-Culture Feminist Research Network, Working paper 11, Odense University.
- Star, Susan Leigh (1995) "The Politics of Formal Representations: Wizards, Gurus, and Organizational Complexity" i Star, S.L (ed) *Ecologies of Knowledge: Work and Politics in Science and Technology*. Albany: State University of New York Press, sid. 88-118.
- Traweek, Sharon (1988) *Beamtimes and Lifetimes: the World of High Energy Physicist*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Traweek, Sharon (1992) "Border Crossings: Narrative Strategies in Science Studies and among Physicists in Tsukuba Science City, Japan" i Pickering, A (ed) *Science as Practice and Culture*. Chicago and London: The University of Chicago Press, sid 429-465.
- Aas, Gro Hanne *Kvinneforskningspolitiske (pr)øvelser*, Licentiat uppsats 1999:54, Luleå: Universitetstryckeriet.

Bilaga 6.

Integrering av kvinne- og kjønnsforskning i Norges forskningsråd

Kommentar til Expertgruppen för genusforskningens integrering

Elisabeth Gulbrandsen
Spesialrådgiver og leder av Gruppen for kvinneforskningsspolitikk
Forskningspolitisk avdeling
Norges forskningsråd

B6.1. Bakgrunn

I 1993 fikk forskningsrådssystemet i Norge en ny struktur i det de eksisterende fem forskningsråd ble slått sammen til ett. Samtidig ble det nye Norges forskningsråd tillagt et ansvar for forskningspolitisk rådgivning på nasjonalt nivå. Det nye rådet fikk dermed en dobbeltfunksjon som forskningsråd og som forskningspolitisk råd. Det ble nedfelt i vedtektene til Forskningsrådets øverste organ, Hovedstyret, at det skulle sørge for utvikling både av en forskningsadministrativ og en forskningspolitisk kompetanse.

Da det norske Stortinget behandlet reformen av forskningsrådssystemet, ble det understreket at 'kvinneperspektivet'⁴⁰ skulle være et tverrgående perspektiv i det nye Forskningsrådet på linje med perspektivet om en bærekraftig utvikling (St.meld. 43, 1991-92, s 10 samt Innst. S. nr 231, 1991-92). Hovedstyret ble gitt ansvar for å sørge for at disse to perspektivene ble ivaretatt av de seks nye områdestyrene⁴¹. Miljøperspektivet ble i tillegg tilgodesett med et eget fagområde, området for Miljø og utvikling, mens reformen i første omgang fikk mindre organisatoriske konsekvenser for arbeidet med kvinne- og kjønnsforskningen.

Allerede i 1994/95 ble det foretatt en gjennomgang av Forskningsrådets satsning på kvinne- og kjønnsforskning, og i desember 1995 kom hovedstyrevedtaket som bekreftet stortingsbehandlingen, idet Hovedstyret sier at det "...legger til grunn at områdene har ansvar for å integrere kvinne- og kjønnspektivene i sin løpende virksomhet" (HS-vedtak 105/95). Dette integreringsvedtaket ble igjen bekreftet og forsterket gjennom Forskningsrådets omorganisering av arbeidet med kvinneforskningen i 1998⁴². Men i denne tredje runden med integreringsambisjonen, bar forarbeidene bud om at integrering ikke er en helt enkel sak. I saksframlegget som lå til grunn for Hovedstyrets forberedende drøfting i november 1996 heter det: "Integrasjonsarbeidet byr på nye utfordringer og problemstillinger av en annen karakter enn etableringen av særtiltak i form av

⁴⁰ Jeg henviser drøftingen av 'kvinneperspektiv' / 'kvinne- og kjønnspektiv' som uttrykk for kvinneforskningens samfunnskontrakt i Gro Hanne Aas "Kvinneforskningens samfunnskontrakt", jf bilaga 9 i denne rapporten.

⁴¹ Norges forskningsråd ble opprettet med følgende 6 fagområder: *Bioproduksjon og foredling, Kultur og samfunn, Miljø og utvikling, Industri og energi, Medisin og helse* samt *Naturvitenskap og teknologi*.

⁴² Se *Kvinneforskning 1/98* som ble laget i anledning omorganiseringen og spesielt min artikkel "Forskningspolitiske (pr)øvelser" for en beskrivelse av den nye strukturen og samt motiveringen for og mulighetene i den.

egne kvinne- og kjønnsforskningsprogrammer. Det er en utfordring å finne fram til hvordan ansvaret for integrering av kvinne- og kjønnsperspektiver skal implementeres i praksis”.

I tidligere behandlinger av integreringsambisjonen, hadde egne programmer og særorganisering nærmest blitt fremstilt som virkemiddel for integrering. I ”Framlegg og anbefalinger fra Sekretariatet for kvinneforskning” til Forskningsrådets hovedstyre i desember 1995, står det for eksempel: ”Kvinneforskningsmiljøer i alle nordiske land går derfor inn for en dobbel strategi; særorganisering i egne programmer som forutsetning for integrering i de øvrige programmer. Uten den mulighet til fordypning, teoriutvikling og spisskompetanse som egne programmer kan frambringe, vil ingen reell integrering kunne lykkes”. Riktignok påpekes det at ”strategier og strukturer som sikrer integrering” må utvikles, men ettersom det eneste konkrete virkemiddel som tas fram er egne programmer for kvinneforskning, gir det grunn til å spørre i hvilken grad integreringsforsøk er møtt med argumenter for sterkere satsing på særorganisering⁴³. Ettersom jeg selv har argumentert ivrig for å få integreringsutfordringen opp på dagsorden i Forskningsrådet og i kvinneforskningsoffentligheten, vil jeg understreke at det ikke på noe tidspunkt har vært snakk om å *forlate* den dobbelte strategien. Det handler om å åpne for en tanke om at den kompetanse og de strategier som fremmes gjennom etablering av egne programmer, ikke nødvendigvis fremmer integrering. Selvsagt er det viktig å fortsette arbeidet for egne kvinneforskningsprogrammer, men da som et mål i seg selv og ikke som ledd i en strategi for integrering.

Få måneder etter at integreringsambisjonen for tredje gang var løftet opp og bekreftet, ble Norges forskningsråd oppmerksom på at integrering også var satt på dagsorden i det svenske forskningsrådssystemet gjennom *Regjeringens proposition 1996/97:5, Forskning och samhälle*. I november 1997 ble det arrangert et møte i Norges forskningsråd med den nyutnevnte leder for Samverkansgruppen, Lena Trojer, hvor muligheter for et bilateralt samarbeid om integreringsutfordringen ble drøftet.

B6.2. Nordisk samarbeid om integrering

2 år senere og et stykke vei ut i et løfterikt samarbeid om integrering av kvinneforskningsperspektiver på forskningsrådsnivå mellom tre nordiske land, er det fremdeles viktig å understreke diagnosen fra hovedstyrebehandlingen i Norges forskningsråd i november 1996. Jeg vil driste meg til å påstå at det mest verdifulle utkomme av det nordiske samarbeidet i regi av Expertgruppen, har vært en økende forståelsen av *dimensjonene* ved integreringsarbeidet og en begynnende identifisering og konkretisering av hvilke ”nye utfordringer og problemstillinger av en annen karakter” arbeidet for integrering krever. Ikke minst har vi fått demonstrert hvordan integrering aktualiserer behovet for utvikling av en (*kvinne*)*forskningsspolitisk kompetanse* på forskningsrådsnivå så vel som i det forskningsutførende systemet.

Foreløpig har vi antagelig bare tak i en flik av dette gjennom drøftingene Expertgruppen har ført om nye kontrakter eller legitimeringsmuligheter i nordisk kvinneforskning.⁴⁴

⁴³ Se også debatten om integrering og særorganisering i *Kvinneforskning* 3-4/98.

⁴⁴ Dette temaet ble introdusert allerede på Expertgruppens første møte i mai 1998, drøftet i møtet 26. november 1998 og var hovedtema på seminaret Expertgruppen arrangerte i Norges forskningsråd 29. april 1999 hvor representanter for administrasjon og styringssystem i Norges forskningsråd også deltok.

Det er et merkbart behov for å utvikle mer komplekse og integrerte forståelser av forholdet mellom vitenskap og samfunn, forskning og politikk. Diskusjonen knyttet til forslaget om å se 'kvinneperspektiv' som et uttrykk for kvinneforskningens samfunnskontrakt⁴⁵, kan tyde på at vi også bør se nærmere på den mer etablerte kvinneforskningens grunnleggende forståelser av politikk og av forskning og de muligheter og begrensninger som ligger i dem. Jeg har derfor valgt å konsentrere min kommentar til Expertgruppen om de (kvinne) forsknings-politiske spørsmål som arbeidet for integrering reiser.

Her ser jeg meg imidlertid nødt til å ta et lite forbehold. Utgangspunktet for Norges forskningsråds engasjement i Expertgruppen, var et annet enn det som fremkommer i Sonja Dahls evaluering av Samverkansgruppen. Forskningsrådet var ute etter et samarbeid for å identifisere og konkretisere "...nye utfordringer og problemstillinger av en annen karakter enn etableringen av særtiltak i form av egne kvinne- og kjønnsforskningsprogrammer." I evalueringsteksten skiller ikke Dahl mellom integreringsarbeidet og det arbeidet som gjøres for eksempel i FRN som har et eget program for "genusforskning". Dahl beskriver arbeidet for integrering som et allment opplysningsprosjekt der Samverkansgruppen konkurrerer med andre instanser med tilnærmet samme oppdrag ("nærliggende verksamhet") som FRNs genuskomité og det nye nasjonale sekretariatet for "genusforskning".

Jeg tror ikke utgangssituasjonen i våre to land er så ulik som Dahls evaluering kan tyde på. Når jeg i det følgende konkretiserer utfordringene og problemstillingene av forskningspolitisk karakter som ligger til grunn for arbeidet med integrering i Forskningsrådet, håper jeg derfor dette også vil fremstå som relevante kommentarer til arbeidet på svensk side. Dette er for øvrig temaer som ble presentert for Samverkansgruppen 4. juni 1998⁴⁶, og som er utviklet i en artikkel hvor jeg tok fatt i noen erfaringer fra omorganiseringsprosessen og spør hvilke muligheter som kan ligge i nye strukturen.⁴⁷

B6.3. Statsfeminisme og integrering

I omorganiseringen hadde to felt tegnet seg som sentrale for det fortsatte arbeidet med kvinne- og kjønnsforskning på forskningsrådsnivå i Norge. Det handlet om *integrering* og det handlet om *forskningsspolitikk*. Hva forstår vi med *integrering*? Og hvordan forstår vi det forskningsspolitiske oppdraget Forskningsrådet fikk gjennom forskningsrådsreformen, og som traff Rådets kvinneforskningens engasjement med full tyngde gjennom opprettelsen av en seksjon for kvinneforskning i Forskningsrådets Forskningspolitisk avdeling.⁴⁸ I artikkelen inviterte jeg til debatt gjennom å utdype bakgrunnen for følgende påstand: Dersom vi skal lykkes med integrering, krever det opparbeiding av kompetanse i forskningsspolitisk analyse- og utviklingsarbeid på forskningsrådsnivå så vel som på forskningsutførende nivå. Jeg skal repetere noen av bakgrunnsmomentene innledningsvis.

⁴⁵ Diskusjonen ble reist av Gro Hanne Aas i foredraget på seminaret i Norges forskningsråd 29.april 1999. Jf bilaga 9 i denne rapporten.

⁴⁶ Upublisert manus. Det er noe underlig å se Dahl beskrive innlegget som en presentasjon av "genomført og pågående genusforskning", jf Utvärdering side 8. Se for øvrig Samverkansgruppens årsrapport for 1998 side 4.

⁴⁷ "Forskningsspolitiske (pr)øvelser" i *Kvinneforskning* 1/98.

⁴⁸ Seksjonen ble opprettet 1.september 1998, men dens oppgaver og "mandat" var beskrevet allerede i Hovedstyrets første behandling av omorganiseringen i november 1996.

Under arbeidet med omorganisering hadde kvinneforskningens vitenskapskritiske og forskningsforandrende dimensjon blitt fremhevet som stadig mer sentral. I saksframlegget til Hovedstyret i november 1996 ble dette beskrevet slik: ”Flere høringsinstanser fremhever at utfordringene for kvinne- og kjønnsforskningen i dag knytter seg til spørsmål om hvordan kvinneperspektivet skal få gjennomslag i etablert forskning, og i mindre grad til almenrettet formidling og brukerkontakt”. Påvirkning og endring av etablert forskning var dermed pekt ut som et satsningsområde. Dette ga en ekstra spore til arbeidet med integrering, men det ble etter hvert også nødvendig å spørre om vi hadde maktet å gi det vitenskapskritiske og forskningsforandrende prosjektet tilstrekkelig tyngde i norsk kvinneforskning.

Uten en sterk og velutviklet forandringskompetanse er det lite interessant å arbeide for integrering av kvinneforskning. Integrering uten forskningsforandrende kompetanse, vil utvilsomt føre til usynliggjøring. Uten en velutviklet vitenskapskritisk og forskningsforandrende kompetanse vil integreringsarbeid være meningsløst. I sitt åpningsforedrag på sluttkonferansen for Forskningsrådets *Program for grunnleggende samfunnsvitenskapelig kvinneforskning* i 1994⁴⁹, koblet Harriet Holter vitenskapskritikk og forskningsforandring sammen med integrering på en måte som illustrerer dette, samtidig som hun antydte at vitenskapskritikken nok hadde hatt bedre betingelser *utenfor* både programets og landets grenser: ”Kvinneforskningens flere års kritiske orientering overfor normalvitenskapens hovedgrunnlag, kan i alle fall bli ansatser til en integrering av kvinneforskning og tradisjonell forskning, der også kvinneforskningens premisser får gjennomslag. Selv om det vitenskapskritiske perspektivet er litt tynt representert i Programets prosjekter, er det jo ikke på noen måte forsvunnet fra den internasjonale feministiske arenaen” (Holter 1995 s 13).

Da Holter utformet sin kommentar i 1994, hadde det såkalte vitenskapspørmelet⁵⁰ eller vitenskapsspørmelet lenge stått på den internasjonale kvinneforskningens agenda. Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) etablerte i 1988 to programmer for grunnleggende kvinneforskning henholdsvis innen samfunnsfag og humaniora, men ingen av programmene hadde maktet å løfte den internasjonale, grunnlagsproblematiserende kvinneforskningen inn i norsk kvinneforskning.⁵¹ Den vitenskapskritiske og forskningsforandrende dimensjonen ved kvinneforskningen stimuleres ikke nødvendigvis av arbeidet med og i egne kvinneforskningsprogrammer, idet usynliggjøring eller ”malestreaming” ikke er en konstant trussel gitt særorganiseringen. Men det nærmest totale fravær av vitenskapsspørmelet i de to programmenes prosjekter i en periode hvor

⁴⁹ Konferansen ble avholdt i januar og Holters innledningsforedrag ble senere trykket i *Kjønn og samfunn i endring*, Norges forskningsråd 1995.

⁵⁰ Vitenskapspørmelet eller vitenskapsspørmelet kom for alvor på dagsorden i internasjonal kvinneforskning gjennom Sandra Hardings bok fra 1986; *The Science Question in Feminism*. For et forsøk på å introdusere vitenskapsspørmelet på nordisk arena, se min artikkel ”Från kollektiv glömska till kollektiv kompetens? (Kvinno)forskning och förändring” i *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 2/90. Artikkelen ble også trykket i en skriftserie fra Forum för tvärvetenskapliga kvinnostudier, Göteborgs universitet, *Feministisk kunskapsutveckling* (nr 6). *The Science Question in Feminism* var for øvrig en av grunntekstene i seminarrekken ”Tekst og erfaring” som gikk over 3 semestre ved Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo, 1986-87. jf Arbeidsnotat 1/88. I artikkelen ”Vitenskap er ingen frøkensport” i *Nytt om kvinneforskning*, 2/90 oppsummerer og videreutvikler jeg noen erfaringene fra arbeidet med denne seminarrekken.

⁵¹ Se rapportene *Kjønn og samfunn i endring*, Norges forskningsråd 1995 for en presentasjon av samfunnsviternes program og *Konstituering av kjønn fra antikken til moderne tid*, Norges forskningsråd 1995, for humaniora.

grunnlagsproblemenes nærmest eksploderer på den internasjonale arenaen⁵², krever ytterligere forklaringer.

I internasjonal kvinneforskning representerte vitenskapsspørsmålet et skifte av perspektiv. Innsatsen er ikke lenger konsentrert om å avdekke og identifisere barrierer, om å kjempe for at kvinner skal få sin rettmessige representasjon i forskningens produkter og kvinneforskere sin rettmessige representasjon i forskningssystemene. Det vitenskapelige prosjektet i dets hvite, vestlige og moderne former, ble fra midten av 80-tallet opplevd som stadig mer problematisk. I ettertid er Tsjernobyl-katastrofen blitt en symbol for denne uroen på et mer generelt plan. I kvinneforskningen uttrykkes uroen som en vending fra "the woman question in science" og til "the science question in feminism". Forskning fremsto som problematisk også som et "middel" i kampen for å bedre kvinners situasjon. Det er de etablerte forskningssystemenes måter å utvikle og formidle kunnskap på som fokuseres og som undersøkes.

Det er viktig å understreke *dobbeltheten* i disse feministiske diskusjonene om moderne vitenskap og forskning. Utfordringene befinner seg ikke på armlengdes avstand for kvinneforskere med forskningsforandrende ambisjoner. Det er ikke bare alle andres rasjonalitet og (forsker)subjektivitet som skal dekonstrueres. Forskeren er ikke bare hjelper og produsent av løsninger og forbedringer, men også en del av (vitenskaps)problemet. De feministiske drøftingene av moderne vitenskap har gitt rammer for å se denne impliserteheten som et privilegert utgangspunkt for forsknings- og sivilisasjonsforandrende arbeid. Hvorfor ble ikke vitenskapsspørsmålet et sentralt tema også for norsk kvinneforskning?

Norge er et av få land i verden, som – basert på en allment akseptert likestillingspolitisk agenda – har utviklet effektive og vellykkede allianser mellom politikere/forvaltere og kvinneforskere. Innen rammen av det Kjell Eide i artikkelen "Hvem skal informere politikken?" kaller "den nordiske styringsmodellen" som statsfeminisme kan betraktes som et eksempel på, er det viktig å trekke tydelige grenser mellom forskning og politikk. I et forsøk på å få opp en forskningspolitiske debatt om kvinneforskningens kontrakter og legitimeringsmuligheter, har mitt forslag vært å betrakte statsfeminisme som et uttrykk for en slik kontrakt⁵³.

En statsfeministisk ramme som gir særskilte muligheter, setter også noen grenser. Gitt en slik ramme, kan det for eksempel virke direkte mot sin hensikt å problematisere grunnlaget for det en baserer krav til forvaltere og politikere på; nemlig "vitenskapelighet". Innen en statsfeministisk ramme fostres lett en *vitenskapsoptimisme* på kvinneforskningens vegne.⁵⁴ Forskeren opplever seg som en del av løsningene, eventuelt som en motekspert, som produserer forskningsresultater til bruk for forvaltere og politikere "der ute". Enkelt sagt forskes det "her inne" for at forandring skal skje "der ute". Det er ikke først og fremst det egne forskningsarbeidet som trenger til forand-

⁵² Keller 1985, Young 1985, de Lauretis 1986, Harding 1986, Weedon 1987, Flax 1983 og 1987, Diamond & Quinby 1988, Spivak 1988, Hollway 1989, Jaggar & Bordo 1989, Armstrong & Tennenhouse 1989, Grozs 1990, se også Whitford 1991 for et glimt av grunnlagsproblematisering på fransk grunn.

⁵³ Dette forslaget ble presentert og begrunnet på møtet i Samverkansgruppen 4. juni 1998, jf Samverkansgruppens årsrapport for 1998 s 4. Gro Hanne Aas får for øvrig fram mange av de samme grunnleggende forskningspolitiske spørsmålene gjennom sin drøfting av 'kvinneperspektivet' som kontraktsformulering.

⁵⁴ Se også Beatrice Halsaa's relativt ferske kommentar til den norske regjeringens forskningsmelding, KILDENs nettsider 17.11.99. Se for øvrig Wolfgang Sachs' behandling av lignende utfordringer for miljøforskning i "Global Ecology and the Shadow of 'Development'" i *Global Ecology* fra 1993.

ring og fornyelse. Og vitenskapskritikk kan bli ”tynt representert”. Jeg vil understreke at jeg – som Harriet Holter – er ute etter vitenskapskritikk koblet med forskningsforandrende kompetanse. Jeg regner derfor ikke den pekende, demonstrerende vitenskapskritikken i det som Aino Saarinen omtaler som den nye kvinneforskningens første dekonstruksjonsfase, som relevant (Saarinen 1989). Integrering – forstått som forskningsforandrende prosjekt – kunne ikke bli et sentralt anliggende, før i den andre dekonstruksjonsfasen der det ikke lenger bare er alle andres rasjonalitet og ”vitenskapelighet” som pekes ut som problemet. Det som karakteriserer vitenskapskritikken i den andre dekonstruksjonsfasen er søken etter arbeidsmåter for å kunne utnytte implisertheten i (vitenskaps)problemet som ressurser for et forskningsforandrende arbeid. Dette forutsetter at kvinneforskere også kan oppleve seg som en del av problemet og ikke bare som dets løsning.

B6.4. Kvinneforskning og framveksten av det forskningsavhengige samfunn

Internasjonal kvinneforskning har ikke hatt samme mulighet til å legge ut forandringssarbeidet gjennom appeller til en relativt kvinnevennlig stat og definitivt kvinnevennlige politikere.⁵⁵ Framveksten av det forskningsavhengige samfunnet har her ført med seg en grunnleggende problematisering av grensene mellom politikk og forskning og av ”ekspertkunnskapen”. Utviklingen i synet på ”ekspertene” har sin parallell i synet på vitenskap.⁵⁶ Innslaget av forskning i alt som omgir oss øker, og virkningene er ikke udiskutabelt gode. Samtidig svinner avstanden – hva angår både tid og sted – mellom produksjon og bruk av forskningsbasert kunnskap. Dette er en situasjon som krever et fokus på forskningens mer direkte virkelighetsproduserende effekter. Grensene mellom politikk og forskning provoseres stadig, det er vel så adekvat å betrakte vitenskaplige sannheter som skapt og skapende, enn som oppdaget, avdekket eller avslørt. En slik vitenskapsforståelse åpner også for at spørsmål om demokratiets muligheter og politikens forandring kan identifiseres inne i kunnskapsprosessene. Det er ikke lenger like sikkert hva som befinner seg ”der ute” til forskjell fra ”her inne”. Gitt denne nye uoversiktligheten er det heller ikke så enkelt å avgjøre hvor grensen går mellom samfunnsforandrende og forskningsforandrende arbeid og kompetanseutvikling.⁵⁷ Også de forskningspolitiske grunnsetninger kommer opp til omvurdering.⁵⁸ Det er paradoksalt nok på grunn av sitt *gjennomslag* at forskningen møter de nye forskningspolitiske utfordringene knyttet til vitenskapsspørsmålet.

Det er teknovitenskapene, i særlig grad informasjons- og kommunikasjonsteknologi samt bio- og genteknologi, som tydeligst provoserer grensene mellom vitenskap og samfunn, forskning og politikk. Selv om vitenskapsspørsmålet i internasjonal kvinneforskning har vært mest intens debattert med utgangspunkt i teknovitenskapene, er andre disipliner absolutt på banen. Det er poststrukturalistiske strategier hentet fra den hu-

⁵⁵ For Norges del er disse særegne forutsetninger gjort rede for i Hege Skjeies arbeider, se for eksempel ”Forskjellenes retorikk. Kvinneintegrasjon i elitepolitikken” (Skjeie 1991). Se også ”Politikk, kjønn og teknologi i forandring? Samtale med Joan Greenbaum” i *Kvinneforskning* 2/97.

⁵⁶ Se for eksempel Kristin Asdals artikkel ”Vitenskap som våpen? Om å bringe meningen tilbake i kunnskapsproduksjonen” i *ARR* 4/97.

⁵⁷ Referanse til Bruno Latour og Donna Haraway om hvordan reprodusere en kollektiv uvitenhet som gjør politikken maktesløs ved å opprettholde forestillingen om at samfunnet og politikken er i ett rom, mens naturen og forskningen befinner seg i et annet – jf for eksempel Latour ”Naturen som høyesterett” i *Morgenbladet* 10/12 1999.

⁵⁸ Egil Kallerud 1998.

manistiske fagkrets, som tas i bruk for å åpne teknovitenskapene for feministiske intervensjoner og for et arbeid med grunnleggende spørsmål om demokratiets muligheter og forskernes ansvar i vitenskapsbaserte sivilisasjonsformer.⁵⁹ Norske kvinneforskere har altså ikke vært iherdige deltagere i denne debatten foreløpig, og argumentet fra den såkalte KLOK-debatten⁶⁰ om å holde politikk og forskning adskilt fra hverandre, synes bekreftet i Beatrice Halsaa nylig publiserte kommentar til Regjeringens forskningsmelding. Halsaa kritiserer der Regjeringen for å blande sammen politikkområder og forskningsområder, og gi det politiske forrang framfor det faglige. Kommentaren ble publisert på KILDENs nettsted i etterkant av en presentasjon på det nasjonale kontaktmøtet i oktober 1999, og antas derfor å oppebære synspunkter som deles av ledende kvinneforskere i Norge.

Grensene mellom forskning og politikk/forvaltning kunne også blitt et tema i den forskningspolitiske debatten i Norges forskningsråd gjennom *Strateginotat for samfunnsvitenskapelig forskning* (Kultur og samfunn 1997) I en bakgrunnsartikkel med tittel "Studier i det sosiologiserte samfunn" hevder Tian Sørhaug at det sosiologiske språket ikke lenger lager problemer for den etablerte virkeligheten, i stedet definerer og "løser" sosiologien de problemer som er med på å etablere denne virkeligheten (Sørhaug 1997). Betyr dette at også samfunnsforskning i forskningsavhengige samfunn er ugjenkallelig politisk og dermed på vei inn i vitenskapsspørsmålet, inn i debatten om nye kontraktsformer og andre typer ansvarlighet? Må det utvikles mer komplekse og integrerte forståelser av forholdet mellom forskning og politikk, eller kan samfunnsforskningen fremdeles reddes fra politikken gjennom for eksempel å skille ut utredningskomponentene slik at det igjen kan trekkes grenser mellom den "egentlige" forskningen og politikken?

Det ble ingen debatt om strateginotatet verken i kvinneforskningsoffentligheten eller i Forskningsrådet. Sørhaug selv og direktøren i området for Kultur og samfunn i Forskningsrådet, Arvid Hallén, synes å anbefale fortsatte grensedragninger (*Forskning* 7/99). I sin bakgrunnsartikkel tok Sørhaug også opp hvordan skillelinjene mellom natur og kultur transformeres på grunnleggende måter gjennom de nye teknovitenskapene (Sørhaug 1997 s 23). Dersom han hadde forfulgt natur-kultur problematikken inn i den internasjonale feministiske debatten om moderne vitenskap og teknologi⁶¹, kunne muligens konklusjonen blitt en annen?

I *genus* 4/99 er det spor av en debatt om statsfeminsme, ekspertkunnskap, vitenskaps- og politikkforståelser også på svensk mark. Det er Goldina Smirthwaite som mener at postmoderne feminister lukker øynene for en "obehaglig verklighet" og derfor ikke kan brukes i feministisk realpolitikk. I sitt svar til Goldina Smirthwaites ønske om at kvinneforskningen skal avsløre og avdekke de virkelige maktforholdene mellom menn og kvinner og dermed gi utgangspunkt for likestillingspolitikken, framholder Lena Martinsson at "Förhoppningen att man med social ingenjörskonst skall kunna lösa samhällsproblem bara man får dem beskrivna på ett förment objektivt sätt är inte så vanlig längre".

⁵⁹ Se for eksempel Diprose & Ferrell 1991, Keller 1992, Haraway 1991 og 1997, Traweek 1992, Fujimura 1992 og 1996.

⁶⁰ Debatten fulgte forslaget fra Barne- og familiedepartementet om å slå sammen Likestillingsrådets sekretariatet og Sekretariatet for kvinneforskning i Norges forskningsråd. Se *Kvinneforskning* 1/98.

⁶¹ Donna Haraway 1997 gir en god presentasjon av denne debatten.

B6.5. Frigjøringspolitikk, livspolitik og integrering

Dersom poststrukturalistiske tradisjoner i større grad skal bli sett som fruktbare innslag i norsk og svensk (kvinne)forskningspolitikk, tror jeg vi trenger å se nærmere på hvilke grunnleggende forståelser av politikk som er rådende. Begrepet om en frigjøringspolitikk⁶² er introdusert som en forståelsesramme der en er opptatt av å redusere eller fjerne maktrelasjoner som utbytting, undertrykking og andre fordelingsulikheter. Moderne vitenskap og teknologi sees som et av de fremste *midlene* i (fotball)kampen mot undertrykkerne.⁶³ Frigjøringspolitikken tilhører opplysningsprosjektet, og den er først og fremst en politikk "for de andre". Politikklforståelsen som statsfeminsmen bygger på er grunnleggende frigjøringspolitisk.⁶⁴ Innen en frigjøringspolitisk horisont blir post-tradisjonene ikke bare meningsløse, de kan til og med fremtre som destruktive; som "feministiska självmål", slik for eksempel Smirthwaite ser dem.

Livspolitik er foreslått som en mer adekvat politikklforståelse etter opplysningsprosjektets sammenbrudd, eller for de som mener det er nødvendig også stille spørsmål ved spillereglene og som ønsker et mer fremovervendt forandringsarbeid – spilleregler inkludert. Livspolitikker er avgjørelsespolitikker; det handler om å identifisere sentrale dilemmaer og vanskelige valg, foreta valg, se for seg eller "figurere" nye spill⁶⁵ og arbeide for å realisere dem. Livspolitikker forutsetter en viss grad av frigjøring, de kan ikke bedrives uten at en viss frisetting har funnet sted. Men det er kanskje ikke en helt ukjent situasjon for mange kvinneforskere og kvinner i vår del av verden? Livspolitikker forutsetter frihet til å utvikle ulike feminismer som kan gi kraft og retning til forandringsarbeidet. Livspolitik forutsetter kollektiv mobilisering rundt ulike feministiske utopier. "Kvinneperspektivet" gir ikke mening som uttrykk for kvinneforskningens kontrakt gitt en livspolitisk horisont, men kan fungere godt gitt en frigjøringspolitisk ramme.⁶⁶ Gitt en livspolitisk ramme, er det *feminismene* som kommer i fokus. Det oppstår behov for å utvikle nye tolkningsrammer ikke bare for "forståelser av kjønn"⁶⁷, men også for en rekke andre gjenstandsområder eller studieobjekter. "Det är dags att vidga synfältet!"⁶⁸ Og i dette er jeg redd norsk kvinneforskning knapt stiller på startstreken. Norsk feminsmedebatt er usedvanlig fattig; den handler ikke engang lenger om forholdet mellom særartsfeminsme og likhetsfeminsime⁶⁹. Diskusjoner av alternative tolknings- og forståelsesrammer, enn si utopier, forekommer knapt i kvinneforskningsoffentligheten.⁷⁰

Det er fristende her å introdusere begrepet om forskjellsfeminisme i 3.potens. En slik feminisme tar ikke bare høyde for forskjellen mellom menn og kvinner, men også for forskjellene kvinner-i-mellom, i tillegg til å plassere seg på veien eller *i forskjellen*

⁶² Bilaga 9 i denne rapporten med henvisning til Gro Hanne Aas "Gamle og nye drømmer" i *Kvinneforskning* 1/98.

⁶³ Se for eksempel Rune Slagstads *De nasjonale strateger* for en fremstilling av moderne vitenskapsforståelser innbakt i en glitrende fortelling om forholdet mellom politikk og forskning.

⁶⁴ se Jane Flax "The End of Innocence" for en meget god diskusjonen av frigjøringspolitikklens begrensninger. For en relativt tidlig diskusjon av ulike politikklforståelser som fremdeles har relevans, se Kirstie McClure; "The Issue of Foundation: Scientized Politics and Politicized Science" (McClure 1992).

⁶⁵ Se Donna Haraway for en framstilling og eksemplifisering av "figurering" som arbeidsmåte.

⁶⁶ Ref til Gro Hanne Aas diskusjon av "kvinneperspektivet" som kontraktsformulering, bilaga 9 i denne rapporten.

⁶⁷ Referanse til Taksdal & Widerbergs innflytelsesrike bok fra 1992.

⁶⁸ Lena Martinsson i *genus* 4/99.

⁶⁹ Dette er berørt i artikler i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, samt i debatten om kvinnekultur-begrepet i norsk kvinneforskningsoffentlighet.

⁷⁰ Anne Haugestads artikkel i *Kvinneforskning* 4/99.

mellom ”det som er” og ”det som ennå ikke er”.⁷¹ Eller for å si det med Patti Lather; ”between the no longer and the not yet”, hvor den vitenskapsanalytiske og forskningsforandrende kompetanser blir avgjørende viktig for å komme seg videre.

Integrering – slik vi forstår det her som et vitenskapskritisk og forskningsforandrende prosjekt – gir først mening innenfor en livspolitisk horisont. Kanskje må *politikkspørsmålet* opp på dagsorden for å bane vei for vitenskapsspørsmålet i norsk kvinneforskning? Kanskje forutsetter vellykket integreringsarbeid et skifte i politikkforståelse fra frigjøringspolitikk til livspolitikk? Jeg tillater meg fremdeles å mene at det er dimensjoner over dette arbeidet.

B6.6. Hva er kvinneforskning? / Vad är genusforskning?

Avslutningsvis skal jeg avlegge identifiseringsspørsmålet en liten visitt. Det er dimensjoner også over dette spørsmålet. Det har fått stor oppmerksomhet i Expertgruppens arbeid, og det kan neppe stilles uavhengig av diskusjonene om vitenskapsspørsmålet som igjen aktualiserer spørsmål om kontrakter, om grunnleggende vitenskaps- og politikkforståelser og behovet for å utvikle den (kvinne)forskningspolitiske kompetansen.

Det er kommet meget gode svar på spørsmålet om hva kvinneforskning kan være fra de ulike forskningsrådenes utredere. Likevel vil jeg tillate meg en liten påminnelse om dimensjonene – avslutningsvis. Her må vi også være forberedt på å gå noen runder.

Norsk kvinneforskning har sitt absolutte tyngdepunkt innen samfunnsvitenskapelig forskning iblandet noe humaniora⁷². Medisinsk kvinneforskning er også i ferd med å komme på banen, men innen matematisk-naturvitenskapelige og teknologiske fag er det liten om noen aktivitet.⁷³ Senter for kvinneforskning i Oslo har helt siden starten i 1986 vært et tverrfakultært senter, men ansvar for å initiere kvinneforskning ved alle universitetets fakulteter. Først i år, 14 år etter starten i 1986, utlyses en professor II-stilling i matematisk-naturvitenskapelige fag. Det kan derfor vanskelig oppstå etterspørsel etter finansiering av matematisk-naturvitenskapelige og teknologiske prosjekter blant kvinneforskere. En kan derfor ikke forvente at integrering drives fram som *forskerinitierte* prosjekter, i andre fagområder i Norges forskningsråd enn Kultur og samfunn.

Det kan dermed virke absurd å sette integrering på dagsorden i alle Forskningsrådets fagområder. I dette er det viktig å betenke at Norges forskningsråd har en dobbeltopp-gave. Forskningsrådet er både et forskningsråd og et forskningspolitisk råd. Dermed er det mulig å tolke Hovedstyrets vedtak som et *forskningspolitisk råd* til fagområdene og til kvinneforskningstiljøene om å satse på og utvikle de former for kvinneforskning som kan integreres i andre fagområder enn det humanistisk–samfunnsvitenskapelige.

Slike former for kvinneforskning har foreløpig fått lite gjennomslag på norsk grunn. Prosjekter som drives med utgangspunkt i vitenskapsproblemet, *gjenkjennes* ofte ikke

⁷¹ Forskjellsfeminisme som betegnelse for feminismer som fokuserer forskjellen mellom ”det som er” og ”det som ennå ikke er” er foreslått av Lis Haugaard i intervju med Jone Salomonsen og opprinnelig trykket i *Kjerringråd*, gjenopptrykk i Haukaa 1986.

⁷² Humaniora inkluderer i denne sammenheng teologisk kvinneforskning.

⁷³ Jeg regner kvinneforskning innen STS-feltet som samfunnsvitenskapelig.

som *forskning*.⁷⁴ For mer etablerte kvinneforskere kan en bevegelse i retning av vitenskapsspørsmålet oppleves som en *avvikling* av en hardt tilkjempet forskerkompetanse, det kan sette legitimiteten og autoriteten en har opparbeidet som forsker i spill. Veien fra ”det som er” til ”det som ennå ikke er” går *fra* primært å fokusere kvinner og deres vilkår, bidrag og kompetanser, *gjennom* studier av kjønning av organisasjoner og institusjoner og *over til* stadig mer grunnleggende problematiseringer av kunnskaps- og legitimeringsprosesser i moderne vitenskap og forskning. Skal det gi mening å snakke om og arbeide for integrering av kvinneforskning utover humaniora og samfunnsvitenskap, krever det at kvinneforskningen i større grad åpner for at vitenskapsproblematiserende prosjekter også *gjenkjennes* som kvinneforskning. Det finnes miljøer i Norge og i Sverige, men de usynliggjøres lett når det for eksempel rapporteres fra nasjonale aktiviteter. Jeg har selv deltatt på flere møter med nordiske koordinatorene for kvinneforskning hvor slike miljøer og prosjekter stadig ”glemmes” i rapporteringsrundene.⁷⁵

I en artikkel publisert i *Nora* 1/95 beskriver Catharina Landström hvordan hun etter et studieopphold i Tyskland kom hjem med intensjonen om å lage en komparativ studie over svenske og tyske kvinneforskere arbeid med bio- og genteknologiske spørsmål. Men i den svenske kvinneforskningsoffentligheten var det ingen ting å finne; ”Feminist journals in Sweden do not touch on issues of genetic science or technology at all”. Hun spekulerer ikke mye over årsaken til dette, men skriver at ”... Swedish academic feminism has had its stronghold in the social sciences and the humanities, and has mainly left the content of the natural sciences and technology unscrutinized. Feminist discussions of these fields in Sweden has focused on the small number of women in them and on the difficulties women encounter when they try to make a career for themselves.” Som i Norge er det er kvinneforskning i samfunnsfag og humaniora og deres bidrag til likestilling i forskning som har dominert.

Men er dette fremdeles en gyldig karakteristikkk – diagnose - som en må ta høyde for i integreringsarbeidet? Sverige fikk allerede i 1993 et professorat i ”genus och teknik”, siden har det kommet flere innen teknikkområdet. Likevel tror jeg fremdeles forståelsen av hva kvinneforskning handler om (vad genusforskning är) og hvilke politikkfelt aktiviteten retter seg mot, kan sitte godt fast i statsfeminismen og frigjøringspolitikens rammer. I den nye Genussekretariates organ *genus* 3/99 under overskriften ”Dialog med biologien” får for eksempel biologen Tiiu Hansson beskrive hvordan hun har fått hjelp av genusforskningen⁷⁶ til å tolke, til å stille spørsmål ved sin forskerrolle samt å få syn på den undertrykkende ”könsordning som ofta råder på institutionerna”. Samtidig påkalles formodentlig myke fag som humaniora for å kontrastere det som foregår i naturfagene/biologien; der tar forskerne makten over sitt objekt og manipulerar det.⁷⁷

I et forslag til ny forskningsrådsstruktur⁷⁸ i Sverige slås det fast – uten videre begrunnelse - at genusforskning hører hjemme i samfunnsfag og humaniora. Dersom dette tas til følge, vil det også få alvorlige konsekvenser for integreringsarbeidet. Jeg kan avslut-

⁷⁴ Henviser her til diskusjonen ovenfor om hvilke forståelsesrammer som er dominerende i norsk kvinneforskning, og hva de ulike rammene gir muligheter for å identifisere som ”kvinneforskning”.

⁷⁵ Nordisk institutt for kvinne- og kjønnsforskning spiller også en rolle i dette.

⁷⁶ Nærmere bestemt gjennom et kurs i genusforskning ved Centrum för kvinnoforskning; Stockholms universitet.

⁷⁷ Om nødvendig; se Keller 1992 og Wagner 1992 for en kraftig kritikk av slik reproduksjon av stereotipe forestillinger uten forandringspotensiale.

⁷⁸ *Att finansiera forskning och utveckling: Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering* Stockholm 1999.

ningsvis tenke meg å sette det på spissen ved å hevde at også integrering i samfunnsfag og humaniora vil være avhengig av at vi får opp genusforskning i andre fagområder. Arbeidet med vitenskapsspørsmålet som igjen aktualiserer spørsmål om kontrakter, om grunnleggende vitenskaps- og politikkforståelser og dermed behovet for å utvikle den (kvinne)forskningspolitiske kompetansen, ser i et internasjonalt perspektiv foreløpig ut til å trives best i nærkontakt med teknovitenskapene.

Litteratur

Armstrong & Tennenhouse 1989 *The Violence of Representation* London

Asdal, Kristin 1997 "Vitenskap som våpen? Om å bringe meningen tilbake i kunnskapssproduksjonen" i *ARR* 4/97

Att finansiera forskning och utveckling: Rapport från Arbetsgruppen för fortsatt beredning av myndighetsstruktur för forskningsfinansiering Stockholm 1999

Dahl, Sonja 1999 *Samverkansgruppen för tvärvetenskap, genusforskning och jämställdhet: Utvärdering* Stockholm, oktober 1999

de Lauretis, Teresa 1986 "Feminist Studies/Critical Studies: Issues, Terms, and Contexts" i *Feminist Studies/Critical Studies* de Lauretis (ed) Bloomington

Diamond & (eds) 1988 *Feminism & Foucault: Reflections on Resistance* Massachusetts

Diprose & Ferrell (eds) 1991 *Cartographies: Poststructuralism and the Mapping of Bodies and Spaces* North Sydney

Eeg-Henriksen, Frida 1998 "Om "sær"organisering, integrering og forskningspolitisk rådgivning" *Kvinneforskning* 3-4/98

Eide, Kjell 1996 "Hvem skal informere politikken?" *Nytt Norsk Tidsskrift* 3-4/96

Flax, Jane 1983 "Political Philosophy and the Patriarchal Unconscious" i *Discovering Reality* Harding & Hintikka (eds) Dordrecht 1987,

Flax, Jane 1987 "Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory" i *Signs* vol 12 no 4

Flax, Jane 1992 "The End of Innocence" i *Feminists Theorize the Political* Butler & Scott (eds)

Fujimura, Joan 1992 "Crafting Science: Standardized Packages, Boundary Objects, and Translation" i *Science as Practice and Culture* Pickering (ed) Chicago

Fujimura, Joan 1996 *Crafting Science: A sociohistory of the quest for the genetics of cancer* Cambridge MA

Gulbrandsen, Elisabeth 1990 "Vitenskap er ingen frøkensport" i *Nytt om kvinneforskning*, 2/90

- Gulbrandsen, Elisabeth 1990 "Från kollektiv glömska till kollektiv kompetens? (Kvinn)forskning och förändring" i *Naistutkimus/Kvinnoforskning* 2/90
- Gulbrandsen, Elisabeth 1998 "Forskningspolitiske (pr)øvelser" *Kvinneforskning* 1/98
- Gulbrandsen, Elisabeth 1998 "Lojalitet, interesserepresentasjon ... og noen presiseringer" *Kvinneforskning* 3-4/98
- Gulbrandsen, Elisabeth & Aas Gro Hanne 1997 "Politikk, kjønn og teknologi i forandring? Samtale med Joan Greenbaum" i *Kvinneforskning* 2/97
- Grozs, Elizabeth 1990 "Conclusion: A note on essentialism and difference" i *Feminist Knowledge: Critique and Construct* Gunew (ed) New York
- Hallén, Arvid 1999 "Direktøren har ordet" i *Forskning* 7/99
- Halsaa, Beatrice 1998 "Forskningsforandring" *Kvinneforskning* 3-4/98
- Halsaa, Beatrice 1999 "Vag, men villig? Kommentar til "Forskning ved et tidsskille" (St.meld. 39 1998-99)" *KILDENs nettsider* 17.11.99
- Hansson, Tiiu / Palm, Mimmi 1999 "Dialog med biologien" *genus* 3/99
- Haraway, Donna 1991 *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* London
- Haraway, Donna 1997 [*Modest Witness@Second Millennium*](#). New York
- Harding, Sandra 1986 *The Science Question in Feminism* New York
- Haugestad, Anne 1999 "Fair share-tenkningen som ramme om bærekraftige framtidbilder og identitetsprosjekter" under trykking i *Kvinneforskning* 4/99
- Haukaa, Runa (red)1986 Lis Haugaard i intervju med Jone Salomonsen og opprinnelig trykket i *Kjerringråd, gjenoptrykk* i *Forslag til forandring* Oslo
- Hollway, Wendy 1989 *Subjectivity and Method in Psychology: Gender, Meaning and Science* London
- Holter, Harriet 1995 "Åpningsforedrag" *Kjønn og samfunn i endring*. Rapport fra en avslutningskonferanse. Norges forskningsråd
- Innstilling til Stortinget nr 231, 1991-92
- Jaggar & Bordo 1989 (eds) *Gender/Body/Knowledge: Feminist Reconstructions of Being and Knowing* New Brunswick
- Kallerud, Egil 1998 "Grunnforskning i krise?" *Grunnforskning i innovasjons- og forskningspolitikk. Rapport fra NIFU og STEP-gruppen* Kallerud (red) NIFU Rapport 2/98

- Keller, Evelyn Fox 1985 *Reflections on Gender and Science* New Haven
- Keller, Evelyn Fox 1992 *Secrets of Life, Secrets of Death: Essays on Language, Gender and Science* New York
- Konstituering av kjønn fra antikken til moderne tid*, Norges forskningsråd 1995
- Landström, Catharina 1995 "No big deal – feminism and genetics in Sweden" *Nora* 1/95
- Lather, Patti 1991 *Getting Smart: Feminist Research and Pedagogy with/in the Postmodern* New York
- Latour, Bruno "Naturen som høyesterett" i *Morgenbladet* 10/12 1999
- Martinsson, Lena 1999 *genus* 4/99
- Regjeringens proposition 1996/97:5, Forskning och samhälle*
- Saarinen, Aino 1989 "Kvinnoforskningens interventionsprosjekt – problem och utmaningar" *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 3/4
- Sachs, Wolfgang 1993 "Global Ecology and the Shadow of 'Development'" i Sachs (ed) *Global Ecology: A New Arena of Political Conflict* London
- Saksfremlegg til Norges forskningsråds hovedstyre 86/96
- Samverkansgruppens årsrapport for 1998*
- Skjeie, Hege 1991 "Forskjellenes retorikk. Kvinneintegrasjon i elitepolitikken" i *Nye kvinner – nye menn* Oslo
- Slagstad, Rune 1998 *De nasjonale strateger* Oslo
- Smirthwaite, Goldina 1999 *genus* 4/99
- Spivak 1988 *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics* New York
- Stortingsmelding nr 43, 1991-92
- Strateginotat for samfunnsvitenskapelig forskning* Kultur og samfunn, Norges forskningsråd 1997
- Sørhaug, Tian 1997 "Studier i det sosiologiserte samfunn" i *Om verdien av samfunnsforskning: Artikler utarbeidet til Strateginotat for samfunnsvitenskapelig forskning* Norges forskningsråd
- Taksdal & Widerberg (red) 1992 *Forståelser av kjønn* Oslo

Traweek, Sharon 1992 "Border Crossings: Narrative Strategies in Science Studies and among Physicists in Tsukuba Science City, Japan" *Science as Practice and Culture* Pickering (ed) London

Wagner, Ina 1992 "Connecting Communities of Practice: Feminism, Science, and Technology" i *Women's Studies Int. Forum* Vol 17, Nos 2/3

Whitford, Margaret 1991 Luce Irigaray: Philosophy in the Feminine London

Young, Iris 1985 "Humanism, gynocentrism and feminist politics" *Women's Studies Int. Forum* Vol 8 no 3

Aas, Gro Hanne (1999) "Kvinneforskningens samfunnskontrakt", bilaga 9 i denne rapport

Bilaga 7.

Det forjættede land ”revised”

Kønnsforskning og forskningspolitik Danmark – Sverige

Hilda Rømer Christensen, Ph.d.
Koordinator for Kvinde- og Kønnsforskning
Danmark.

B7.1. Inledning

Lad mig til en start sige, at det har været utrolig interessant at få lejlighed til at se det forjættede svenske land ”indefra” som medlem af *Expertgruppen för genusforskningens integrering* under *Samverkansgruppen för Tvärvetenskap, Genusforskning och Jämställdhet*. Selv om der selvfølgelig har været nuancer i forståelserne af problemstillingen i expertgruppen så har selve eksistensen af en sådan, været et tegn på, at *statsmagten* ønskede denne sat på dagsordenen.

Mere konkret var gruppens kommissorium at arbejdet for en øget bevidsthed om kønsperspektiv i forskningen. Dagsorden ved møderne har koncentreret sig om to felter: Dels spørgsmålet om hvordan kønnsforskning defineres og placeres i den aktuelle forsknings- og samfundspolitiske debat. Dels har der været debat om konkrete strategier indenfor de enkelte forskningsråds ressorts. Jeg vil i det følgende kort redegøre for nye forskningspolitiske tiltag i Danmark og sammenholde dem med svenske initiativer. Derudover vil jeg diskutere nogle temaer i nærværende rapport. Dette vil jeg gøre ved at udvikle nogle synspunkter på den overordnede debat om definitioner og placering af kønnsforskning i forhold til en moderne og en postmoderne begrebsverden. Jeg bruger ordet kønnsforskning som et overbegreb for forskning, der andre steder benævnes som kvindeforskning, feministisk forskning, mandeforskning – og altså også genusforskning.

B7.2. Kønnsforskning og forskningspolitik Danmark – Sverige:

Svensk forskningspolitik i de sene 1990ere tager sig imponerende ud. I hvert fald set med danske øjne.

Først var der udredningen *Viljan att veta och viljan att förstå* fra 1996⁷⁹, som lagde grunden til styrkelse af kønnsforskningens institutioner i form af professorater, tema genus i Linköping samt oprettelse af et sekretariat for genusforskning i Göteborg. I samme bevægelse var der oprettelsen af *Samverkansgruppen*, hvis formål var at fremme tværvidevidenskabelighed, at øge bevidstheden om kønsperspektiv i forskningen samt at yde en indsats for ligestilling. Der har i tilgift været ligestillingsinitiativer i form af de såkaldte Thamprofessorater og oprettelsen af et stort antal doktorandstillinger til underrepræsenteret køn, som også kom genusforskningen til gode.

Set fra Danmark har der i Sverige været tale om en bemærkelsesværdig udvikling, som også har inspireret danske tiltag. Beklageligvis har de bedre forhold i Sverige også be-

⁷⁹ *Viljan att veta och viljan att förstå*. Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning. SOU 1995: 110. Utbildningsdepartementet.

tydet et *brain-drain* fra den danske kønsforskning, der i forvejen er svagt funderet på universiteterne. Men det er naturligvis først og fremmest et dansk problem.⁸⁰

De fleste danske forskningspolitiske initiativer på feltet har haft ligestilling og ikke kønsforskning som fokus. Alligevel berører mange af initiativerne også kønsforskning direkte og indirekte. Blandt initiativerne kan nævnes

- Bertel Ståhle: *Forskningspersonale og forskerrekruttering på de højere uddannelsesinstitutioner i Danmark*, 1993 og *Kvinder og mænd i dansk universitetsforskning i 1990'erne*, 1999. Rapporter udarbejdet på foranledning af først undervisningsministeriet, siden forskningsministeriet. Trods de skævheder, som rapporterne viste i kønssammensætningen, har konklusionerne været meget forsigtige. Rapporterne er efterfølgende blevet kritiseret af danske kønsforskere.⁸¹
- *Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskningen*. Et forskningsinitiativ, iværksat på tværs af de 6 forskningsråd med en bevillingsramme på 10 millioner danske kr. Formålet er ud fra en tværfaglig tilgang at undersøge forskningsbetingelser, miljøer og traditioner med henblik på at indkredse eventuelle biologiske, socialiseringsmæssige, kulturelle og samfundsmæssige og organisatoriske barrierer. Til projektet er knyttet en følgegruppe bestående af politikere o.a. og formålet er at forskningsresultaterne skal omsættes i praktisk politik. Projektet løber over 5 år og afsluttes i indeværende år 2000.⁸²
- *Jytte Hilden*, dansk forskningsminister 1997-1998, iværksatte en række initiativer, som var inspireret af de svenske programmer i THAM perioden bl.a.:
- Publikationen *Kvinder, Kvalitet og Forskning*, hvori der blev fremlagt en såkaldt 11 punkts plan for ligestillingsinitiativer. I et af punkterne hed det, at kønsforskning skulle opprioriteres. Det indebar bl.a. analyser af problemer vedrørende forskningsprioritering, kønsbundne forskningsinteresser og mænds dominans i forskningsverdenen. Der blev også peget på det generelle behov for kønsforskning indenfor alle samfundsområder. Endelig blev der henvist til at EU parlamentet havde foreslået kønsforskning indarbejdet som gennemgående tema i EU's 5. rammeprogram for forskning og teknologi.⁸³
- *Udvalget for Ligestilling i Forskning* blev nedsat i umiddelbar forlængelse heraf og udmøntede Hildens 11 punkts plan i rapporten *Ligestilling i Forskning*. Heri blev der bl.a. peget på at projektet om kønsbarrierer i forskningen burde følges op af

⁸⁰ Med ansættelsen af Drude Dahlerup, Nina Lykke og sidst Bente Rosenbeck som professorer i genusforskning ved henholdsvis Stockholm Universitet, Linköping Universitet og Universitetet i Lund.

⁸¹ Bertel Ståhle: *Forskningspersonale og forskerrekruttering på de højere uddannelsesinstitutioner i Danmark*, 1993 og *Kvinder og mænd i dansk universitetsforskning i 1990'erne*, 1999. Se også kritikken i Inge Henningsen et al: *Reduktionisme og kønsfordeling i forskerverdenen, replikker til Bertel Ståhle: Kvinder og mænd i dansk universitetsforskning i 1990'erne*. Arbejdsrapport nr. 5. 1998. Køn i den akademiske organisation. Se også Bente Rosenbeck: "Når meget bliver til meget lidt. Danmark er god til at sylte ligestilling- især når det gælder universiteterne." In *Forum for køn og kultur* (web-tidsskrift) 27.8. 1999.

⁸² Resultater publiceres løbende i rapportserien *Køn i den akademiske organisation*. Institut for Statskundskab, Københavns Universitet Rosenborggade 15, 1130 København K. att. Thomas Berg: tlf. 3532 3383 samt i rapportserie fra Videncenter for læreprocesser. Aalborg Universitet.

⁸³ *Kvinder, Kvalitet, forskning*. Forskningsministeriet. December 1997.

forskning på områder som: køn og videnskabelige kvalifikationer, implementeringsprocesser og konsekvenser af ligestillingsinitiativer i forskning samt erhvervsforskning og køn.⁸⁴

- *FREJA programmet, (Female Researchers in Joint Action)*, hvor der blev afsat 78 mill. danske kroner til kvindelige forskere indenfor alle områder. Interessen for programmet var overvældende og der indkom 327 ansøgninger til en samlet værdi af 2.2. milliarder danske kr. Mange kvalificerede projekter og forskere blev følgelig afvist. Også en række kønsforskningsprojekter fik penge ved den lejlighed, bl.a. et om cyborgs og cyberspace og et andet projekt om social integration og marginalisering med fokus på køn. FREJA programmet løber over 3 år (1999-2002). Fra flere sider, bl.a. fra danske kønsforskere er det blevet foreslået den siddende forskningsminister at gentage programmet. Målet er at få kvinder på banen både som kønsforskere og som kvinder.
- *De enkelte forskningsråd* har lavet handlingsplaner for ligestilling og iværksat evalueringer af bevillingspraksis og forskningsprioriteringer. Også disse planer overskrider flere steder et snævert ligestillingsperspektiv. I en nyligt publiceret undersøgelse fra Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd (SSF), *Køn og bevillinger* bliver det fastslået, at rådet ikke diskriminerer de kvindelige forskere og at kvinder behandles ud fra samme kriterier som mænd. Men det er mænd, som søger og får de største bevillinger. Når det gælder individuelle bevillinger er der ikke forskel på køn. Desuden ligger hovedparten af de kvindelige ansøgere indenfor sociologi og antropologi, mens der er meget få kvinder indenfor økonomi. Rådet bebuder at det i fremtiden vil forsøge at ændre kønsfordelingen ved bevillingerne.⁸⁵ Foreløbig er der opslået 5 post doc. stipendier, der skal medvirke til at fremme ligestillingen, især indenfor områder hvor kvinder er svagt repræsenteret. Også det Humanistiske Forskningsråd har i sin ligestillingsplan sammentænkt ligestilling og forskningsområder.

Sammenfattende har de forskningspolitiske initiativer i Danmark haft til formål at demonstrere og i nogle tilfælde ligefrem at neutralisere debatten om den skæve kønsfordeling i academia. Når og hvis initiativerne inddrager forskningens indhold, er det blevet gjort på et bredere grundlag end det, som har været ekspertgruppens kommissorium, nemlig at se direkte på mulighederne for at fremme et kønsperspektiv i forskningen.

Et sådant perspektiv på den danske forskning kunne bestemt være tiltrængt. Dansk kønsforskning har opvist fine resultater og står i dag står som et velorganiseret forskningsområde nationalt og internationalt. Men der savnes ressourcer både til fastholdelse af forskningens kvalitet og til at konsolidere feltet på institutionerne. En undersøgelse af den samfundsvidenskabelige forskning i Danmark viser, at det kun er 1 % af disse forskere, der har køn som forskningsområde. Alt i alt er der kun 1 ud af 10 forskere, der forsker i det, der kaldes det civile samfund, f.eks. familie, barndom, ungdom, kultur og indvandrere. Pointen i undersøgelsen er, at de svage områder står i fare for at dø ud. Og

⁸⁴ *Ligestilling i forskning*. Rapport fra Udvalget for Ligestilling i Forskning. Forskningsministeriet. November 1998.

⁸⁵ Inge Henningsen, Peter Gundelach, Katarina Juselius: *Køn og bevillinger*. – En undersøgelse af sammenhængen mellem køn og bevillingspraksis i Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd i perioden december 1997- maj 1998. Udgivet af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Randersgade 60, 2100 København Ø.
e-mail: forsk@forsk.dk

det er i den sammenhæng ikke nok, at de får tilført flere cigarkassemidler. En forudsætning for overlevelse er, at emnerne indgår i institutionernes forskningsprofiler.⁸⁶ Alt i alt kan man således godt undre sig over, at spørgsmålet om kønsperspektiv i forskningen ikke optræder som et centralt og selvstændigt emne i den danske forskningsdebat ligesom i Sverige.

Som sagt spiller svensk forskningspolitik på dette punkt en laboratorierolle for de muligheder, der sonderes i Danmark. Det fremgår af konkrete erfaringer og forslag i nærværende rapport. F.eks. når det gælder angivelse af kønsperspektiv i forskningsprojekter. I Danmark har dette været foreslået som en frivillig ordning, hvor igennem eventuelt interesserede kunne hente ekspertise ind til udfyldelse af et kønsperspektiv. Ideen om at ansøger selv kan foreslå faglige bedømmere og forslaget om offentliggørelse af de faglige vurderinger, kan sikkert også lette integrationen af køn på områder, hvor ekspertise ikke findes i rådene. Endelig er spørgsmålet om, hvordan man kvalificerer og dynamiserer et kønsperspektiv i forskning af yderste relevans og bør oplagt indgå i fremtidige diskussioner.

Omvendt kan man i ekspertgruppens rapport godt savne den bredere kontekstualisering af forskningsprioriteringer – økonomiske og indholdsmæssige, som de danske forskningsråd er begyndt at praktisere. Måske kan ekspertgruppens arbejde følges op af en sådan kontekstualisering? Såfremt et sådant materiale allerede findes ville det være oplagt at samarbejde med det, der nu foreligger om køn.

B7.3. Kønsperspektiv mellem det specielle og det generelle

Mere overordnet bevæger bidragene i denne rapport sig, trods de mangfoldige indfaldsvinkler, i spændingsfeltet mellem det specielle og det generelle eller universelle. Nemlig mellem at opfatte et kønsperspektiv som noget specielt, der angår konkrete mænd og kvinder på den ene side og så på den anden side kønsperspektiv opfattet som noget universelt, der anslår et alment videnskabskritisk perspektiv. Dette spændingsfelt blev allerede tematiseret af den amerikanske historiker Joan Scott i 1980'erne, da hun argumenterede for at arbejde med køn, magt og kontekst fremfor kvinder i en afgrænset kvindekulturel enhed.⁸⁷ Det spørgsmål, som stod tilbage var imidlertid, hvordan kvinde og køn skulle indgå i denne nye kontekst og om der blot ville blive tale om en kritisk strategi i almindelighed. En, hvor kvinde- og køn igen stod i fare for at forsvinde.

Det kritiske korrektiv til EU's 5. Rammeprogram, som blev udarbejdet af hollandske kønsforskere må her fremhæves som forbilledligt i vægtningen af både de generelle videnskabskritiske perspektiver og så det, der specifikt angår kvinde og køn.⁸⁸

Kønnsforskning har i Sverige som andre steder stået svagt *udenfor* humaniora og samfundsvidenskab, selv om der er iværksat særlige initiativer på feltet, som f.eks. tema Genus ved Luleå Universitet. Alligevel er det i tilknytning til naturvidenskab og tekno-

⁸⁶ Heine Andersen: *Samfundsforskning i Danmark – hvad forskes der i?*

Sociologisk Rapportserie nr. 2. 1999. Sociologisk Institut, Københavns Universitet samt artiklen "Samfundsfag overser svage grupper". Interview med Heine Andersen. i *Magisterbladet* nr. 9. 12. maj. 1999.

⁸⁷ Joan Wallach Scott: *Women in History: The Modern Period, Past and Present*, no 101, 1983.

⁸⁸ Renée C. Hoogland: *Gender and/in European Research. The Fifth Framework Programme of the European Community for Research, Technological Development, and Demonstration Activities 1998-2002*. Utrecht 1999.

logi, at de måske mest afgørende spørgsmål og perspektiver for kønsforskningen tematiseres i disse år. Det sker i udpegningen af nye ideologiske grundfigurer f.eks. i menneske maskine begrebet, *cyborgbegrebet*, som underminerer den gamle ”moderne” forståelse af natur og kultur som to adskilte størrelser. Det er indsigter, som har omfattende implikationer for forholdet mellem forskning og samfund, hvilket indlæggene fra naturvidenskab og teknologi i nærværende rapport vidner om. Formuleringen af denne nye position i front mod en gammel er endnu mere udtalt i de norske bidrag fra Elisabeth Guldbrandsen og Gro Hanne Aas.

Lad mig straks sige, at jeg finder det uendelig frugtbart at kønsforskere beskæftiger sig med at afsøge de epistemologiske og politiske muligheder i denne bevægelse. Imidlertid synes jeg også at disse udkast står i fare for at afsætte nye uholdbare dikotomier mellem nyt og gammelt. Derfor vil jeg godt fokusere på dette brud og forsøge at klargøre det rent begrebsligt under overskriften mellem det moderne og det postmoderne.

B7.4. Mellem det moderne og det postmoderne

Hovedlinjer i denne stærkt forenklet sagt- bevægelse fra modernitet til postmodernitet er angivet i vedhæftede skema, hvor nøgleord og begreber for henholdsvis det moderne og det postmoderne er indsat i to søjler. Fokuseringen gælder politisk kultur og forholdet mellem forskning og politik herunder kvinde-kønsforskning.

Formålet med denne modstilling er ikke endnu engang at opstille og fastfryse nogle (uovervindelige) dikotomier. Det, som jeg ønsker at fokusere på er mellemrummet mellem de to begrebs- søjler. Der har i lang tid, måske mest intenst i 1980erne foregået en debat om selve epokebegrebet, omkring definitioner af det postmoderne. Var det, som vi var og er vidne til og som blev synligt på mange felter i kulturen, blot en eksaltering eller forskydning af det moderne, en senmoderne knast på hele den moderne konstruktion? Eller var og er vi allerede indtrådt i den postmoderne epoke med helt nye og anderledes kulturelle koder og kendetegn?

Der har i denne debat været forskellige begrebslige bud på denne bevægelse, som udsiger noget om implikationerne og fortolkningen af historisk-kulturel forandring. Der har været tale om begreber, som i større eller mindre grad fokuserer på sammenhængen mellem de to søjler, mellem det, der var og det, som er på vej. Nemlig begrebet *metamorfose* (Peter Bürger), begrebet *implosion* (Jean Baudrillard) og begrebet *oversættelse/ translation eller transkodning* (Donna Haraway). I hvert fald Baudrillard og Haraway har været centrale i kvinde- kønsforskningens debatter, mens Bürger kan tilføre diskussionen ny indsigt. Den sammenhæng som anslås mellem de to søjler siger tillige noget om, hvor radikalt bevægelsen eller det epokale skred opfattes. Ligesom den anslår indlejringen eller overlejringen af det moderne i det postmoderne. Peter Bürger er her mere moderat end Donna Haraway, som er den mest radikale.

Den tyske avantgardeteoretiker Peter Bürger opererer i sin bog *Theorie der Avantgade* fra 1974 med nogle grundfigurer for sammenhængen mellem epoke og den kritik/måde, det er muligt at opfatte og historisere epoken på. Han skelner mellem det, som han kalder *systemimmanent* kritik, der sigter på den kritik, der kommer til udtryk indenfor en given samfundsepoke eller institution på dens eget værdigrundlag. Overfor det stiller han begrebet *selvkritik*, forstået som en kritik, der udfolder sig når en sammenhæng eller

en institution overskrider sit eget værdigrundlag. Peter Bürger demonstrerer, at det først er i den selvkritiske fase, at muligheden for at nå til en (objektiv) forståelse af den institution, som kritikken omfatter, er til stede. ”Forståelsen af en kultur udvikles ikke i kulturen selv, men bliver til som redskab for dens overskridelse. Forståelsen er i den forstand fremadrettet, for den er led i en overvindelse af det, den omfatter med sine fortolkninger. Men den er også bagudrettet, for med fortolkningerne griber den fat i et kulturelt erfaringsstof, som svinder jo længere ud i horisonten, jo længere forståelsen skrider fremad. Forståelsen er i sin art en erindringsaktivitet, der i grebet bagud afstøder det, der begribes. De hverdagsaktive fortolkninger kan omfatte forståelsesformer af ikke-kritisk og identifikatorisk art. Men uanset, hvor omfattende og hvor mangeartede de er, så skiller de sig ud fra de overskridende forståelsesformers erindringsbevægelse, som først udfolder sig i det moment af udviklingen, hvor det, forståelsen omfatter med sine fortolkninger, er på vej til at dø. Forståelsen af en kultur kulminerer i den kultur, der overvinder den.”⁸⁹ Ifølge Peter Bürger er fortolkning eller historisk forståelse altså først mulig, når det, der fortolkes (allerede) er historie, mere end liv og mulighed. For ham er bruderfaringen eller liminaliteten altså ensbetydende med mulighederne bagud: en forståelse og egentlig erkendelse af det tilbagelagte.

Når det gælder kvindeforskningens historie, kan der opregnes en del eksempler på systemimmanent kritik, som er forbundet med 70erne og de tidlige 80ere. Efterfulgt af den selvkritiske fase, som er forbundet med en større epokal bevægelse over i det postmoderne. Peter Bürgers begreb er metamorfosisk i den forstand, at forståelsen af det tilbagelagte dukker op i de nye former.

Den franske sociolog Jean Baudrillard opererer med en mere radikal (kulturel) forsvindingstese, som er sammenfattet i ordet *implosion*. Hans tese er, at virkeligheden er ophørt med at eksistere i det postmoderne samfund, at virkeligheden er imploderet og erstattet af simulakrer eller gøglebilleder. Han siger det lidt indviklet på denne måde. ”Alle ting hører op i deres fordoblede simulation og det er tegnet på, at en cyklus er afsluttet. (...) en cyklus afsluttes i et simulakrumspil, hvor alt genspilles før det dør, og hvor alt så vælter omkuld langt bag sandhedens horisont. På den anden side af cyklen, som er det reelles forfald, er kun hemmeligheden eller magtens iscenesættelse operationel, men dette (altså magtens iscenesættelse) er tegnet på, at magtens substans, efter dens uophørlige ekspansion gennem flere århundreder, er i færd med at implodere på voldsom vis, at magtens sfære er i færd med at trække sig sammen (...) til et sort hul, som opsuger det reelles substans.”⁹⁰

En dansk kvindeforsker, Lis Haugård, anvendte i slutningen af 1980erne denne model til at udfordre den eksisterende kvindeforskning og dens politikforståelse. Hun talte om kvindebevægelserne som iscenesættelser: ”måske var kvindebevægelsernes højtid et teaterstykke, der satte kvinden som tegn i scene med masser af larm!!! Og hun beskriver linjen i kvindeopfattelsen: (den brudte syntaks er del af stilen): ”fra at være intet (forskelsestegn sættes ind) – noget bestemt (moder, krop etc.) bliver kvinde (igen til tegn uden indhold) kønnet frit) måske er derfor kvinder skuespillere: fordi denne passage fra at være intet/noget til at være tomt tegn i udviklingen må gen-tages genageres.” Lis Haugård bruger grundfigurerne fra bl.a. Baudrillard til at løsgøre kønnet fra enhver

⁸⁹ Her citeres fra: Johan Fjord Jensen: *Kulturhistoriens forvandringsformer*. Arbejdsrapport. Center for Kulturforskning ved Aarhus Universitet 1988.

⁹⁰ Jean Baudrillard: *At glemme Foucault*. København 1982

essens og at gøre det til et tomt begreb og med det kaster hun et blik (tilbage) på kvindebevægelserne, der nu fremtræder i det, der er kaldt kvindelighedens maskerade.⁹¹

Endelig er der begrebet *transkodning*, som er udviklet af den amerikanske biolog Donna Haraway. I sit berømte essay *A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist Feminism in the Late Twentieth Century* fra 1985 anvender hun ordet *transkodning* som et forandringsbegreb for videnskab og kultur. Ifølge Haraway signifierer *transkodning*, "a complex process of displacement, substitution, and transposition from one genetic discursive code to another."⁹²

Om relationerne mellem den højre og venstre søjle siger hun, idet hun selv præsenterer søjler knyttet til en række natur/kultur og tecnoscience begreber: "Transkodning eller *translation* er en tovejsproces, hvor de forskudte termer på højre side på en gang absorberer og retroaktivt redeterminerer budskabet fra venstre side, som de forskyder. Denne retroaktive evne gør *transkodning* til en tovejs proces, ligesom i poststrukturalistisk teori, hvor der er blevet stillet spørgsmålstejn ved identiteten og stabiliteten i enhver "original" tekst." (Crew: 892, egen oversættelse). Derudover opererer Haraway med en radikal tese om, at denne *transkodning* er en proces, uden signifikante bindinger til fortiden. Der er tale om en radikal fremadrettet proces, hvor der ikke mistes noget (substantielt) i "oversættelsen". Samtidig er processen ikke motiveret af et undertrykt tab af det, der var tidligere.

Det betyder, at Haraways projekt er befriet for afmægtig patos og sentimentalitet over det forgangne eller det tabte. Hun bygger, som det er sagt, på en anderledes *etisk realisme*, end den, der informerer mange mandlige teoretikere. Det indebærer at hun mere end de fleste fokuserer på nuet og på fremtiden. Hun fremhæver ikke modkulturelle frigørelsesbevægelser, men heltinder, der forstår at manipulere koderne. (Crew: 899-1000) Spørgsmålet er om hele Haraways cyborg univers og forsøg på at beskrive en ikke-dualistisk verden er mulig, uden at blive intetsigende. Det er der delte meninger om.⁹³

I en række bidrag til denne rapport kan man iagttage en metamorfosisk bevægelse, en bevægelse fra at stå inde i kvindeforskningen og formuleringen af det, der med Peter Bürgers ord hedder en systemimmanent kritik – til at overskride dette grundlag og til i højere og højere grad at formulere et selvkritisk standpunkt. Det ligger navnlig i GuldbRANDSEN og AAS forslag om at se på den tidlige kvindeforskning som bundet til et kvindedeperspektiv, til et frigørelsespolitisk grundlag og i forslaget om at analysere den som mobiliseringsretorik.

Introduktionen af Giddens begreber om frigørelses- og livspolitik virker som gode analytiske redskaber til bestemmelse af gamle og nye politiske former. Frigørelsespolitik ses her som bundet til den moderne politikforståelse, der indebærer en forestilling om politik "for andre". Mens livspolitik anslår en sen- eller postmoderne forestilling om politik, som bundet til identitet, krop, selv og etiske valg. Og endelig er der pointen om at de utopiske potentialer ikke blot ligger i en spejlven-ding af det eksisterende/ den

⁹¹ Lis Haugård: *Postfeminisme*. Arbejdsnotat 1. Cekvina 1987. Synsvinklen er bl.a. udviklet i Hilda Rømer Christensen: "Historie, feminisme og poststrukturalisme", in *Årbog for arbejderbevægelsens historie*. København 1993.

⁹² Jonathan Crew: "Transcoding the World. Haraway's Postmodernism" in *Signs* 1997: vol 22, 4: 892

⁹³ For en udbygning af dette synspunkt, se Margaretha Järvinen: "Kön som text. – om den sociale konstruktivismens grænser". In *Kvinder, køn & forskning*. 2. 1996.

eksisterende dystopi, som kan være et fint startpunkt for at tænke de her ting anderledes.

Vender man med disse briller på tilbage til spørgsmålet om bevægelsen fra den moderne til den postmoderne forestillingsverden, er det klart, at udviklingen fra frigørelsespolitik til livspolitik indenfor kønsforskningen har haft forskellige forløb i de nordiske lande. Min vurdering er, at opbruddet i Danmark har været heftigere og hurtigere end i det øvrige Norden. Det kan skyldes at frigørelsespositionen allerede var under nedbrydning indefra, og at det postmoderne opbrud blot blev et symbol på dette. Bl.a. har statsfeminismen aldrig været så udviklet i Danmark sammenlignet med det øvrige Norden, ligesom dansk kønsforskning altid har været mere fagkritisk og anarkistisk.⁹⁴ I Norge og Sverige, hvor statsfeminismen og dermed bindingen til et moderne udsyn har været mere konsolideret er denne proces forløbet anderledes. For Norges vedkommende ser opbruddet, som det fremgår af bidragene i denne rapport, endnu ud til at være uafsluttet. Når det gælder Sverige er det mit indtryk, at opbruddet slet ikke har fundet sted endnu. Måske er denne rapport en begyndelse? Sverige er på mange måder et land, hvor undertrykkelses- og frigørelsesparadigmet stadig er virksomt. Og netop dette er muligvis og paradoksalt nok, den mest grundlæggende forklaring på 1990ernes vellykkede forskningspolitiske interventioner.

⁹⁴ Se bl.a. Gro Hanne Aas: Forskningspolitiske (pr)øvelser. In *Kvinder, køn & Forskning* 2.2000. Tema: Mainstreaming.

	Moderne		Postmoderne
Politisk kultur	Frigørelsespolitik Politik ”for andre”	1)Metamorfose/ Peter Bürger 2) Implosion / Baudrillard 3) Transkodning/ Haraway	Livspolitik – afgørelse Identitet, krop, selv – etiske valg
	Kvindebevægelse kvindeorganisatio- ner. Multi issues Lighed – særart		cybernetværk- Lokale netværk Single issues konstruktion og fors- kydning af betydning
	Nationalstat		Overnationale regi- oner/ sammenslut- ninger
	udbygning af vel- færdsstat		Afmontering/ ”modernisering” af velfærdsstat
Forskning – politik			
	Forskning- samfund: legitimere national- stat /national enhed		Forsknings afhængigt samfund økonomisk vækst, globalisering, etnisk mangfoldighed
	(Positivisme) Marxisme, struktu- ralisme Psykoanalyse Overflade – kerne		Post- Strukturalisme Overflade – simulak- rer
	Kvindeforskning Kvindeinteresse, Kvindeperspektiv lighed -særart Overflade- kerne		Kønforskning – konstruktion og fors- kydning af betydning
	1930er-40er genera- tion?		1950er- 60ergeneration ?

Bilaga 8.

Forskningsrådsnämndens genusforsknings-program 1991 - 1999

Barbro Westerholm, ordförande,
Anne Marie Berggren, sekreterare,
i Forskningsrådsnämndens (FRN) genusforskningskommitté

B8.1. Inledning / Kort historik

På 1980-talet kom regeringens första satsning på kvinno- och jämställdhetsforskning genom att man inrättade delegationen för jämställdhet (JÄMFO) inom regeringskansliet. Dess primära uppgift var att utgöra en enhet för information, samordning och jämställdhetsfrågor. JÄMFO kom dock att handlägga ett och annat forskningsprojekt. I forskningspropositionen 1989/1990 konstaterade den dåvarande regeringen att nu var kvinno- och jämställdhetsforskning integrerad i övrig forskningsverksamhet och några ytterligare satsningar behövdes inte. Mot detta opponerade sig många kvinnor i riksdagen. I en sexpartimotion föreslog de en satsning på kvinno- och jämställdhetsforskning på tre miljoner kronor och att forskningsrådsnämnden (FRN) skulle få ansvaret för fördelningen av dessa medel. Dessutom föreslog de en miljon kronor i informationsmedel. Motionen bifölls av riksdagen.

Några år senare föreslog den dåvarande utbildningsministern, Per Unckel, nedläggning av hela FRN, inklusive genusforskningen. Återigen reagerade riksdagskvinnorna över partigränserna för att bevara satsningen på kvinno- / genusforskningen och att bevara FRN. Man lyckades också denna gång och FRN kom alltfört att axla ansvaret för denna forskning.

Riksdagskvinnornas satsning på kvinno- och jämställdhetsforskning / genusforskning kom i rätt tid. Antalet ansökningar steg snabbt under 90-talet från över 100 vid den första hastigt tillkomna utlysningen 1991 till nära 300 år 1997. De öronmärkta medlen inom FRN till genusforskning ökade genom regeringens beslut under årens lopp till c:a 10 miljoner kr. Det sammanlagda ansökningsbeloppet 1997 var det tiodubbla.

Inför 1997 stod det klart att antalet ansökningar att behandla för en enda kommitté blev för mycket. Under de följande tre åren 1998, 1999 och 2000 koncentrerade genusforskningskommittén sig därför på två områden *Genus, makt och institutionella förändringar* och *Genus, religion och moral*. Också här har genusvaret varit stort, även om antalet ansökningar minskade något jämfört med 1997.

Genomsnittligen har de öronmärkta medlen under årens lopp räckt till c:a 20 procent av projektansökningarna. Vid fördelningen av projektanslag inför 2000 erhöll 9 procent av de nya projekten medel. Det är därför en myt att genusforskningen skulle ha en särskilt gynnad ställning i forskarvärlden.

B8.2. Bakgrund och erfarenheter av hittillsvarande verksamhet inom FRN

Under ovanstående korta historik döljer sig som vanligt inre spänningar, policyfrågor och frågor om forskningsinriktning och forskningsinnehåll. Vi skall komma ihåg att vi i början av 1990-talet inte visste om vi skulle bevittna en anmärkningsvärt livaktig utveckling inom detta forskningsområde eller om det hela skulle gå i stå. Vad genusforskningskommittén inom FRN upplevde var de sinsemellan korsande, i varandra sammanvävda kraven från tre håll: från ett framväxande seriöst forskningsperspektiv som krävde alltmer teoretisk bakgrund, från kraven på samhällsrelevans som kan sägas ligga förborgad i riksdagskvinnornas satsning och från FRN som hade sin bestämda kultur och sitt bestämda uppdrag.

Konceptet för kommittén att möta dessa olika krav var öppenhet och kvalitet. Utlysningarna skulle vara breda. Dels motiverade genusforskningens utvecklingsstadium att genusperspektivet började tillämpas på många områden där det bidrog till forskningens kvalitet och nya insikter, dels ökade snart den växande konkurrensen kvaliteten i de bifallna ansökningarna.

Flyttningen av JÄMFO-sekretariatet från regeringskansliet till FRN signalerade behovet av en teoretisk fördjupning av forskningen. Samtidigt var, ur samhällelig synpunkt, behovet och engagemanget att få fram nya kunskaper och insikter om kvinnor och kvinnors verksamheter ur alla aspekter stort och många ansökningar handlade om det.

Kommittén hade stor hjälp att behålla insikten om samhällsrelevansen genom de öronmärkta medel på en miljon för forskningsinformation som förts över till FRN tillsammans med forskningsmedlen. Genom den klara öronmärkningen till information riktad mot *allmänheten* som FRN står för, fanns ingen risk för att de – i den gråzon som finns mellan forskningsutbyte och forskningsinformation – skulle glida över mot *forskarnas* intressen.

Samtidigt åstadkom de breda utlysningarna en nära kontakt med forskning över hela området, vilket medförde en vittomfattande kunskap inom genusforskningskommitténs sekretariat om vad som var på gång, vilka som forskade om vad, vad som fanns att diskutera och föra ut. Även för forskarna var denna möjlighet stimulerande. Det är FRN:s erfarenhet att forskare mycket gärna ställer upp för att försöka föra ut sin forskning till allmänheten.

I konceptet ingick också att kommittén som bedömde ansökningar skulle bestå av ”genusforskare”, d.v.s. forskare som ägnat sig åt kvinno/jämställdhets/köns/genus/feministisk forskning, med egen erfarenhet av att forska i detta perspektiv och som kunde forskningsläget. Det är denna kommittés erfarenhet och inriktning, som garanterar både kvaliteten och problematiseringen vid sidan av de självklara kraven på syfte, metod, relevans, nya kunskaper och insikter etc.

Om man skall söka sammanfatta de svårigheter kommittén mött under åren har det inte så mycket varit svårigheten att enas om ett slags mittfält vad beträffar genusforskning. I stället har två andra fenomen spelat in. Det ena har varit att olika discipliner och ämnesområden varit olika utvecklade. ”Ibland för man vara glad om de delat tabellerna på kvinnor och män” som en ledamot en gång uttryckte det. I hur hög grad man skall främja ett gryende genusperspektiv och i hur hög grad man skall prioritera problemati-

serande ansökningar på områden som kommit längre, är en fråga som lösts mer eller mindre ad hoc. Det har emellertid varit ett mindre problem.

Det andra fenomenet gällde bristen på pengar. *Antalet projekt som kommittén velat stödja har hela tiden vida överstigit antalet projekt som fått pengar.* Att projekten kommer från många svårjämförbara områden, medicin, teologi, ekonomi, konstvetenskap gjorde inte saken lättare. En tendens till procentuell fördelning per område fungerade i bakgrunden så länge utlysningen var bred, d.v.s. t.o.m. 1997.

B8.3. Den organisatoriska inramningen

FRN är ett mindre rådsorgan vid sidan av de ”tunga” forskningsråden. Det har till uppgift att ta initiativ till och stödja forskning som är viktig för samhället, fördela medel till dyrbar utrustning, främja information om forskning och forskningens roll i samhället. Det har varit FRN:s bestämda policy att inte på något sätt betrakta genusforskningsprogrammet annorlunda än andra uppdrag som riksdagen eller regeringen givit FRN, såsom bok- och biblioteksforskning, alkoholforskning, barn- och ungdomsforskning

B8.4. Genusforskningskommittén 1998 – 2000 och utvärderingen

Genusforskningskommittén ansåg det viktigt att verksamheten utvärderades. FRN tillsatte därför en grupp bestående av professor Hildur Ve, Bergen, professor Bo Gustafsson, Uppsala och forskningsledare Aino Saarinen, Nordiskt institut för köns- och kvinnoforskning, Oslo och Uleåborg, med uppdrag att utvärdera genusforskningsprogrammet. Utvärderingen överlämnades i mars 1999. Dess sammanfattande omdöme innefattar bl.a. följande (sid. 35 – 37 i utvärderingen)

1. Genusforskningsprogrammet kom i rätt tid och har haft stor betydelse
2. Både doktorander och nydoktorerade forskare har blivit stöttade av FRN:s genusforskningsprogram
3. Den vetenskapliga kvaliteten på den forskning som stöttats har varit hög
4. Det har varit ett klokt val att gå ut med breda och öppna utlysningar och använda ett kritiskt begrepp på genusperspektivet
5. Genusforskningskommittén har gjort ett gott arbete i att sprida kunskapen om genusforskningens resultat
6. Vissa teman och områden är föga representerade, vilket delvis beror på avsaknaden av tillräckligt bra ansökningar.

Utvärderarnas förslag för framtiden lyder som följer.

1. Regeringen bör bevilja pengar till ett genusforskningsprogram i FRN:s regi
2. Man bör inte helt överge policyn med de breda utlysningarna
3. För delar av programmet bör utlysningar som siktar in sig på ”svaga områden” införas
4. Man bör tillföra sekretariatet både administrativ och vetenskaplig kompetens samt överväga formerna för utseende av ledamöter i kommittén.

B8.5. Framtiden

Genusforskningen befinner sig i ett expansivt skede. Det finns de som säger att genusforskningen nu är så framgångsrik att den kan gå för egen maskin och att det inte behövs några öronmärkta pengar för den, nu finns hela forskningsrådsfinansieringen att tillgå. Det finns dock fog för att tala om flera tydliga exempel på ointresse, okunskap och irrationellt avståndstagande gentemot genusforskningen bland de professorer och docenter som utgör beredningsgrupperna vid forskningsråden, vilket minskar chanserna för projekt med genusperspektiv. Men det är inte det största hindret. Det är i stället inställningen att en forskare inom ett disciplinområde eller ett tematiskt område utan egen erfarenhet eller kännedom av genusforskning på ett tillfredsställande sätt skulle kunna bedöma genusforskning med dess tvärvetenskapliga bredd. Genusforskningen kräver i dag oundgängligen kompetens, kunnighet om forskningstradition, omfattande empiriska kunskaper såväl på det särskilda området som om generella frågeställningar. Det är inte fråga om särskilda metoder eller obegripliga teorier utan om ett vittförgrenat kunskaps- och erfarenhetsområde med egen begreppsbildning.

Inför den förestående omorganisationen av forskningsråden anser vi – vid sidan om den normala fördelning av stöd till genusforskning som bör finnas inom forskningsråden – att mer öronmärkta medel bör tillföras genusforskningen.

Bilaga 9.

KVINNEFORSKNINGENS SAMFUNNSKONTRAKT

Gro Hanne Aas
Idé- og lærdomshistoria
Göteborgs universitet

En måte å ta opp diskusjonene om forholdet mellom vitenskap og samfunn er å diskutere "kontrakten" mellom vitenskap og samfunn. For meg framstår formålet med kontraktsbegrepet og kontraktsdiskusjonene som det å utvikle relevante og komplekse forståelser av forholdet mellom vitenskap og i samfunn i en tid som bl.a. krever en annen type ansvarlighet enn tidligere.

B9.1. Kontraktsbegrepet i norsk forskningspolitisk diskusjon

Utlegninger om "den sosiale kontrakt" mellom vitenskap og samfunn har forskjellig innhold i forskjellige kontekster⁹⁵. Jeg skal i denne sammenhengen ikke bare holde meg innen Norges grenser, men ta utgangspunkt i Norsk Offentlig Utredning 1991:24 - «Organisering for helhet og mangfold i norsk forskning» - det såkalte "Grøholtutvalgets" innstilling, da jeg oppfatter at det var i denne utredningen av begrepet om "kontrakten mellom forskning og samfunn" ble virksomt i norsk sammenheng⁹⁶. Kapittel 4 i NOU 1991:24 heter «Prinsipper og problemer». Begrepet tas i bruk i en beskrivelse av hvordan det kommer forskjellige krav til forskningen fra den delen av samfunnet som er utenfor. Dette dreier seg om krav som etisk besinnelse, legitimering og kostnadsbevissthet. Vitenskapen er i ferd med å miste sin opphøyde karakter og selvfølgelige legitimitet. Forskerene må finne seg i å stå til ansvar på en ny måte.

Det er en uoversiktighet i spørsmål om hvem som styrer forskningen - og hvem som bør styre forskningen. Gjennom at selvsaghetene har brutt sammen og vi opplever en uoversiktighet kan vi si at den gamle kontrakten - da vitenskapen var opphøyd og hadde en selvfølgelig legitimitet - har brutt sammen. En er i en situasjon der en må forsøke å forhandle fram en ny kontrakt som ikke kan hvile på de gamle sannhetene og selvfølgelighetene. Og første oppgave i denne situasjonen er å bli seg denne situasjonen bevisst. Det understrekes at forskningsrådene vil måtte få en sentral rolle både som arena og som formidlere i denne nye «forhandlingsprosessen», og at krav vil bli stilt både fra forskersiden og samfunnssiden: «Fra forskersiden et krav om forståelse for forskningens spesielle forutsetninger, og fra samfunnet et krav om å kunne stå til regnskap» (s. 36a).

⁹⁵ Hovedpoenger i denne teksten ble framført som innledning i ...I denne diskusjonen understreket ... at den "norske" utgaven virker langt mer forankret i verdi- og etikkspørsmål enn andre lands diskusjoner om "the social contract".

⁹⁶ Grøholtutvalgets innstilling - NOU 1991:24 - var den utredningen som dannet grunnlag for omorganiseringen av forskningsrådsstrukturen i Norge. I 1993 ble de fem forskningsrådene slått sammen til Norges forskningsråd. I motstrid til Grøholtutvalgets anbefalinger ble også Norges forskningsråd tillagt en forskningspolitisk rådgivningsoppgave.

Da denne utredningen ble laget så kan en si at kontraktsbegrepet ble synliggjort for å beskrive et sammenbrudd i oppfatninger som framsto som mer eller mindre selvfølgelige. I «Grøholtutvalgets» innstilling finner vi diskusjonen om den sosiale kontrakten mellom vitenskap og samfunn sammen med diskusjoner om vitenskapens kulturfunksjon og økonomifunksjon, og om sentrale forskningspolitiske begreper som grunnforskning, anvendt forskning og diskusjoner av argumenter for den frie forskning. Alle disse begrepene er bærende, meningsladede og omstridte begreper i den forskningspolitiske diskusjonen - da som nå. Strengt tatt er diskusjoner om "den sosiale kontrakten" mellom vitenskap og samfunn så innvevd i disse andre diskusjonene at det kan gi liten mening å løfte den ut – men jeg gjør det for å synliggjøre den.

Oppfølgere av kontraktsdebattene finnes i skriftet *Synspunkter på norsk forskningspolitikk – tre innlegg i debatten* (Sejersted red. 1996). I artikkelen "Refleksjoner over vitenskapens samfunnskontrakt med særlig henblikk på den forskningspolitiske situasjonen i Norge" diskuterer Francis Sejersted (som også førte det nevnte kapittel 4 i tasten) utvalgets overveielser og forslag opp mot det som i 1996 var blitt Norges forskningsråd. Han utdyper også en del av de mer prinsipielle forskningspolitiske spørsmålene som ble reist i Grøholtutvalgets innstilling, og skriver bl.a. at "[...] den allminnelige bakgrunn for oppsigelsen av kontrakten ligger i utviklingsoptimismens sammenbrudd og vitenskapens dobbelte ansikt. ... I Norge har denne situasjonen fått et karakteristisk uttrykk ved opprettelsen av tre forskningsetiske komiteer som til sammen dekker alle forskningssområder (Sejersted 1996b, s. 44).

Egil Kallerud går i samme publikasjon bl.a. nettopp inn på Grøholtutvalgets utgave av kontraktdiskusjonene (Kallerud 1996). Han berømmer utvalgets nytenkning mht til å ha fått opp poenger om forskningens kulturelle dimensjoner, bl.a. gjennom drøftingene av spørsmål om "reforhandling av den sosiale kontrakt" (s. 11). Utvalget har imidlertid bedrevet en svært selektiv import fra USA nettopp når det gjelder debatten om den sosiale kontrakten mellom vitenskap og samfunn. Kallerud skriver at en i USA kan sies å ha hatt en mer eksplisitt kontrakt knyttet til Vannevar Bush-rapporten "Science – the Endless Frontier" frontier, og at det har blitt en tilsvarende mer konkret krise i forholdet mellom vitenskap og samfunn, bl.a. mht. viljen til å bevilge offentlige midler til forskning. I norsk versjon i Grøholtutvalget kommer debatten nesten med motsatt fortegn, for hovedfokus blir liggende på å gjenopprette tilliten og kontrakten, og det i stor grad på forskernes premisser. Det som også går tapt i denne selektive formidlingen er et mer eksplisitt fokus på spørsmål om demokrati – både mht grunnlagsspørsmål og organisatorisk grep for å demokratisere forskningspolitikken (Kallerud 1996, s 10-18 og 36-41).

B9.2. Er noe av dette relevant for kvinneforskning?

Med bakgrunn i utdypningene hos Sejersted og Kallerud kan jeg forsvare at det jeg leser i Grøholtutvalgets utlegninger av samfunnskontraktsspørsmålet, selv om disse er relativt konkrete i den forstand at de skulle forberede en omorganisering av forskningsrådssektoren, er en variasjon over temaet jeg i en annen sammenheng har kalt "vitenskapens økende betydning og synkende status". Selvsagtheter har brutt sammen, vitenskapene har mistet sin etablerte legitimitet, og som vitenskapsarbeidere stilles vi overfor nye spørsmål om ansvarlighet. I en annen sammenheng har jeg formulert meg slik:

”Forsknings-, vitenskaps-, og utdanningssektorens samfunnsmessige og kulturelle betydning øker; vitenskap og teknologi er mer og mer integrerende for og integrert i vår livsform. Samtidig med denne utviklingen har vitenskapelig kunnskap i mange sammenhenger mistet sin tradisjonelle posisjon. Overlegenheten i forhold til andre kunnskapsformer forsvinner. Vitenskapelig kunnskap er forskjellig fra andre kunnskapsformer, men ikke overlegen. Vitenskapene skaper ikke lenger ny sannhet, men ny uoversiktighet. Kvinneforskningen har vært en av bidragsyterne i prosessen med å skape ny uoversiktighet og gjennom dette bidratt til en detronisering av vitenskapelig kunnskap. Samtidig har erkjennelser av og erfaringer med at vitenskap og teknologi ikke har kunnet bidra til løsninger av de store problemene i verden, men kanskje heller har forsterket en del av disse problemene, svekket det vitenskapelige prosjektets troverdighet og relevans. ...Disse to utviklingslinjene for vitenskap og teknologi – økt betydning og synkende status – stiller nye ansvarskrav til deltakerne i vitenskapssamfunnet. Det er umulig å forbli representanter for en tradisjon med etablert legitimitet. Deltakerne blir selv virkelighetsprodusenter og må til en viss grad kunne opparbeide ny legitimitet eller kunne begrunne egen virksomhet”⁹⁷.

Jeg ser altså på et sammenbrudd i den gamle kontrakten som en situasjon som kan gi en del nye muligheter. Kvinneforskningen eller feministisk forskning kan altså sies å ha hatt en viss delaktighet i dette med å underminere den gamle kontrakten, å bidra til desintegrasjon og kanskje også bidra til uoversiktighet gjennom å underminere det mannlige, hvite og vestlige monopolet på vitenskapelig kunnskap.

Det er imidlertid ikke gitt at et arbeid med problemstillinger om forholdet mellom vitenskap og samfunn skal framstå som meningsfullt og relevant i forsknings- og universitetsmiljøene, heller ikke i kvinneforskningens miljøer. Oppfatningen av viktigheten av å jobbe med slike spørsmål vil antakeligvis også variere for forskjellige disipliner og fagområder. Vi som er utenfor det vi umiddelbart tenker på som «livs- og dødsvitenskapene» - biologi, genetik, bioteknologi, medisin etc. vil kanskje mene at det først og fremst er disse områdene det må være maktpåliggende for å håndtere en slik diskusjon. Da jeg fattet interesse for ansvarsproblematikken innen mitt fag - idehistorie - for mange år siden, var det ut fra at vi ikke lenger uproblematisk kunne se oss som formidlere og videreførere av noen tradisjoner (Gulbrandsen et al 1991).

Kvinneforskningen er først og fremst forskning eller vitenskapelig aktivitet. Vi som definerer oss innenfor står overfor noen spesifikke eller feltlokale utfordringer, men det betyr ikke at vi er utmeldt av forsknings- eller vitenskapskomplekset. Når jeg skriver kvinneforskning mener jeg ikke å utgrense kjønns- og mannsforskning, men jeg har litt vanskelige for å få grep om dem som felt på linje med den norske kvinneforskningen. Det som er viktig for meg å få fram at jeg ikke ser kvinneforskning som særlig forskjellig fra annen forskning eller vitenskapelig virksomhet. Feltet har noen særtrekk, men det må forstås og behandles først og fremst som et forskningsfelt, også i forskningspolitisk debatt. Derfor kommer heller ikke kvinneforskningen som felt utenom den ansvarlighetsproblematikken jeg har tatt fram ovenfor, ei heller når en skal kommunisere utad om sin egen virksomhet.

⁹⁷ S. 69, ”Kjønn, samfunn og vitenskap i endring?” i Kjønn og samfunn i endring, Oslo 1995.

B9.3. «Kvinneperspektiv» som kontraktsformulering?

I kap. 3, artikkelen «Gamle og nye drømmer», går jeg inn på et sentralt begrep i norsk kvinneforskning – ”kvinneperspektiv”⁹⁸. Artikkelen var skrevet som et gjensyn med et ti års gammelt forskningspolitisk prosjekt som endte i publikasjonen *På kvinners vis, med kvinners råd. Nye perspektiver på forskningspolitikken*. Når jeg tar opp ”kvinneperspektiv” er ikke det tilfeldig. Initiativtakerne og forfattere i prosjektet så det som svært problematisk å bruke begrepet uten ytterligere kvalifiseringer (se s. 77-78 i artikkelen). ”Kvinneperspektiv” ble definert og brukt som et perspektiv som er opparbeidet faglig, og derfor tilgjengelig for både kvinner og menn. Det at en i begrepet eventuelt ikke tok høyde for forskjeller mellom kvinner ble ikke opplevd som påtrengende, da en i norsk samfunnsvitenskapelig kvinneforskning lenge har hatt forskjeller mellom kvinner som et empirisk tema⁹⁹. Allikevel var altså ubehaget der, og det var satt ord på.

Når jeg drar med meg ubehaget er det særlig i forhold til bruk av ”kvinneperspektiv” i forskningspolitiske sammenhenger. Når jeg nå leser ”kvinneperspektiv” som et uttrykk for kvinneforskningens samfunnskontrakt er det for å forsøke å komme i inngrep med en ”gammel” kontrakt som det ikke bare kan være fruktbart, men kanskje helt nødvendig, å revidere. Og for å forsøke å komme i inngrep spør jeg: Gir ”kvinneperspektiv” mening når vi kommuniserer offentlig om kvinneforskning? Hvordan gir det i tilfelle mening – og hva lover vi når vi snakker om ”kvinneperspektiv”?

I ”Gamle og nye drømmer” stiller jeg spørsmål ved hva ”kvinneperspektiv” kan bety når uttrykket leses i en frigjørings- og livspolitisk horisont¹⁰⁰. Utgangspunktet ligger i fornemmelsen av en generasjonskløft i kvinne- og kjønnsforskningsfeltene. Jeg oppsummerer at ”kvinneperspektiv” nok kan ha mening innenfor en frigjøringspolitisk horisont¹⁰¹, men jeg har vanskelig for å se hvordan det kan gi mening innenfor en livspolitisk horisont.

Når vi befinner oss i offentlige rom har begrepet også fått flere eiere. Det har blitt politiske stuerent å snakke om ”kvinners perspektiver” eller ”kvinneperspektivet”, og da tenker en ikke på faglig opparbeidede perspektiver igjennom kvinneforskning. Jeg vil påstå at ”kvinneperspektiv” har blitt en selvfølgelighet som friksjonsfritt flyter rundt, selv om vi som avsendere kan ha tillagt det et spesifikt innhold. Et viktig moment i denne sammenhengen er hvordan kvinne- og kjønnsforskningen har klart å få ”kvinne” til å

⁹⁸ Problemer i en nordisk sammenheng. Vise til diskusjonene om genusforskningens samhøllskontrakt, hvor jeg brukte kvinneperspektiv – det norske. Jeg synes det er vanskelig å si noe meningsfullt om likhetene og forskjellene mellom kvinneperspektiv, kjønns/køns/kønsperspektiv eller genusperspektiv. Se evt. på ”-forskning”definisjonene. I ekspertgruppemøtet skapte i hvert fall innlegget debatt med svenske, danske og norske deltakere.

⁹⁹ Det er kanskje mulig å tillate seg å si at det er synd at ikke det empiriske mangfoldet har lagt grunnlag for en mer overordnet begrepsutvikling som kunne bære dette mangfoldet med seg.

¹⁰⁰ Som det framgår i artikkelen låner jeg perspektivet med frigjøringspolitiske og livspolitiske horisonter fra Anthony Giddens. Andre har beskrevet de samfunnsprosessene som ligger til grunn for utmyntingen av begrepene sikkert like godt som og kanskje bedre enn Giddens, se for eksempel Patricia Mann, hvor hun bruker uttrykkene ”the social enfranchisement of women” og ”the social unmooring” for å begrepssette noen av de samfunnsprosessene det dreier seg om. Jeg tillater meg altså å låne og bruke begrepene om ”emansipatory politics” og ”life politics” uten å ta stilling til Giddens i det vide og det brede.

¹⁰¹ Eksempler på eksplisitte formuleringer – Halsaa 1993, Rogg 1998

konnotere ”undertrykt”¹⁰². Min påstand er at ”kvinneperspektiv” ikke vekker nysgjerrighet, alle fyller det med eget innhold, de fleste av oss mener at vi vet hva som er på ferde¹⁰³. Begrepet yter ikke lenger motstand i offentligheten.

Når vi bruker ”kvinneperspektiv” kan vi bekrefte et vitenskapssyn vi med fordel kan se nærmere på, forestillingen om at vi produserer en sannere representasjon av virkeligheten¹⁰⁴. Innen en frigjøringspolitisk horisont kan nok en slik forståelse oppleves som grunnlaget for egen virksomhet. Jeg har lenge lurt på hvorfor feministiske vitenskaps- og teknologistudier har hatt så lite fotefeste innen for eksempel norsk kvinneforskning. Det at de leverer fortellinger om vitenskap som berettelser underminerer en frigjøringspolitisk horisont: ”Att ta til sig en forståelse av all kunnskap [...] som berettelser är svårt så länge den egna kritiska förmågan uppfattas som beroende av at man kan skapa ”sannare”representasjoner» (Landström 1998)

Nå vil kanskje flere bestride at dette fortsatt er et sentralt begrep i norsk kvinneforskning. Få vil bruke det i vitenskapelige arbeider, det oppleves som utidsmessig og klinger ikke helt bra i vitenskapelige sammenhenger. Det lever imidlertid i beste velgående når kvinneforskere eller andre snakker om virksomheten, i mer forskningspolitiske tekster, gjerne koblet sammen som kvinne- og kjønnsperspektiver¹⁰⁵. Nå vil jeg presisere at jeg ikke mener at det er ”feil” å bruke ”kvinneperspektiv”, i enkelte disipliner kan det antakeligvis fortsatt gi god mening i beskrivelsen av en spesifikk virksomhet. Jeg forsøker å få opp en diskusjon i forhold til forskningspolitiske samtaler, eller enda bredere - kvinneforskningens forvaltning av sitt potensiale i offentligheten.

B9.4. Mobiliseringsretorikk og/eller kollektive læreprosesser?

Det at få vedkjenner seg begrepet samtidig som det dukker opp igjen tyder på at begrepet ikke er fortært, for å bruke Rosi Braidottis ord (Braidotti 1991, s. og Gulbrandsen 1998, s.). Det er lagt uvirksomt i endel sammenhenger, men hentes fram igjen i andre, hvor en ikke finner mer passende betegnelser. Det jeg håper er at jeg med disse linjene kan bidra til en slik fortæringsprosess – og den kan ikke bare gjennomføres individuelt, men må også skje kollektivt.

All den tid jeg har fått anledning til å ta opp og diskutere mine tanker rundt ”kvinneperspektiv” i flere sammenhenger¹⁰⁶ vil jeg prøve å presisere hva jeg gjør og ikke gjør, hva jeg er ute etter og hva jeg slettes ikke er ute etter. Mitt ærend er ikke å få fastsatt hva kvinneforskning eller kvinneperspektiv ”egentlig er”, jeg driver ikke med markering av revir eller setter grenser rundt feltet kvinneforskning. Jeg forsøker å gi innspill i det jeg ser som et kollektivt arbeid med å utvikle tidsmessige, energigivende og meningsfulle begreper som kan fungere både for oss for andre når vi kommuniserer

¹⁰² ”Dei vitenskapelige kjønnsdiskursenes styrke ligg altså mellom anna i at dei har kjempa fram legitimitet til eit kvinneomgrep der ”kvinne” konnoterer undertrykking, rettferdig opprør og krav på solidaritet fra både menn og kvinner, frå forskningsråd og departement” (Øvrelid 1998, s. 322).

¹⁰³ Tilsvarende bekymringer uttrykkes av Joan Wallace Scott når det gjelder bruk av ”gender” i vitenskapelig sammenheng (Scott 1999).

¹⁰⁴ Se en videre utlegning av dette i kap 6 i licentatavhandlingen.

¹⁰⁵ Se for eksempel teksten i Forskningsmeldingen, NFRs hovedstyre, Jubileumsnummeret, Fride Eeg-Henriksen, *Bulletine* 1/99

¹⁰⁶ Ekspertgruppen nevnt, men nevnt også seminaret ved senter for kvinneforskning og det nordiske forskningspolitiske møtet.

om hva kvinneforskning kan være og hva den kan yte, f eks når vi ytrer oss i forskningspolitiske sammenhenger.

Håpet ligger i at kvinneforskningstiljøene igjen skal utvikle begreper som gir ”vinger på føttene”, for igjen å låne Rosi Braidottis ord (Aas 1999). Samtidig merker jeg en viss rød tråd av bekymring i mine egne framkast, og denne er ikke ny (Aas og Gulbrandsen 1996). Bekymringen er imidlertid blitt bekreftet bl.a. gjennom den danske vitenskapsforskeren Hanne Foss Hansens anmeldelse av *Kvinneforskning 1/98 – Forskningspolitiske (pr)øvelser*. Vi to som var redaktører hadde laget et nummer som på mange måter forutsetter feltet kvinneforskningen også som et sted for kollektive læreprosesser, selv om vi innså at forutsetningen var vel optimistisk. Som en kommentar til en av artiklene, som analyserer kvinneforskningens forskningspolitiske diskurs, skriver hun: ”Spørsmålet er blot, om diskursen skal iagttages som en læringsdiskurs? Tjener den ikke snarere til meningsdannelse og identitetsskabelse, prosesser som er helt centrale i relation til fortsat opretholdelse af engagement og ressourcekamp?” (Hansen 1999).

Hanne Foss Hansens i og for seg beskjedene spørsmål peker for meg i minst to retninger. Jeg spør meg selvfølgelig om det er noe poeng å komme med innspill til en prosess som få er interessert og enda færre setter pris på. Men samtidig så gjør det at en kan kanskje kan begynne å snakke om ”kvinne- og kjønnsforskning som mobiliseringsretorikk”, for å bruke Bjarne Øvrelids artikkeltittel. Og det er antakeligvis slike analyser og fortæring vi må gi oss inn i for å komme i inngrep med kvinneforskningens samfunnskontrakt.

Litteratur

Blomqvist, martha & Agneta Helmius (red) *En annan vetenskap? Feministiska föreläsningar om (teknik)vetenskaper*, Uppsala 1998

Braidotti, Rosi ”Nomadiske subjekter” i *ARR 1/96*, Oslo

Bulletine 1/99, Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo, Oslo 1999

Dean, Jody (ed) *Feminism and the New Democracy. Re-siting the Political*, Sage Publications 1997

Gulbrandsen, Elisabeth, Anne K. Haugestad og Gro Hanne Aas ”Forskning i forandring” i *Kvinneforskning 3/91*, Oslo 1991

Gulbrandsen, Elisabeth ”Forskningspolitiske (pr)øvelser” i *Kvinneforskning 1/98*, Oslo 1998

Hansen, Hanne Foss ”Et kønnere akademia?” (anmeldelse av *Kvinneforskning 1/98*) i *Forskningspolitikk 1/99?*, Oslo 1999

Kallerud, Egil ”Omstilling og fornyelse i norsk forskningspolitikk. Om Grøholtutvalgets innstilling og Norges forskningsråd” i Sejersted 1996b

Kjønn og samfunn i endring. Rapport fra avslutningskonferanse – Program for grunnleggende samfunnsvitenskapelig kvinneforskning, Norges forskningsråd, Oslo 1995

Kvinneforskning

- 3/91 Kvinner, miljø og utvikling, Oslo 1991
- 3-4/97 20 år – naturligvis! , Oslo 1997
- 1/98 Forskningspolitiske (pr)øvelser, Oslo 1998
- 3-4/98 Politikkenes steder – og kjønnets plass, Oslo 1998

Landström, Catharina ”En annan vetenskap? Om att ta feministisk vetenskapskritikk på allvar” i Blomqvist & Helmius, Uppsala 1998

Mann, Patricia S ”Musing as a Feminist on a Postfeminist era” in Dean, Sage Publ 1997

Nielsen, Harriet Bjerrum ”Fra kvinne i dress til mann i forkle” i *Bulletine* 1/99, Oslo 1999

NOU 1991:24 ”Organisering for helhet og mangfold i norsk forskning”

Sejersted, Francis

- 1996a (red.) *Synspunkter på norsk forskningspolitikk – tre innlegg i debatten*, TMVs skriftserie nr. 16, 1996, Oslo
- 1996b ”Refleksjoner over vitenskapens samfunnskontrakt med særlig henblikk på den forskningspolitiske situasjon i Norge” i Sejersted 1996a

Skoie, Hans ”Den besværlige forskningspolitikken” (Forkortet versjon av ”Forskningspolitiske utfordringer i ”det lille land””, Danmarks Grundforskningsfond, 1998) Paper utdelt på NIFUs konferanse om forskningsmeldingen 27.09.99

St meld nr 39 (1998-99) *Forskning ved et tidsskille*, Det kongelig kirke-, utdannings- og forskningsdepartement

Viten – Vilje – Vilkår. Forskningspolitisk konferanse om kvinneforskning. Arbeidsnotat 3/93, Sekretariatet for kvinneforskning, Norges forskningsråd, Oslo 1993

Øvrelid, Bjarne ”Kvinne- og kjønnsforskning som mobiliseringsretorikk” i *Nytt Norsk Tidsskrift* 4/1998

Aas, Gro Hanne ”Kjønn, samfunn og vitenskap i endring?” i *Kjønn og samfunn i endring ...*, Oslo 1995

Aas, Gro Hanne og Elisabeth Gulbrandsen ”Har vi tur kan det bli værre. Feministisk kulturarbeite på akademien” i *Häftan för kritiska studier* 1/96. Norsk versjon i *Kvinder, køn og forskning* 3/96 og i *ARR. Idehistorisk tidsskrift* 4/96

Aas, Gro Hanne ”Begreper med vinger” i *Bulletine* 1/99